

HUHUT, UNET
SODOMIITIT,
MORAALINVARTIJAT,
ELÄMÄKERRAT,
PUHUTTELU SANAT JA
AMMATTINIMIKKEET

Toimittanut Heikki Roiko-Jokela

Kirja *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet* koostuu teoreettisista artikkeleista ja tutkielmista, joiden käsittelemät aikakaudet ulottuvat keskiajalta aina itsenäisyyden murrosvaiheisiin. Teemaa lähestytään yksilön ja yhteiskunnan välisten suhteiden ilmentymänä. Artikkelit edustavat kunkin kirjoittajan tutkimussuuntausta. Näin ollen kyseessä on teos, jossa esitetään myös uusimman historian tutkimuksen tuloksia. Kirjoittajat ovat historian tutkijoita ja Jyväskylän maakunta-arkiston henkilökuntaa.

Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 3

Huhut
unet
sodomiitit
moraalinvartijat
elämäkerrat
puhuttelusanat
ammattinimikkeet

ISBN 951-39-0128-9
ISSN 1239-8683
Kopi-Jyvä Oy — Jyväskylä 1997

Verkkojulkaisu:
ISBN 978-951-39-9396-2
Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus 2022

Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 3

Huhut, unet,
sodomiitit,
moraalinvartijat,
elämäkerrat,
puhuttelusanat
ja
ammattinimikkeet

Toimittanut Heikki Roiko-Jokela

Kirjoittajat

Filosofian maisteri Jari Eilola

Filosofian maisteri Marko Lamberg

Filosofian maisteri Olli Matikainen

Filosofian maisteri Mika Pekurinen

Filosofian tohtori Heikki Roiko-Jokela

Filosofian maisteri Heli Valtonen

Dosentti Kustaa H. J. Viikuna

Filosofian maisteri Heikki Vuorimies

Sisällys

Saatteeksi	7
Kustaa H. J. Vilkuna Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma: Unet ja persoonallisuus historiassa	9
Marko Lamberg Säädyllyisyyden vartijat: Tukholman valtoporvariston sukupuolimoraali myöhäiskeskiajalla	45
Jari Eilola Naapurin piika kirnusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan: Huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa	87
Olli Matikainen Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? Yksilö, yhteisö ja sodomiaoikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa	119
Heikki Vuorimies Hämeen jalkaväkirykmentin keskisuomalaiskomppanioiden päällystö vuosina 1694–1728	135
Mika Pekurinen Työtä punaisen huomisen hyväksi: Piirisihteeri Oskari Suutala ja keskisuomalaisen työväenliikkeen murrosvuodet 1906–1918	185
Heli Valtonen Rouva, hänen kotiapulaisensa ja kulmakaupan myyjä: puhuttelusanat ja ammattinimikkeet yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen ilmentyminä	233
Heikki Roiko-Jokela Elämäkerta — aikakauden kuvaus: Mistä elämäkerta kertoo, kuinka kohdetta voidaan lähestyä, millaisia lähteitä on käytettävissä?	265

Saatteeksi

Kirja Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet koostuu teoreettisista artikkeleista ja tutkielmista, joiden käsittelemät aikakaudet ulottuvat keskiajan yhteiskunnasta aina itsenäisyyden murrosvaiheisiin. Teemaa lähestytään yksilön ja yhteiskunnan välisten suhteiden ilmentymänä. Artikkelit edustavat kunkin kirjoittajan erityisosaamista. Kirjoittajat ovat historian tutkijoita ja Jyväskylän maakunta-arkiston henkilökuntaa.

Kirjan ovat kustantaneet Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto ja Jyväskylän historiallinen yhdistys. Myös Jyväskylän kaupunki on tukenut hanketta.

Jyväskylässä marraskuussa 1997

Heikki Roiko-Jokela

KUSTAA H. J. VILKUNA

Menneisyyden
ihmisen
todellinen
unimaailma

Unet ja
persoonallisuus
historiassa

ENSIMMÄINEN LUKU

Ihmisen henkinen rakenne arjen historian perimmäisenä selittäjänä

Tarkasteltaessa *inhimillistä* menneisyyttä on pidettävä mielessä, että ns. perimmäinen selittäjä on se psykofyysis-sosiaalinen kokonaisuus, jossa menneisyyden ihminen eli. Sosiaaliset tekijät, ulkoiset olosuhteet jne. vaikuttivat psykofyysiseen kokonaisuuteen eli yksilön kokonaispersoonallisuuteen. Vaikutteet ja sosiaalinen ympäristö muokkasivat inhimillistä ajattelua ja käyttäytymistä, mutta viime kädessä ihmiset itse ratkaisivat ja prosessoivat toimintansa omassa mielessään.

Jostakusta saattaa tällaisen asian esiintuominen tuntua kovin triviaalilta. — Sitä se ei suinkaan ole. Toiset tutkijat nimittäin kiistävät persoonallisuuden merkityksen historiallisena selittäjänä tai nostavat psykologisen selityksen korkeintaan senlaatuiseen asemaan, että psykologian avulla voidaan ratkaista vain muuttumattomasta ihmisluonnosta riippuvat ja toistuvat ilmiöt. Toiset taas ovat takertuneet yksioikoisesti tiettyihin psykologisiin teorioihin ja malleihin:¹ he ovat saattaneet selittää histo-

1. Esimerkiksi P. Renvall, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Turun yliopiston julkaisuja B:33 (Turku 1949); P. Renvall, *Nykyajan historiantutkimus* (Porvoo 1965); H. Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa'. *Historiallinen arkisto* 65 (Vammala 1971); H. Ylikangas 1979, *Näkökulmia historiantutkimukseen*. Oikeuden yleistieteiden julkaisuja 2 (Helsinki 1979); H. Ylikangas, *Mennyt meissä: Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi* (Porvoo 1990); J. Siltala, *Psyko historian muutosulottuvuus* (Helsinki 1990); J. Siltala, *Suomalainen ahdis-*

riallisia ilmiöitä esimerkiksi ahtaan psykoanalyttisesti.² Ehkä tällaiseen kahtiajakoon on suomalaisessa historiankirjoituksessa vaikuttanut se, että on ollut vaikea yhdistää vaatimus, että historiallinen totuus on tieto, jota voidaan pitää todellisuudessa paikansapitävänä, ja huomautus, että historian tutkimuskohteina ovat menneisyyteen kuuluvat tosiasiat, jotka ovat olleet kerran koettavia ja havaittavia.³ On ikäänkuin täytynyt ratkaista ensin, tarttuuko havaittaviin ideoihin vaiko havaittuihin konkreettisiin asioihin, ja sen jälkeen, lähestyykö tutkimuskohdettaan mallinmukaisesta. — Tietenkin edellä mainittujen ääripäiden väliin mahtuu koko joukko tutkijoita, jotka näkevät persoonallisuuden tärkeän merkityksen historiallisena selittäjänä mutta jotka eivät sitä ole tohtineet syystä tai toisesta mainita.

Menneisyyden ihmiselle unet olivat todellisiksi havaittuja tapahtumia ja kokemuksi ymmärrettyjä, ajattelua ja siten myös toimintaa määrittäneitä tekijöitä. On näet pidettävä mielessä, että vaikka esiteollisen ajan ihminen toisaalta hallitsi käsitteellisen ajattelun eikä rajoittunut vain konkreettiseen havaintoon, hän selitti asioita *erikoistumattomasti*. Käsitystavassaan hän ei erottanut omia aikaansaannoksiaan, itseään ja maagista selittäjää

tus: Huoli sielun pelastumisesta (Keuruu 1992); H. Kirkinen, *Historian rakenteet ja voimat: Johdatus historianfilosofiaan* (Helsinki 1987); P. Ahtiainen — J. Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Käsikirjoja 17:1 (Vammala 1996); K. Katajala, 'Historian ja antropologian välimaastossa: historian näkökulma'. Teoksessa K. Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateliin: Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140 (Helsinki 1995).

2. Psykoanalyttisistä tai psykohistoriallisesta lähestymistavasta mm. K. Theweleit, *Männerphantasiens I–2* (Frankfurt am Main 1977, 1980); W. H. Blanchard, *Revolutionary morality: A psychosexual analysis of twelve revolutionists* (Santa Barbara, Cal. 1984); A. Jarrick, *Den himmelske älskaren: Herrnhutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige* (Stockholm 1987); H. P. Duerr, *Der Mythos vom Zivilisationsprozess 3: Obszönität und Gewalt* (Frankfurt am Main 1993); R. Harvey, 'Prolegomena to the psychological dimension of early modern European history', *Psychohistory Review* 21:2 (1993); L. Roper, *Oedipus and the Devil: Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe* (Cornwall 1994).
3. Renvall, *Nykyajan historiantutkimus*, s. 49–50.

toisistaan. Ihminen oli osa kaikkea ja selittäjä oli kaikkivoipa kosminen jumaluus, jossa ihmisten unet muuttuivat todellisuudeksi.⁴

Suomalaisessa historian tutkimuksessa, menneisyyden tapahtumien selittämisessä ja siitä käydyssä keskustelussa keskeisin huomiota vaille jäänyt seikka on, että psykologia on muuttunut ja kehittynyt sitten vuosisadan alun. Tällaisia etenkin viime vuosikymmeninä esiintulleita psykologian "innovaatioita" ovat muun muassa katastrofi- eli kriisipsykologia, elämäntapa-psykologia ja elämäntapa- eli narratiivinen psykoterapia. Mainitut kokonaisuudet ovat erittäin keskeisiä historiallisen selittämisen kannalta, koska niissä nimenomaan operoidaan inhimillisen menneisyyden avulla ja kysytään jokseenkin samansuuntaisia kysymyksiä, kuin historian tutkijakin aineistolleen tekee.⁵ Esimerkiksi kriisipsykologia perustuu pitkälti siihen, että järkyttävän tapahtuman läpikäynyt alkaa vasta jälkeensä pohtia kokemuksiaan seuraavankaltaisilla kysymyksillä: mitä oikein tapahtui, miksi kävi kuten kävi, kenen syy tapahtunut oli, olisiko voitu tehdä jotain tapahtuneen

-
4. Vertaa Renvall, *Nykyajan historian tutkimus*, s. 355; V. Lepistö — M. Nenonen, 'Semioottinen näkökulma: merkit ja merkitykset historian tutkimuksessa', *Historiallinen aikakauskirja* 1991:4; M. Lehtonen, *Kyklooppi ja kojootti: Subjekti 1600—1900-lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa* (Tampere 1994); K. Katajala, 'Oliko talonpoika rivo sälli? Uuden ajan alun ihmisen uudelleenarviointia', *Historiallinen aikakauskirja* 1995:2.
 5. Esimerkiksi D. Stern, *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology* (New York 1985); H. Munter, 'Minä muiden kanssa: minuuden sosiaalinen synty'. Teoksessa P. Lyytinen — M. Korhonen — H. Lyytinen (toim.), *Näkökulmia kehityspsykologiaan: Kehitys kontekstissaan* (Porvoo 1997); A. Toskala, 'Ihmisen muutosprosessit aikuisiällä: konstruktivistinen näkökulma'. Teoksessa P. Lyytinen — M. Korhonen — H. Lyytinen (toim.), *Näkökulmia kehityspsykologiaan: Kehitys kontekstissaan* (Porvoo 1997); V. F. Guidano, *The self in process: toward a post-rationalist cognitive therapy* (New York 1991); P. B. Baltes — H. W. Reese, 'Elämäntapa- näkökulma kehityspsykologiassa'. Teoksessa M. Korhonen (toim.), *Puolivuosittain psykologian tutkimusta ja opetusta Jyväskylässä*. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 289 (Jyväskylä 1987); A. J. Stewart — J. M. Healy, 'Linking individual development and social changes', *American Psychologist* 44 (1989). R. Vuorinen, *Minän synty ja kehitys: Ihmisen psyykinen kehitys yli elämäntapa-* (Porvoo 1997); J. Kuusinen (toim.), *Kasvatustieteellinen tutkimus* (Juva 1991).

estämiseksi ja mitä tapahtuman läpikäyneistä ajatellaan? Vastaavasti psykoterapiassa on viimevuosina ryhdytty käsittelemään ihmisen elämäkerta tarinana eli kertomuksena sen sijaan, että sitä pidettäisiin tosiasiatapahtumien kronologisena ketjuna.⁶

6. B. Furman, *Ei koskaan liian myöhäistä saada onnellinen lapsuus* (Juva 1997), s. 40–41, 57.

TOINEN LUKU

Menneisyyden unimaailman ja kollektiivisen minuuden yhteys

Käsite 'unimaailma' on jo sinällään mielenkiintoinen, koska se esiintyy klassisessa psykologiassa aivan tietyssä merkityksessä. Silloin sillä viitataan freudilaiseen (tai jungilaiseen) psykoanalyysiin ja unien käyttöön terapia-aineistona.⁷ Menneisyydestä puhuttaessa unimaailma-käsite pitää kuitenkin mieltää paljon laajemmaksi: unimaailma oli ihmisten unissaan näkemiä kuvia ja niistä kerrottuja tarinoita, joista kuuliija muodosti oman käsityksensä. Sen lisäksi hallusinaatiot, houretilat ja vastaavat tosiasiallisiksi koetut ja muiden konkreettisen havaintoympäristön ulkopuolelle jääneet näyt kuuluivat tuohon unimaailmaan. Vaikka hallusinaatio periaatteessa olisikin syntynyt ilman todellista ulkoista ärsykettä, se oli aivan todellinen havaintoelämys ja sellaisena se kiinnosti varhaista psykologiaakin. Esimerkiksi Turun yliopistossa 1700-luvulla psykologian luennot keskittyivät mie-

7. S. Freud, *Omaelämäkerrallinen tutkielma* (Keuruu 1962); S. Freud, *Unien tulkinta* (Jyväskylä 1968). Freudin tavoin Jungin suhtautui tähän unien todellisuusluonteeseen kielteisesti. Toisaalta hän korosti vastoin Freudin näkemystä, että unissa kuvastui kollektiivinen alitajunta, esivanhemmilta peritty muistisisältö. Hän siirsi unen siinä mielessä oikealle tasolle, että hän ymmärsi, miten unet olivat tärkeitä kollektiivisia kokemuksia. C. G. Jung, *Unia, ajatuksia, muistikuvia* (Porvoo 1985); C. G. Jung, *Yli-luonnollisen psykologiaa* (Juva 1986).

lisairauksien ohella hurmiotilojen, ekstaasien, näkyjen ja unien selvittämiseen. Näiden havaintoelämysten välille ei tehty suurta eroa.⁸

Menneisyyden unimaailma eroaa voimakkaimmin psykologian unimaailmasta siinä, että vaikka unien kertominen saattoi olla kertojalleen ja kuulijalleen terapiaa,⁹ ei se sitä välttämättä ollut, ainakaan symbolistisessa merkityksessä. Uniin liittyvät asiat näet ymmärrettiin muinoin aivan selvästi samanlaiseksi asiaksi, kuin todellinen ja konkreettinen havaintomaailma. Unityössään eli psyykkisessä työssään menneisyyden ihminen muokkasi unen ilmiänsä siten, ettei hän kyennyt paljastamaan unensa tiedostamatonta sisältöä. Unennäköijä ei siis pystynyt erittelemään unestaan sitä fantasiaa,¹⁰ jonka avulla hän yritti mielensisäisesti ratkoa ongelmia ja jossa hän käsitteli näitä ongelmia konkreettisista havainnoista syntyneiden mielikuvien pohjalta. Näin havaintomaailma ja unimaailma muodostivat menneisyyden ihmisten mielessä toisiaan täydentävän kokonaisuuden jokseenkin samaan tapaan kuin tietyissä nykyajan primitiivisissä kulttuureissa, joissa vastakohtat nähdään oikeastaan saman ilmiön tai asian kahdeksi eri puoleksi; uni- ja konkreettinen maailma eivät olleet toistensa vastakohtia.

Tarkasteltaessa muinoin talonpoikaisessa yhtenäiskulttuurissa eläneiden ihmisten ajatuksia on mahdollista toimia päinvastoin kuin psykologiassa. Tällöin voidaan yleistää yhden ihmisen ajatus kaikkiin ihmisiin: milloin yhteisö käsitti kaikki ihmiset erottamattomaksi osaksi suurta kokonaisuutta, kaikkien ajatukset olivat myös yhteisiä. Sen sijaan psykologian lähimpänä tavoitteena on tarkastella yksilöitä ja tehdä laaja-alaisia päätelmiä mieluummin useiden yksilöiden erilaisista persoonallisuuden piirteistä.

-
8. Jyväskylän maakunta-arkisto. Universitas I:2. Yliopistolaiset luennot ja luentomuistiinpanot. Muistiinpanoja Carl Fredrik Mennanderin psykologiasta.
 9. Tässä terapia tulee ymmärtää ahdistavan unielämyksen kertomiseksi lähimmilleen. Kertominen oli siten ahdistuksesta puhdistautumista. Esimerkiksi Kansallisarkisto. Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat Kokkola ja Kälviä 7.–11.1., 10.–13.9.1725, Paltamo 3.–7.3.1730. nr57: 105–111, 1810–1849; nr60: 402–403.
 10. Katso A. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset: Noita- ja magiakäsirytsiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Historiallisia tutkimuksia 78 (Helsinki 1969).

Esiteollisella ajalla kollektiivinen tieto perustui yhteisiin kokemuksiin, muuttumattomaan käyttäytymisnormistoon sekä opittuihin tietoihin ja taitoihin. Menneisyyden kollektiivinen tietoisuus merkitsi myös sitä, että tunnereaktiot eli affektit opittiin: tiettyihin asioihin tuli vastata sovitulla tavalla.¹¹ Jos yksilöä ei ilman yksilöä määrittelevää toisten joukkoa ole nytkään, ei sitä tosiaan ollut esiteollisen ajan yhteiskunnassa. Siellä minuus, kulttuuri ja kommunikaatio muodostivat erottamattoman kokonaisuuden, jossa kerrottua pidettiin yhtä tärkeänä todellisuuden osana kuin elettyä.¹² Oikeastaan menneisyyden ihmisen elämä olisi ollut ilman eheää minuutta ylläpitävää kollektiivista minuutta mahdoton: yksinolo miellettiin sietämättömän ahdistavaksi.¹³ Unimaailma oli todellista ja kollektiivista, koskapa unennäköjen ympäristö reagoi kerrottuun uneen, kuin se olisi ollut miltei konkreettinen kokemus.¹⁴ Sitä paitsi unistaan oli tiedotettava lähiympäristöä.

11. J. Frykman – O. Löfgren, *Den kultiverade människan* (Stockholm 1983).

12. A. Fogel, *Developing through relationships: Origins of communication, self and culture* (London 1993); Munter, *Minä muiden kanssa*; Vertaa Stern, *The interpersonal world of the infant*.

13. Vertaa N. Elias, *Kuolevien yksinäisyys* (Tampere 1993).

14. Vertaa Renvall, *Nykyajan historiantutkimus*, s. 77–78.

KOLMAS LUKU

Pelot uniaineksena

Suomalaisessa kulttuurissa kertomaperinteellä oli vankka sijansa. Useat tarinat, laulut ja arkkiveisut perustuivat todellisiin tapahtumiin ja niihin liitettiin unimaailman aineistoa. Unimaailman pohjalta syntyi varsinkin kummitusjuttujen perinne. Aamuisin mietittiin edellisyön unia yhteisesti ja iltaisin kerrottiin kummitusjuttuja. Unet olivat siten läsnä läpi vuorokauden.¹⁵

Modernille ihmiselle tunnusomaista unien kautta peloista poisoppimista ei päässyt tapahtumaan, koska menneisyyden ihmiset elivät jatkuvassa kosketuksessa ahdistavia kokemuksia sisältäneeseen unimaailmaan. Tällaiset posttraumaattiset unet olivat tosin psyykkistä työtä, jolla ihminen pyrki irtautumaan pahoista kokemuksistaan siten, että hän olisi ennenpitkää korvannut unissa esiintyneet ja todellisessa elämässä tapahtuneet kauhu-kokemukset hyvillä unikokemuksilla.¹⁶ Todellisen havaintomaailman jatkuva kauheus (sodat, taudit) ja toisaalta jatkuvat toisten todellisina

15. Katso V. Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana I: Yleiset näkökohdat*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 249 (Turku 1956); L. Virtanen, 'Unien kerronta nykyaikana'. Teoksessa P. Laaksonen (toim.), *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60 (Helsinki 1980), s. 55–60.

16. Psykkinen unityö tähtää siihen, että usein toistuvien unien jälkeen alkaa paha uni väistyä ja korvautua miellyttävämmillä unilla. Vuorinen, *Minän synty ja kehitys*, s. 67; P. Loewenberg, 'The uses of anxiety', *Partisan Review* 58:3 (1991).

kokemuksinaan kertomat kauhu-unet (esim. kummittelu-unet) estivät oleellisesti pahoista kokemuksista poisoppimista.¹⁷

Unimaailma oli kokoajan läsnä ja unitietoja vertailtiin yhteisön muiden jäsenten kanssa. Kasvaessaan yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi kukin ihminen jäljitteli ja havainnoi vanhempien ihmisten käyttäytymistä ja käsityksiä, kuten käsitystä unista. Näin todelliset kokemukset ja vanhempien kertomat kauhu-unet ja -kokemukset muodostivat toinen toistaan vahvistavan kokonaisuuden, missä kasvavan nuoren ajatusmaailma muodostui odotetuksi: pelot ja ahdistus olivat kaikkialla ja ne kuuluivat kaikkien elämään kaikilla kokemisen tasoilla.¹⁸ Unikokemusta taasen seurasi tietynlainen opittu käyttäytyminen. Esimerkiksi mikäli unessa oli vahingoittanut toista ruumiillisesti tai henkisesti, oli vahingoitetulta pyydyttävä anteeksi.¹⁹ Toimenpiteeseen oli ryhdyttävä varmuuden vuoksi, koska oli mahdollista, että oli todellakin vahingoittanut toista. Sitä paitsi, vaikka kokemuksen olisi mieltänyt uneksi, toisen vahingoittamiseen viitannut asia oli sekin syntiä, josta piti puhdistautua anteeksipyyttämällä.

Pahoista kokemuksista unityön avulla poisoppimisen mahdottomuus kuvastuu hyvin 1720-luvulla Keski-Pohjanmaalla käsitellyssä oikeusjutussa. Kokkolan pitäjässä talollinen Mikko Kerola oli nähnyt näkyjä, että piru

-
17. Katso A.-M. Åström, 'Savon herrasväki kansan silmin: kuinka käsiteltiin vierasta kuinka koeltiin rajoja'. Teoksessa K. Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateisiin: Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140 (Helsinki 1995).
 18. Esimerkiksi isonvihan aika oli sellainen, että se näyttäytyi unissa ja siitä syntyi valtava tarinaperinne. Useimmilla aina 1900-luvulle saakka eläneillä väellustarinoilla oli todellinen taustansa. Katso mm. A. Räisänen, 'Askanmäen Kaunis-Kaija'. Teoksessa *Sampo ei sanoja puutu*. Kalevalaseuran vuosikirja 54 (Vaasa 1974); K. Viikuna, 'Eviskeratio propagandan kauhumotiivina', *Parnasso* 1978:7; K. Tarkkainen, *Se vanha vainooja: Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. Historiallisia tutkimuksia 132 (Jyväskylä 1986); M. Moilanen, Kaskimailta kansaksi: Kainuun Moilaset 1600–1800-luvuilla (Jyväskylä 1994), s. 510–518; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto. Käsikirjoitukset: Kopiokortistot: Historialliset tarinat ja paikallistarinat. Vainoajat ja sodat 37–46: 'Vainolaiset liikkeellä, koirankuonolaiset', 'Vainolaiset kiduttavat ja surmaavat', 'Vainolaiset ryöstävät ja polttavat', 'Vainolaisten vastustaminen', 'Pako vankeudesta', 'Pako vainolaisten tieltä'.
 19. Virtanen, *Unien kerronta nykyaikana*, s. 55–60.

vainosi häntä sotajoukkonsa kanssa. Piru oli tullut pelottelemaan Kerolaa, koska hän oli syyllistynyt käsityksensä mukaan eläimeensekaantumis- ja aviorikoksiin. Synnintuskissaan, hallunisaatioelämyksiään tositapahtumina pitävänä hän kertoi asiasta vaimolleen, joka puolestaan uskoi miestänsä. Ja Kerolan sanaan uskoi myös moni pitäjäläinen. Oikeus kuitenkin epäili, että Kerola oli heikkomielinen ja juoppohullu, ja sen takia kysyttiin neuvoa lääkäriltä. Lääkäri kertoi lausunnossaan, että tällaiset hallusinaatiot ovat tyyppillisiä alkoholisteille ja siksi melankoliasta kärsiville. Sittenkin Kerola itsekin tunnusti kärsivänsä vihollisuuden aikana syntyneestä pakokauhusta. Tämän perusteella oikeus katsoi, ettei Kerola ollut syyllistynyt sen enempiä aviorikokseen kuin eläimiinsekaantumiseen vaan että tunnustetut rikokset liittyivät hänen mielikuvitusmaailmaansa.²⁰ Mikko Kerola ei siis kyennyt käsittelemään seksuaaliunensa sisältöä mielikuvituksen tuotteena ja arveli, että hän todella oli syyllistynyt aviorikokseen ja sodomiaan. Kuten usein kävi, uni oli toistunut ja samalla Kerolan ahdistus kasvanut. Ahdistuksen korvaavaa miellyttävää unikokemusta ei syntynyt, vaan korvaavaksi unikokemukseksi ilmestyi paholaisuni.²¹ Paholainen sotajoukkoineen oli myös konkreettisesta havaintomaailmasta tuttu, sillä – kuten Mikko Kerola itse totesi – venäläiseksi verhoutunut paholainen oli tehnyt vain muutamaa vuotta aikaisemmin Kerolan ja muiden pohjalaisten elämänmenosta helvettilistä.

Unien ja todellisen havaintomaailman välistä eroa kavensivat toistuvat unet ja sarjaunet, joissa uni ikäänkuin sai jatko-osia tai joissa unista muodostui elimellinen kokonaisuus. Useissa ja enimmäkseen yliluonnollisen

20. Kansallisarkisto. Kihlak. ptk. Kokkola ja Kälviä 7.–11.1., 10.–13.9.1725. rr57: 105–111, 1810–1849; K. H. J. Vilku, 'Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei poispääsyä enää ole: Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla'. Teoksessa H. Roiko-Jokela – T. Pitkänen (toim.), *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto 2 (Jyväskylä 1997), s. 236–237.

21. Pirujen esiintyminen mielisairaiden unissa oli tyyppillistä modernille ajalle saakka. Katso P. Riot, 'The parallel lives of Pierre Rivière'. Teoksessa M. Foucault (toim.), *I, Pierre Rivière having slaughtered my mother, my sister, and my brother... A case of parricide in the 19th century* (1982); M. Foucault, *Madness and civilization: A history of insanity in the age of reason* (New York 1973).

kokemiseen ja selvästi unimaailmaan kuuluneissa kertomuksissa näyttäytyy tällainen sarjaunien luoma todellisuus. Ensimmäinen uni ei kenkes vielä tehnyt kokemuksesta todellisuutta, mutta jatkuvat samojen unennäkiäjälle vieraiden henkilöiden kohtaaminen unessa vahvisti käsitystä siitä, että nähty uni olikin todellinen ja konkreettinen kokemus. Esimerkiksi muuatta itäsuomalaista noitana tuomittua miestä sama pahalaisen sotajoukko vainosi jatkuvasti. Se, että Saatanan tapaaminen ei jäänyt vain yhden unen tapahtumaksi, vahvisti myös ympäristön uskoa siitä, että kyseinen mies tosiaan tapasi usein unimaailmassaan pahalaisen joukkioineen.²²

Selittämisessä ja syysuhteiden punnitsemisissa, mikä oli varhaisessa talonpoikauskulttuurissa eläneille tärkeää, vastauksia etsittiin yksilön, kernaasti kokonaan "inhimillisen" maailman ulkopuolelta. Sodat, kadot ja taudit olivat yliluonnollisen aiheuttamia. Myös useimmat luonnonilmiöt ymmärrettiin yliluonnollisen aikaansaannoksiksi.²³ Vielä 1600-luvulla pyrstötähdet, myrskyt ja revontulet selitettiin sivistyneistöä myöten Jumalan antamiksi merkeiksi maailmanlopusta.²⁴ Yliluonnollisista ilmiöistä tuli yleisiä puheenaiheita myös arkisessa keskustelussa. Asia oli niin merkityksellinen, että 1900-luvun alkuun saakka uskonnollinen agraariväestö piti luonnonilmiöitä yliluonnollisen ja Jumalan aikaansaannoksina. Tapahtumia pohtiessaan moni yhdisti omia unitason havaintokokemuksiaan, kuten yli-

-
22. A. Heikkinen, *Ihminen historian rakenteissa: Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen* (Helsinki 1993), s. 72.
 23. V. Laurila, 'Antti Keksin toinen runo', *Virittäjä* 55 (1951); Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*; K. H. J. Vilkuna, 'Jumala elä rankase minua: Yksilöllisen subjektin synty'. Teoksessa H. Roiko-Jokela (toim.), *Siperiasta siirtoväkeen: Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa* (Jyväskylä 1996); K. H. J. Vilkuna, 'Kansan arkea ja juhlaa'. Teoksessa J. Tiainen – I. Nummela (toim.), *Historiaa tutkimaan* (Jyväskylä 1996); M. Juva, *Varsinais-Suomen historia VII:3–4: Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)* (Turku 1955).
 24. E. Kouri, *Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla: Ericus Ericin Postillan lähteet*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 129 (Jyväskylä 1984).

luonnollisen kohtaamisia, pohtimiinsa asioihin maagiseksi selitysperspektiksi.²⁵ Tällaisia yliluonnolliseen viittaavia tarinoita kerrottiin kotioloissa, eikä tarinoiden kertominen välttämättä riippunut sosiaalisesta statuksesta. Esimerkiksi 1700-luvun sivistyneistö käsitteli – tosin tosin sanoin samankaltaisia aiheita kuin rahvaskin, kummitus- yms. näkyjä.²⁶

25. Esimerkiksi 'Seitsemässä veljeksessä' öinen rajuilma tulkittiin veljesten keskuudessa maailmanlopuksi.

26. H. G. Porthan, *Suomalaisesta runoudesta*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 389 (Vaasa 1983); K. A. Gottlund, *Vermlannin päiväkirja 1821*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 437 (Pieksämäki 1986); A. Heikkinen, 'Uskon ja epäilyn rajamailla: Keskusteluja noituudesta ja demonisesta magiasta maaherra Reuterholmin perheessä 1730-luvulla', *Historiallinen aikakauskirja* 1971:1; Åström, *Savon herrasväki kansan silmin*.

NELJÄS LUKU

Symbolistiset unet, unien kuuleminen ja selittäminen, unet havaintomaailman laajentajina

Unien kolmesta päätyypistä menneisyyden ihminen ei osannut erotella kuin symbolistisen unen. Se sai useimmiten ennusunen merkityksen. Sen sijaan realistiset unet, jotka kuvasivat elämää sellaisena kuin ihminen sen konkreettisessa havaintomaailmassaan koki, joissa oli viittauksia aikaisempiin tositapahtumiin tai jotka olivat aiempien kokemusten uudelleenelämistä, ymmärrettiin eletyksi todellisuudeksi. Samoin realistis-symbolistiset unet miellettiin samanarvoisiksi todellisiksi kokemuksiksi kuin realistiset unet. Niissä symbolistinen aines (eläimiinsekaantuminen, paholaisen kohtaaminen jne.) ja unen tapahtuma sijoittui usein tuttuun ympäristöön, kuten kotiseudulle, ja niissä unennäkijä keskusteli ja tapasi tuttuja ihmisiä näiden omissa todellisen elämän rooleissa.

Ennusunet, shamaanien ja into- eli myrrysmiesten unimaailma muodostavat oman lukunsa.²⁷ Niissä kyse ei välttämättä ollut todellisuuden luontoisesta kokemuksesta. Ennusunien ja tositapahtumiksi koettujen unien välimaastoon sijoittuvat lisäksi unet, joissa ihminen siirtyi nukkuessaan jonnekin toisaalle. Niissä ihminen joko *lankesi loveen*, tapasi Saatanan helvetissä tai liikkui enkelien matkassa. Menneisyyden ihminen ajatteli

27. M. Nenonen, *Noitus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*. Historiallisia tutkimuksia 165 (Jyväskylä 1992); Virtanen, *Unien kerronta nykyaikana*, s. 55–60.

siten, että osa unikokemuksista – mihin unentulkitsijat nykyään viittaavat – olivat siirtymisiä alueelle, jonka todellisuus poikkesi tietyiltä osin olemassaolevasta maailmasta.

Mutta se oli toinen todellinen maailma ja lisäsi osaltaan unien todellisuusluonnetta. Eri kulttuureissa unia suorastaan käytettiin tällaiseen tuonpuoleisen lähestymisen tarkoitukseen. Suomalaisessa talonpoikaiskulttuurissa ja etenkin tšekäläisessä kansanuskossa unia käytettiin hyväksi ja niiden antamia vihteitä kuunneltiin.²⁸ 'Seitsemässä veljeksessä' – olkoonkin, että Aleksis Kivi kuvaa siinä karrikoiden suomalaismiesten todellisuutta – kuusi veljestä jäivät kuuntelemaan herkäksi tunnetun, alkoholilla transsitiilaan hankkiutuneen Simeonin kertomusta, miten hän tapasi Lusifeeruksen. Veljekset suhtautuivat asiaan ensin epäillen ja heistä Aapo totesikin, että *hänen näit vain unissa tai mielenhoureissa*. Silti sanoissaan pysyvään Simeoniin alettiin hiljalleen uskoa ja muutkin veljekset ryhtyivät kertomaan samansuuntaisista kokemuksistaan.

Pappien, kristinuskon ja kansanuskon asema unimaailman käsittämisessä todelliseksi oli perin keskeinen. Papit, jotka hallitsivat yhteisön tietäjien professiota,²⁹ uskoivat uniin yhtä vahvasti kuin rahvaskin. Mitään syytä muunlaiseen ajatteluun ei ennen 1700-luvun rationaalisen ajattelun läpituokeutumista ollutkaan, sillä luterilaisuudessa korostettiin vanhurskauttamista uskon ja armon kautta, minkä tärkeimpänä todisteena pidettiin Raamattua, jossa unet muodostavat merkittävän tarina-aineiston. Siten oli luontevaa, että papit käyttivät uniin kätkeytyneitä vertauskuvia myös opetuksessaan.³⁰ Näin unien maailma oli maailma, joka kuului mitä suurimmassa määrin juuri teologiien omimpaan alueeseen. Koska papisto muodosti yliluonnollista ja sen selittämistä hallitsevan profession, on aivan ymmärrettävää, että mikäli jollakulla oli tärkeäksi koettu ja tuonpuoleista

28. Virtanen, *Unien kerronta nykyaikana*; A-L. Siikala, *Suomalainen shamanismi: Mielikuvien historiaa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 565 (Hämeenlinna 1994).

29. Katso R. Eräsaari, *Keskustelua asiantuntijapositionien muotoutumisesta*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita 94 (Jyväskylä 1996).

30. Jyväskylän maakunta-arkisto. Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto. II Hd7. Saarnat 1770, 1791–.

erittelevä unikokemus, hänen oli mentävä selvittämään unen sisäisiä merkityksiä papille. Esimerkiksi Pohjanmaalla pahalaisen unessaan tavannut mies meni oitis kysymään apua pappilasta. Pappilassa asia otettiin vakavasti, joskin pohdittiin, että saattaisiko humalaisen juopon sanaan luottaa.³¹

Shamaanit ja ennustajat sekä toisaalta papit olivat yhteisössä tärkeitä jäljittelemisen kohteita. He siis antoivat sosiaalisia vaikutteita. Koskapa ihmiset elivät kenttäsidonnaisessa havaintomaailmassa kollektiivisessa yhteisössä, he olivat myös opettajiensa ohjattavissa.³² Shamaanit pystyivät vaikuttamaan tuonpuoleiseen, minne he matkasivat unen tai transsin kautta. Paitsi shamaanien myös tosiuskovaisten maailmaan kuuluivat tärkeänä osana transsi ja hurmos. Seksuaalinen motiivi oli tällaisessa radikaalipietismissä keskeisessä asemassa, useat liikkeisiin liittyneet olivat naimattomia renkejä ja piikoja.³³

Muutoinkin tuonpuoleinen oli koko ajan läsnä, vaikka se oli enimmiltä näkymättömissä. Kirkon oli hyväksyttävä tietyt pakanalliset tunnusmerkit täyttävät ilmiöt, kuten vainajien karsikot. Niiden yksi tarkoitus oli estää vainajaa palaamasta kotitaloonsa kummittelemaan.³⁴ Uniin vainajat tulivat silti kummittelemaan, mitä pidettiin merkinä tuonpuoleisen läsnäolosta ja siitä, että unet olivat todellisia tapahtumia, vaikkakin tässä tapauksessa niiden välityksellä siirryttiin toiseen ulottuvuuteen.

Siinä vaiheessa, kun noituudeksi ymmärretyt unet alettiin käsittää vain uniksi, nousivat toisaalla samantyyppiset ja samankaltaisiksi todellisiksi elämyksiksi koetut unet merkittävään asemaan. Tällaisia olivat juuri edellä

-
31. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Kokkola ja Kälviä 7.–11.1.1725. nr57: 105–111.
 32. H. A. Witkin – C. A. Moore – D. R. Goodenough – P. W. Cox, 'Field-dependent and field-independent cognitive styles and their educational implications', *Review of Educational Research* 1977:1.
 33. E. Lehtinen, *Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan* (Vaasa 1963), s. 566–567; Jarrick, *Den himmelske älskaren*, s. 34–35; A. Jarrick – J. Söderberg (toim.), *Människovärdet och makten: om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850* (Uppsala 1994), s. 15.
 34. J. Vilkkuna, *Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut: Kansatieteellinen tapatutkimus*. Kansatieteellinen arkisto 39 (Jyväskylä 1992).

mainitut pietistien unet, uskonnollisten hurmosliikkeiden enkelikokemukset jne. Tavallaan teologien hyväksyminä ja oikeaa uskoa edustavina ne ylläpitivät tai oikeastaan vieläpä voimistivat uskoa siihen, että unissa ihminen saattoi siirtyä alueelle, joka oli toisten kokemattomissa. Tällainen käsitys sai myös huvittavia ja humoristisia piirteitä. Esimerkiksi 1740-luvulla Limingassa muuan voimakkaasti humalassa ollut ja unestaan kesken herännyt parkaisi vierustoverilleen, että *rannalla seisoi Jeesus*. Kumppani huomautti tähän, että *mies oli sellaisessa kunnossa, jotta hän saattoi hyvinkin nähdä Jeesuksen*.³⁵

Unien merkitykset tulkittiin samoin kuin luonnonilmiöt, koska unissa siirryttiin menneisyyden ihmisille vieraille alitajunnan ja esitietoisuuden tasoille. Unet olivat läsnäolevan yliluonnollisen aiheuttamia ja siten todellisia kokemuksia, joissa uni oli ainoastaan portti toiseen täysin todelliseen maailmaan. Tällainen uni oli tietenkin silloin, kun sitä ei mielletty konkreettisesti havaintomaailmassa tapahtuneeksi kokemukseksi.

Menneisyyden ihmisen havaintokenttä oli kapea, mikäli ajatellaan puhtaasti konkreettista havaintomaailmaa. Toisaalta tarinat, kuulopuheet ja unet (osin nekin kerrottuna) laajensivat havaintokenttää.³⁶ Tuolla havaintokentällä menneisyyden ihminen tarkasteli asioita kokonaisvaltaisesti,³⁷ vaikka hän saattoi tutkia luontoa hyvinkin analyttisesti ja pystyi antamaan rationaalisia selityksiä havaintoympäristön muutoksille, mikä on tunnusomaista kentästä ja kollektiivisesta ajattelusta riippumattomalle havainnoimiselle.

Ihmisen ja luonnon sekä rationaalisen ajattelun suhdetta voidaan valottaa erään oikeustapauksen avulla. Tässä oikeusprosessissa 1680-luvun Keuruulla johtolankoja etsivä tapetun äiti ilmentää oivasti sitä rationaalista

35. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Liminka 20.—27.2.1746. nr82a: 615—620.

36. Heikkinen, *Ihminen historian rakenteissa*; H. Ylikangas, *Murtuva säätyvalta* (Porvoo 1984).

37. Witkin — Moore — Goodenough — Cox, *Field-dependent and field-independent cognitive styles*; H. A. Witkin — D. R. Goodenough, *Cognitive styles: Essence and origins, field dependence and independence* (New York 1981); J. Kuusinen — M. Korkiakangas, 'Oppiminen'. Teoksessa J. Kuusinen (toim.), *Kasvatustieteologia* (Juva 1991).

aistien ja järjenkäytön yhteyttä, joka vallitsi esiteollisen ajan kulttuurissa. Nainen löysi pojastaan merkkejä väkivaltaisesta kuolemasta tai ainakin merkkejä siitä, että poika ei ollut kuollut siellä, mistä hänet löydettiin. Kun epäilyt oudosta kuolemasta olivat heränneet unenomaisen tuntemuksen takia, nainen ryhtyi raottamaan uteliailla ja ovelilla kysymyksillä sitä salailun verhoa, joka ympäröi kuolemaa. Hämmästyttävän tarkkaavaisuuden ansiosta löydetty aihetodisteet olivat sellaisia, että nainen sai tutkinta-avukseen kihlakunnanvoudin ja tutkintaa kesti runsaan vuoden ajan. Järkeily oli myöskin sellaista, että kyseinen oikeustapaus lähetettiin vuosia tapahtuman jälkeen uudestaan kihlakunnanoikeuden tutkittavaksi. Esimerkiksi pojan löytöpaikalla nainen kiinnitti huomiota siihen, että kivellä, jolla poika makasi, ei ollut lainkaan verijälkiä, vaikka pojan verinen suu ja poski olivatkin kiveä vasten. Tämän perusteella nainen päätteli, että veren oli täytynyt hyytyä, ennen kuin ruumis oli sille asetettu. Samalla hän havaitsi, ettei pojalla ollut lainkaan kenkiä, vaikka oli vasta kolea ja kostea varhainen toukokuu. Ne löytyivät aitan alta, minne tappaja oli ne vienyt. Lisäksi nainen huomasi, että poika makasi kivellä siten, että hänen jalkansa roikkuivat pehmeällä mullalla. Kuitenkaan maassa ei ollut pojan askeleiden jälkiä, vaan multapinta oli aivan tasainen. Tämä seikka vahvisti naisen oletusta, että poika oli saanut surmansa (ja tapettu) muualla ja tuotu kivelle, jottei väkivaltaiseen kuolemaan liittyviä epäilyjä olisi syntynyt.³⁸

Paitsi että 1600-luvun ihminen tutki luontoa analyttisesti, hän saattoi pohtia yliluonnollisia asioita hyvin kriittisesti ja rationaalisesti. Samoihin aikoihin, kun Keuruun tapausta puitiin oikeudessa, toisaalla Pietarsaaressa kuudennusmies suhtautui epäilevästi yliluonnollisten asioiden olemassa-oloon. Pirun ja noitia tavanneelle ja helvetissä käyneelle hän totesi, että näitä *tuskin onkaan, sillä ainoastaan kuultavissa ja nähtävissä oleva on olemassa.*³⁹

38. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Ruovesi, Keuruu, Ähtäri ja Virrat talvikäräjät 1687, 10.–12.9.1687, 15.–19.3.1688, Ruovesi ja Keuruu 50.9.–2.10.1699, 16.–18.3.1700. nn7: 336, 439–441, 706–707; nn16: 229–230; nn17: 166–167. Mainittakoon, että Somppi mestattiin toisesta taposta 1691.

39. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 310–316.

Silti menneisyyden ihmisen maailmankuva oli hyvin maaginen ja ho-
listinen: menneisyyden ihminen tarkasteli yksityiskohtia kokonaisuuden
kautta. Varsinaisia irrallisia yksityiskohtia ei yksinkertaisesti ollut ilman
kokonaisuutta.⁴⁰ Aihetodisteita (paimenen tapaus) ja luonnossa tapahtuneita
muutoksia ei ollut ilman jumaluutta, toisille näkyvää ja toisille näkymätöntä.
Edellä mainitun kuudennusmiehenkin ajatukset olemattomasta ylikuonnolli-
sesti kaikkosivat hetkessä, kun hän säikähti toverinsa huomautusta, että
heidän läheisyydessään oli paraikaa henkiolento (sellainen, jonka vain
toinen saattoi nähdä). Kokonaisuuden merkitystä — ikäänkuin ilmiöiden ja
yksityiskohtien selittämistä kokonaisuuden kautta — voimisti esiteollisen
ajan olojen epävakaisuus; sukupolvesta toiseen kollektiivinen säilömuisti
kasvoi normatiivisten historiallisten tekijöiden, kuten sotien, epidemioiden
ja nälänhädän vaikutuksessa.⁴¹

40. Renvall, *Nykyajan historiantutkimus*; Vilkuna, *Jumala elä rankase minua*.

41. Vilkuna, *Jumala elä rankase minua*; Baltes — Reese, *Elämänkaaren näkökulma kehitys-
psykologiassa*; J. Kuusinen — M. Korkiakangas, 'Ihmisen kehitys elämänkaaren
näkökulmasta'. Teoksessa J. Kuusinen (toim.), *Kasvatuspsykologia* (Juva 1991).

VIIDES LUKU

Realistis-symbolistiset unet, symbolististen motiivien sulautuminen konkreettiseen kokemusmaailmaan

Kehityopsykologia selittää, että normatiiviset historialliset eli ympäristöön liittyvät kehitystä määrittävät tekijät ovat tunnusomaisia vain yhdelle sukupolvelle kerrallaan; edeltävältä ja seuraavalta sukupolvelta tällaiset poikkeusolosuhteet (esim. sota-aika) puuttuvat. Ne vaikuttavat voimakkaimmin silloin, kun yksilön persoonallisuus on rakentumassa. Historiassa asia oli toisin.

Varhaisessa suomalaisessa elinympäristössä, kuten kaikkialla menneisyyden Euroopassa, jokaisen sukupolven kokemusvarastoon kuului katastrofeja. Niistä muodostui kumuloituva tiedostamattoman kollektiivisen kokemuksen varasto,⁴² joka vaikutti keskeisesti kunkin ihmisen maailmankuvaan. Minuus siis rakentui kollektiivisesti,

- koska vanhemmilla lähimmän yhteisön jäsenillä oli samankaltaisia kokemuksia,
- koska lähiympäristö vaikutti poikkeustilanteessa kunkin yksilön identiteettiin,

42. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto. Käsikirjoitukset: Kopiokortistot: Historialliset tarinat ja paikallistarinat. Vainoajat ja sodat.

- koska käsitykset tulivat otettuina ja
- koska tällaiset "poikkeustilat" olivat miltei pysyviä.

Kollektiivisuuden paineessa kukin ihminen samaistui lapsuudenaikaisiin samaistumiskohteisiin kokeilematta muunlaisia sosiaalisia rooleja.⁴³ Aikuiset tukahduttivat poikkeavan ajattelun ja assimiloivat nuoren tunteet ja käsitystavat omaan kokemusmaailmaansa.⁴⁴ Sikäli ei ole yllättävää, että todellisuudeksi ymmärretyissä unissa esiintyi usein sotajoukkoja, jotka nimenomaan piinasivat tavalla tai toisella unennäkijää. Kokkolalaisen parivaljakon hallusinaatioissa sotajoukot olivat voimakkaasti esillä 1720-luvulla. Toinen miehistä näki tuvan ikkunasta *taivaallisen sotajoukon saapuvan korkealta taivaan alta*. Toinen taasen näki *paholaisen joukkoineen keihään varustautuneina ja tuvassaan tanssimassa*. Pietarsaarelaisen miehen unissa paholainen ilmestyi joukkioineen *jäällä sotilaskatselmusta* pitämässä.⁴⁵ Tällainen realistinen todellisuus (sotajoukko, näkijä itse omassa tutussa ympäristössään tuttujen ihmisten läsnäollessa) ja ylikuonnollinen symbolistinen merkitys (paholainen) eivät olleet ristiriidassa unennäkijän maailmankuvan kanssa. Symbolinen mielikuvitusaines yhdistyi juuri elettyyn karmeaan kokemukseen eli kahden ensin mainitun miehen tapauksessa isonvihan aikaan. Niistä muodostui ihmisen ajattelussa niin mielekästä tietoinesta, ettei hän kyennyt epäilemään kokemuksen aitoutta. Selitystä aidolle epämiellyttävälle unimaailman kokemukselle hän etsi omista *syllisyydentunteistaan*. Yksi edellä mainituista miehistä sekoittikin siihen toisen, mahdollisesti usein nähdyn unen eli eläimiinsekaantumis- ja aviorikosunen. Nekin olivat muodostuneet tällaisessa paineessa näkijälle täydelliseksi todellisuudeksi. — Psykkiset prosessit syntyvät juuri tällaisen kokemisen ja sen tulkinnan vuorovaikutuksesta; menneisyyden ihminen selitti aina

43. J. E. Marcia, 'Identity and adolescence'. Teoksessa J. Adelson (toim.), *Handbook adolescence psychology* (New York 1980).

44. Vertaa Stern, *The interpersonal world of the infant*; Munter, *Minä muiden kanssa*.

45. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Kokkola ja Kälviä 7.—11.1., 10.—13.9.1725. nr57: 105—111, 1810—1849; Viikuna, *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu*, s. 236—237; Heikkinen, *Ihminen historian rakenteissa*, s. 71—72.

kokemaansa ja yritti löytää kokemukselleen syvimmän ja aidoimman totuuden.⁴⁶

Erityisen tärkeää tällaisessa psyykkisessä prosessissa oli, että näyt ja konkreettiset havainnot muodostivat mielekkään ja loogisesti rakentuvan kokonaisuuden. Mielisairaaksi ja vainoharhaiseksi tunnettu siikajokinen mies oli päätellyt, että hänen vaimonsa oli ollut uskonon pitäjän apupapin kanssa saaden lapsen, koska apupappi ei ollut suostunut antamaan pojalle miehen vaatimaa nimeä. Kastetilaisuuden jälkeen mies alkoi nähdä näkyjä, että apupappi oli tunnustanut tuon suhteen. Vaikka mitään todisteita aviorikoksesta ei ollut (sellaista ei ollut tapahtunutkaan), mielisairas esitti asiansa niin selkeästi, järjestelmällisesti ja jäsennellysti, että oikeus päätti jatkaa asian tutkimista mahdollisen aviorikoksen takia. Hullulle tapahtuma olikin ollut mielensisäinen ja täysin todellinen elämys.⁴⁷ Todellisena ja konkreettiseen havaintomaailmaan liittyvän harhan esittäminen oikeudelle oli helppoa, puhuihan mielisairas totta. Ja toisaalta myös oikeuden tuli etsiä "totuutta".

46. Guidano, *The self in process*; Toskala, *Ihmisen muutosprosessit aikuisiällä*.

47. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Salo ja Siikajoki 9.—13.9.1746. rr82kk: 485—487.

KUUDES LUKU

Paholainen ja enkeli realistis-symbolistisena uniaineksena

Kuten on todettu, menneisyyden ihminen harvoin kykeni täysin erottamaan unissaan kokemaansa konkreettisesta havainnostaan tahi kuulopuheesta. Hänen maailmankuvansa koostui omista unista ja houreista, muiden kertomista unista ja fantasioista, käsinkosketeltavasta, haisteltavasta ja näkyvästä maailmasta sekä kuullusta todellisuudesta.⁴⁸ Hän ei useinkaan edes pyrkinyt jäsentämään maailmankuvaansa sen mukaan, mikä näistä kokonaisuuksista oli todellisin. Unessa koettu, kuultu ja nähty olivat siten aivan yhtä merkittäviä menneisyyden ihmisten maailmankuvan muodostajia.

Esimerkiksi vuonna 1680 muuan Antti Auvinen oli tavannut erikoisesti pukeutuneen ratsuväkijoukon, jonka johtaja oli hallussaan pitämästä pussista päästänyt ilmaan mustan linnun. Tapahtuma pelästytti Auvisen niin pahoin, että hän ryhtyi rukoilemaan Jumalaa ja rukoili niin kauan, että tointui kokemuksestaan. Joukkio ei kuitenkaan päästänyt otettaan

48. Katso esimerkiksi paholaiselämyksen monimuotoisesta psyykkisestä prosessista J. Eilola, *"Jumala minua armahtakoon. Jos saan noitanaisen oikeuteen, se riittää": noituus- ja taikujutut Vaasassa ilmapiirin muutosten heijastajana (1651–1670)*. Suomen historian pro gradu Jyväskylän yliopistossa (1996), s. 78.

Auvisesta vaan vainosi häntä alituisen.⁴⁹ Samoihin aikoihin eli Pietarsaaren pitäjässä Anders Matsinpoika Nix, joka oli nähnyt usein sekä Jumalan että paholaisen lähettiläitä. Kun jälkimmäiset ilmestyivät hänelle, Jumala puhutteli häntä ja pelasti hänet. Kertoipa hän, *jumalinen mies*, jopa käyneensä paholaisen luona helvetissä.⁵⁰ Miesten kuva helvetistä ja paholaisista rakentui paljolti todelliseen kokemukseen (miehittäjät) ja pappien saarnojen varaan. Uskonnon merkitys paljastuu muun muassa Jukolan Simeonin matkasta helvettiin: Lusifeerus muutteli ulkoasuun,⁵¹ oli hännällinen ja lensi helvettiin, jossa oli paljon konkreettisesti havaintomaailmasta ja kuulopuheista yhdistettyjä piirteitä. Auvisen tapaama Saatana oli tumma ratsumies (kuin kasakka), jolla oli erikoinen hattu ja jolla oli pussissaan musta lintu. Kerola taasen tiesi kertoa, että hänen tapaamansa paholaiset tanssivat (tanssi oli jumalatonta eli Saatanasta lähtöisin) ja heillä oli keihäät (saarnatekstit).

Tapaukset — etenkin Nixin ja Auvisen — olivat sikäli merkittäviä ja ajalle tyypillisiä, että niissä papisto selitti unikokemuksia ja harha-aistimuksia teologisesti. Unet olivat siis Saatanan aikaansaannoksia. Auvisen jutussa papit saivat tehtäväkseen puhutella miestä, rukoilla muun seurakunnan kanssa hänen puolestaan, lohduttaa miestä Jumalan sanassa ja samalla ottaa selvää, *oliko tämä liittoutunut Saatanan kanssa, kuten tavallista oli*. Auvisen unia ei pidetty tämänpuoleisen maailman asiana, mutta silti aivan todellisina tapahtumina. Kukaan ei epäillyt, oliko Auvinen tosiaan käynyt tuonpuoleisessa paholaisen hallitsemassa maailmassa. Rukoillessaan Auvisen puolesta seurakunnan muut jäsenet yrittivät samalla varmistaa, etteivät he olisi joutuneet unissaan tuohon sakraaliin ja pelättyyn Saatanan hallitsemaan maailmaan, johon pääsivät vain Saatanan kanssa liittoutuneet. He pelkäsivät omien unikokemustensa puolesta. Mikäli Saatana oli ulottanut vaikutuksensa

49. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 195–197; V. Saloheimo, *Savon historia II:1. Savo suurvallan valjaissa 1617–1721* (Jyväskylä 1990), s. 541–542; Heikkinen, *Ihminen historian rakenteissa*, s. 71–72.

50. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 310–316; Heikkinen, *Ihminen historian rakenteissa*, s. 73–75.

51. Katso P. Klemettinen, 'Paholaisen monet kasvat', *Hiidenkivi: suomalainen kulttuurilehti* 1997:5.

Auviseen, oli aivan yhtä mahdollista, että Saatana ryhtyisi kiusaamaan muitakin ihmisiä.

Anders Matsinpoika Nixin tapauksessa teologiseen puoleen viittaavat hänen omat puheensa ja se, että ensimmäisen unikoemuksensa jälkeen hän oli menossa kertomaan sen sisällöstä heti pappilaan. Kiintoisaa jutussa on se, että oikeus pyrki osoittamaan Nixin kokemukset juoppohulluuden aiheuttamiksi harha-aistimuksiksi ja loppujen lopuksi onnistuikin siinä. Mutta tämä ei välttämättä poistanut pitäjäläisten pelkoa siitä, etteikö selvinpäin täysjärkisen tavoin käyttäytyvä Anders Matsinpoika olisi tosiaan vierailut paholaisen maailmassa ja nähnyt sellaista, mitä muut eivät välttämättä näe.⁵² Oikeudessa esiintynyt ja yliluonnollisten olentojen olemassaoloon epäillen suhtautunut mies todisti, että Nix oli väittänyt keskustelleensa enkelien kanssa. Tähän todistaja oli huomauttanut, ettei Nix ollut todennäköisesti koskaan nähnyt enkeliä. Nix vastasi miehelle: *etkö näe, parhailaankin reessä istuu enkeli*. Vastaus vakuutti todistajan siitä, että Nix näki jotain. Tosin hän oletti, että Nix näki enkelin sijasta kummituksen ja teologeilta oppimansa perusteella huusi: *mene pois Saatana*. Näin epäileväkin uskoi toisen hallusinaatiokokemuksiin todellisina ja olemassaolevina ilmiöinä. Teologiseen selittämiseen uskovana hän ei kuitenkaan voinut pitää Nixin näkyä Jumalan aikaansaannoksena vaan käsitti reessä istuvan ja itseltään näkymättömissä olevan kummittelevaksi Saatanaksi.

52. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Salo ja Siikajoki 9.—13.9.1746. rr82kk: 485—487.

SEITSEMÄS LUKU

Seksuaalisuus ja sodomia realistis-symbolistisena uniaineksena

Keskeinen ja paljon menneisyyden ihmisiä puhuttanut ja syyllistänyt unien laji olivat todellisiksi tapahtumiksi koetut korvaavat seksuaaliunet, joita aikoinaan nähtiin paljon enemmän kuin nykyään ja joita ei ymmärretty uniksi. Toisaalta uneen liittynyt voimakas fyysinen kokemus sekä toisaalta seksuaalisuudesta seurannut syvä syyllisydentunne olivat omiaan estämään sellaisen. Rajaa konkreettisesti havaittavan ja unessa eletyn maailman väliltä poisti juuri unien fyysisyys eli se, että nukkuja reagoi unitodellisuuteensa fyysisesti hikoillen, puhuen jne.

Menneisyyden ihminen eli tiukassa valvonnassa: häntä ympäröi niin lähiyhteisön epämuodollinen kuin viranomaisten ylläpitämä muodollinen sosiaalinen kontrolli. Ensin mainittu yhteisöllinen kontrolli tuntui niin voimakkaasti, että kunkin yksittäisen ihmisen oma minus yhtyi kollektiiviseen subjektiin ja itsekontrollista tuli keskeinen elämää määrittävä tekijä.⁵³ Tämä koski erityisesti inhimillisen seksuaalisuuden aluetta; sek-

53. Esimerkiksi O. Matikainen, *Sovittajaisten merkitys väkivallan säätelylle varhaisen uuden ajan Suomessa*. Käsikirjoitus (1997); M. Lamberg, 'Säädylisyyden vartijat: Tukholman valtoporvariston sukupuolimoraali myöhäiskeskiajalla'. Teoksessa H. Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet*. Jyväskylän historiallinen arkisto 3 (Jyväskylä

suaalisuus pyrittiin tukahduttamaan ja liittämään siihen syviä häpeään, kunniaan ja maineeseen kuuluvia määritelmiä. Tällainen tilanne saattoi helposti johtaa itsekontrollin liialliseen korostumiseen ja siihen, että menneisyyden ihmisen oli vaikea osoittaa seksuaalisuutta.⁵⁴ Seksuaalisuuden ohella hellyyttä ja tunteita oli ylipäättään vaikea näyttää, jolloin seksuaalisuus siirtyi väkisininkin fantasiamaailmaan.

Minätietoisuuden syvimmissä rakenteissa on emotionaalisia muistisäilöjä, jotka ohjaavat tunne-elämää ja mielikuvitusta. Tällaisissa emotionaalisissa skeemoissa yhdistyivät toisaalta unennäkijän uskomukset, odotukset, tarpeet ja pyrkimykset sekä toisaalta tunteet ja toiminta. Symbolinen uniaines (eläin) yhdistyi unennäkijän seksuaalisiin toiveisiin ja purkautui tiedostamattomana toimintana eli unena.⁵⁵ Näin seksuaaliset odotukset muodostivat niin mielekkään ja todenmukaisen kokemuksen, että unennäkijä itse piti sitä konkreettisesti tapahtuneena todellisuutena. Menneisyyden ihminen kun ei tuntenut itsessään tiedostamatonta olemustaan.

Aivan erityinen merkitys seksuaalisilla unilla oli oikeusistuimissa selviteltyissä eläimeensekaantumistapauksissa. Tiivistetysti voisikin sanoa, — että oikeudessa puitu sodomiittinen rikos oli tapahtunut konkreettisesti todellisuudessa (edellyttää useita todistajia tai seikkaperäistä tapahtumakuvausta ja rikoksentekijän tunnustusta), — tai että se oli toisen maineen mustaamiseksi laadittu väärä kanne (rangaistus oli ankara, mikäli väärästä ilmiannosta jäi kiinni) — tahi että eläimiinsekaantuminen sijoittui unimaailmaan (todistajia yksi, yksityinen tunnustus).⁵⁶

1997); J. Löfgren, *Horan i bondesamhället* (Lund 1977).

54. Katso Toskala, *Ihmisen muutosprosessit aikuisiällä*.
55. Vertaa V. F. Guidano, *Complexity of the self* (New York 1987); C. S. Greenberg — L. N. Rice R. Elliot, *Facilitating emotional change: The moment-by-moment process* (New York 1993); Toskala, *Ihmisen muutosprosessit aikuisiällä*.
56. Vertaa J. Liliequist, *Brott, synd och straff: Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Umeå 1992), erityisesti s. 69, 111; Katso myös O. Matikainen, 'Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? Yksilö, yhteisö ja sodomiaoikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa'. Teoksessa H. Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvarti-*

Jälkimmäinen on sikäli kiintoisa, että siinä kokija sijoitti tapahtumat konkreettiseen sekä tuttuun havaintoympäristöön ja että siinä toimijat olivat oikeita ihmisiä oikeissa elämänrooleissaan. Tällaisia oikeusprosesseja oli runsaasti vaikkakaan ei yhtä paljon kuin todellisia seksuaalirikoksia.

Tällaiset unet olivat unennäkijän tukahdutettuja toiveita. Ne olivat alitajunnasta tulevia käsitteellisiä mielikuvia, joihin näkijän tietoisuus vaikutti mutta joita hän ei kyennyt erottamaan todellisuusmaailmasta. On kiintoisaa, miten 1700-luvun kuluessa alettiin ymmärtää, että elämiinsekaantumistapauksissa, kuten noituustapauksissakin, oli usein kyse unennäkemisestä.⁵⁷ Tällaisissa symbolistis-realistisissa unissa valve-elämän eli todellisuusmaailman asiat eksyttivät unennäkijän niin, että hän uskoi unen latentteine osuuksineen täydeksi todeksi. Juuri latenssiaikaa elävät nuoret piijat ja sellaiseen uudestaan vaipuvat vanhat naiset esiintyvät elämiinsekaantumisjutuissa niiden alullepanijoina ja todistajina sekä toisaalta ajattelultaan heikentyneet, alkoholisoituneet tai mielenvikaiset ja vanhuudenhöperöiksi tiedetyt miehet elämiinsekaantumisoikeudenkäynteihin johtaneiden tunnustusten tekijöinä! Esimerkiksi 1730-luvulla orivetinen ikääntynyt nainen ilmiantoi erään miehen elämiinsekaantumisesta. Oikeudessa hän selitti nähneensä etäältä sodomiittisen tapahtuman. Oikeus epäili asian todenperäisyyttä semminkin, kun vastaaja kiisti puheen täytenä valheena. Ilmiantaja pyörsi puheensa eikä ollut enää varma näkö mitään. Mutta kun vanha oli, hän näki, mitä halusikin nähdä.⁵⁸

Elämiinsekaantumisoikeudenkäynneissä oli myös tyypillistä monivaiheinen ja kahden ihmisen elämä unikokemus. Esimerkiksi Lapualla piika ilmiantoi erään miehen sodomiasta. Ilmiannolle ei konkreettisesta havaintomaailmasta löytynyt perustetta, mutta ilmiannettu alkoi nähdä unia ja

jat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto 3 (Jyväskylä 1997).

57. Vilkuna, *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu*, s. 225–226, 236–237.

58. Vuorinen, *Minän synty ja kehitys*, s. 237, 267; Vertaa Liliequist, *Brott, synd och straff*, s. 97, 103.

tunnusti tekonsa oikeudessa liiankin innokkaasti. Oikeus ymmärsi, että tapahtuma oli fantasiaa.⁵⁹

Vastaavasti tyypillinen ikääntyneen miehen elämiinsekaantumistunustus oli sellainen, että hän kertoi syyllistyneensä nuorukaisena elämiinsekaantumiseen. Senlaatuiset puheet pyrittiin osoittamaan mielisairauden tai *vanhuuden heikkopäisyyden* seurauksiksi ja enimmäkseen asianlaita olikin niin. Esimerkiksi paltamolainen mies oli vanhoilla päivillään *tullut aivan sekavaksi* ja tunnustanut perheelleen syyllistyneensä poikavuosiinaan elämiinsekaantumiseen. Nämä eivät, kuten ei oikeastaan oikeusistuinkaan, uskoneet puhetta todeksi mutta tiesivät miehen kärsivän ahdistuksesta (häpeä) ja mielipuolisuudesta, ja yhteistuumin Väisänen lähetettiin mielisairaalaan.⁶⁰ Vanhuuden heikkomielisyyden (dementia) ja toisaalta mielen järkkymisen seurauksena Väisänen oli siis ahdistunut ja pakeni regressioon tavoin nuoruudestaan kummunneeseen tyydytyskokemukseen (ja silloin kenties myös nähtyyn uneen).

Varsinkin nuorten piikojen osalta on merkillepantava, että he olivat juuri rakentamassa persoonallisuuttaan ja olivat sen takia kiinnostuneita ulkomaailmasta. Ikäkauden aikana syyllisyydentunne voimistui ja menneisyydessä sen voimistumista edisti itsekontrolliin kasvattaminen. Yhteisön sosiaalinen kontrolli, papiston puheet siveettömistä asioista jne. muodostivat kasvuympäristön, jossa mielihyvä piti väkisin tukahduttaa, minkä seurauksena mielihyvä purkautui valepukuisena torjutun toiveen täyttymyksenä. Se oli tällaiselle ihmiselle — erityisesti nuorelle naiselle — tapahtuma, jossa hän torjui alitajunnassaan viettipyrkimyksensä ja suojasi siten tietoista minää niin, ettei syntynyt niin ristiriitaista tilannetta, jossa unennäkijä olisi havainnut vain unelmoivansa. Unesta herättyään hän ryhtyi käymään läpi todelliseksi mieltämäänsä kokemusta ja alkoi kärsiä alati yltyvästä syyllisyydentunteesta, joka piti purkaa toisille kertomalla se tosiasiallisena

59. Lehtinen, *Lapuan historia*, s. 187.

60. Viikuna, *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu*, s. 225; Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Paltamo 3.—7.3.1730. nr60: 402—403. 1600-luvulla mielisairaus eli heikkopäisyys ei pelastanut yksityisen tunnustuksen tekijää. Esimerkiksi Riksarkivet. Svean hovioikeuden ptk. 5.6., 4.7.1644. — Tieto perustuu Petri Karosen keräämään aineistoon.

tapahtumana, mitä se näkijälleen oli ollutkin.⁶¹ Samoinhan oli käynyt myös edellä mainitussa Lauri Väisäsen tapauksessa.

Menneisyyden seksuaalisuus tosin kuului omanikäisten ja samaa sukupuolta olevien välisiin keskustelunaiheisiin. Sukupuolten saati sitten ikäpolvien välisiä rajoja ei voinut ylittää. Menneisyyden nuoren seksuaalisuus oli häiriintynyt viettien tukahduttamisen paineessa. Sellaisessa tilanteessa oli helppo kääntyä kuoreensa. Sisäänpäinkääntyneenä seksuaalisuus tuotti jatkuvasti alitajunnasta unityönä seksuaalista kokemusta.⁶² Tällainen nuori tyttö siirsi ajatustasolla psyykkisiä ristiriitojaan ja heijasti vaikeita tunteitaan ja kiellettyjä viettiyllykkeitään ulkoiseen kohteeseen; itseään hän ei voinut uneensa viedä seksuaalisessa roolissa, koska sellainen oli syntiä sinänsä. Selittäessään unikokemustaan jollekulle terapeutisessa mielessä (siis todellisena tapahtumana, syyllisyyden, ahdistuksen ja häpeän sävyttämänä) hän purki edellisen toiminnaksi.

Psykoanalyttisessa maailmassa eläin edustaa seksuaalisuutta. Menneisyyden maailmassa tuo eläin oli usein juuri *animus*, nuorelle piialle tai vanhalle lapsuuteen vaipuvalle naiselle unelmien mies tai sen vastakohta. Miehen seksuaalifantasiaunessa eläin oli luonnollisesti *anima* tai toisaalta uni saattoi yleensä edustaa tyydyttämätöntä sukupuolisuutta sellaisenaan (vanhat miehet, kokemattomat nuorukaiset) tahi mahdollisesti ne olivat konkreettisen kaltaisia toiveita tällaisen seksuaalisuuden toteutumisesta.⁶³ Sodomiittioikeudenkäynneissä (todellisiin tapahtumiin perustuvissakin) eläin oli usein lehmä tai tamma, jotka vastaavat animana juuri naista. On lisäksi kiintoisaa, että naisten välisessä seksuaalimaiheisessa nimittelyssä puolestaan

61. Esimerkiksi Riksarkivet. Upsalan kämnerinoikeuden ptk. 7.1.1647. — Tieto perustuu Petri Karosen keräämään aineistoon.

62. Vuorinen, *Minän synty ja kehitys*, s. 203–204.

63. Vertaa Riksarkivet. Tukholman raastuvanoikeuden ptk. 28.7., 13.8.1656, Upsalan kämnerinoikeuden ptk. 7.1.1647, Svean hovioikeuden ptk. 14.2.1654. — Tiedot perustuu Petri Karosen keräämään aineistoon.

käytettiin kernaasti eläinaiheita, kuten *kiimakarhua*. Karhu edusti toisaalta kaikkivoipaa äitihahmoa (*puhtoinen emoinen*) ja toisaalta naisen unessa häntä itseään.⁶⁴ Yhteys unimaailmaan on tässäkin tapauksessa ilmeinen; karhu-motiivi on mitä todennäköisimmin esiintynyt myös unimaailmassa.

64. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Eura, Köyliö, Säskylä ja Yläne 23.–27.1.1727. mm56: 56–57; I. Mäntylä, *Ja yhteinen rahvas todisti: Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomiokirjoista* (Porvoo 1969).

KAHDEKSAS LUKU

Realistiset unet unimaailman todellisuutta ylläpitävänä voimana

Psykoanalytikkoja eivät realistiset unet ole kiinnostaneet. Heidän ajatuksissaan ainoastaan unien symbolistiset osat, syvätajunnasta kumpuavat mielikuvat olivat tärkeitä. Heille muu uni on muodostanut vain viitekehyyksen todelliselle unen mielelle eli merkitykselle.⁶⁵ Menneisyyden ihmisen maailmankuvaa tarkasteltaessa unien todellisuusluonteen avaimia ovat kuitenkin juuri tällaiset realistiset unet. Ne paljastavat, että menneisyyden ihmisen maailma koostui suuresta määrästä unia, jotka olivat täysin realistisia ja joissa symbolismin osuuden merkitys oli erittäin vähäinen. Se jos mikä oli omiaan hämärtämään todellisuuden ja unen välistä rajaa.

Erittäin selvästi unien todellisuuspuoli tai oikeastaan se, että useimmat uskoivat unien olevan todellisia tapahtumia, kuvastuu eräässä 1700-luvun puolimaissa kesälahtelaisia puhuttaneessa, sittemmin Turun hovioikeuden ja lopulta Tukholman hovin tietoon tulleessa tapauksessa.

Kesälahden kirkkoherran kertomuksen mukaan 11-vuotias Anna Pelikka oli leikkinyt itsekseen kotitalonsa vieressä sijaitsevalla niityllä. Niitylle oli ilmestynyt kaksi tuntematonta miestä, jotka olivat ottaneet tytön mukaansa ja vieneet hänet ensimmäiseksi tuttavataloon, jossa tyttö oli tervehtinyt

65. Freud, *Omaelämäkerrallinen tutkielma*; Freud, *Unien tulkinta*; Jung, *Unia, ajatuksia, muistikuvia*; Jung, *Yliluonnollisen psykologiaa*.

asukkaita maantavan mukaisesti *Jumal' avuksi*. Sittemmin joukko oli vielä pistäytynyt muutamassa muussakin talossa. Illan jo lähestyessä miehet ryhtyivät taivuttelemaan tyttöä jatkamaan matkaansa miesten kotitaloon. He houkuttelivat muuan muassa kertomalla, että siellä oli paljon nuorisoa ja että siellä tehtiin paljon *vipuvapua*. Pyyntöihin tyttö vastasi kohteliaan lyhyesti *ei*. Miehet suostuivat viemään tytön takaisin kotiinsa. Kun he olivat asiasta Anna Pellikalle maininneet, he alkoivat puhua keskenään vierasta kieltä. Puheesta tyttö ei muistanut muuta kuin sen, että miehet olivat toistaneet alati *vemac*-sanaa. Yön tullen miehet toimittivat tytön kotiin ja jättivät hänet samaan paikkaan, mistä he olivat hänet aamulla ottaneet mukaansa. Sieltä talonväki löysi aamulla Anna Pellikan. Hän oli tuolloin aivan uupunut ja hänen vartalonsa oli täynnä sinertäviä läiskiä. Koettelemuksensa jälkeen ja juuri sen takia tyttö oli ollut jonkinaikaa täysin poissa tolaltaan (ahdistunut ja sairas) ja oli kertonut asiasta kirkkoherralle. Sittemmin, kirkkoherra päätti kertomuksensa, tyttö oli Jumalan armosta koettelemuksensa voittanut.⁶⁶

Anna Pellikaisen houre-elämys edusti hänelle tapahtunutta todellisuutta. Tapaus muuttuu kiintoisammaksi, koska kirkkoherra jätti siitä kertomuksen hovioikeudelle. Hän, kuten koko paikallisyhteisö, uskoi nuoren tytön kertomuksen sellaisenaan; sitä ei kyseenalaistettu, vaikka tositapahtumat eli Anna Pellikaisen kotiväen kokemukset ilmiselvästi osoittivat, että tyttö oli sairastunut äkillisesti ja joutunut voimakkaaseen houretilaan, milloin hän oli myös kulkenut talonväen näköpiiriin ulottumattomiin. Tällaisia konkreettiseen havaintomaailmaan liittyviä tositapahtumia kertomuksessa ovat sen alku ja loppu: perhe tiesi, että Anna oli ollut leikkimässä niityllä ja kadonnut sieltä löytyäkseen aamulla. Nämä sen paremmin kuin kirkkoherrakaan eivät yhdistäneet sairaskohtausta houreuniin, vaikka he todennäköisesti tiesivät sellaisten kuuluvan kuumeeseen ja useisiin pahoihin sairauksiin.

Mikäli Anna Pellikainen olisi kertonut, että hän oli osallistunut noitasapattiin ja tavannut pahalaisen, olisivat enimmäkseen mieltäneet kerto-

66. Riksarkivet. Hovioikeuden kirjeet 3A. 1647–1688. Huomioita Savosta ja Kymenkartanosta.

muksen fantasiauneksi. Mitään tällaista epäuskottavaa tytön kertomuksessa ei ollut. Itse asiassa tarinan arkipäiväisyys vahvisti sitä, että kaikki uskoivat sen kokonaisuudessaan todeksi. Uni oli kietoutunut yhteisön kokemusmaailmaan. Etenkin lähteminen leikkipaikalta tutusta ympäristöstä ja sinne palaaminen, käyminen tuttavien luona jne. tekivät unielämyksestä uskottavan. Siitä oli tullut täyttä totta vipuvapuineen.

Terveiden ihmisten maailmassa realistiset unikokemukset olivat todellisia havaintoelämyksiä, jotka ympäristö myös hyväksyi tosikokemuksiksi. Myös mieleltään järkkyleneiden mielikuvitusmaailman elämykset hyväksyttiin lähiyhteisössä helposti todellisiksi tapahtumiksi. Esimerkiksi Rovaniemellä itsemurhan tehnyt piika oli myös elänyt mielikuvitusmaailmassaan. Tuossa maailmassa, jonka entinen isäntä, kappalainen Krank uskoi täysin todelliseksi, moni oli piinannut ja pelotellut itsemurhaajaa. Muiden todistukset osoittavat, että varsinaisesti kukaan ei ollut piikaa kiusannut.⁶⁷

Noituus katosi 1700-luvulla pitkälti siksi, että alettiin käsittää koko noituus fantasiamaailman luomukseksi. Ymmärrettiin, että suuri osa noidista eli unimaailmassaan kokien sen tapahtumat tosiksi. Samoin kävi eläimiinsekaantumisenunille. Tällainen käsitys unien epätodellisuudesta ei kuitenkaan levinnyt laajalle eikä se ulottunut unien todelliseen maailmaan eli realistisiin uniin.

Menneisyyden ihmisestä puhuessaan voisikin sanoa, että hänen ajattelussaan koostui unimaailman ja kokemusmaailman muodostamasta kokonaisuudesta. Tätä vasten on hyvin ymmärrettävissä, miksi saman talonpoikaisyhteisön jäsenet saattoivat ajoittain hallita yllättävänkin rationaaliseen ajatteluun viittaavia taitoja ja uskoa erään yhteisön jäsenen kertomusta, että hän oli osallistunut noitasapattiin, nähnyt enkelin reessään tai että hän oli nähnyt toisen yhteisön jäsenen sekaantumassa eläimeen. Tällainen jäsenytymätön maailmankuva alkoi kuitenkin hiljalleen 1700-luvun kuluessa muuttua.⁶⁸ Se ei kuitenkaan kokonaan luhistunut, vaan unet pysyivät pitkää

67. Kansallisarkisto. Kihlak. oik. ptk. Kemi 22.6.1720. rr52: 129–134.

68. Heikkinen, *Uskon ja epäilyn rajamailla*.

1900-luvun alkuun saakka todellisina kokemuksina.⁶⁹ Milloin uneen liittyi voimakas realistinen puoli — olkoonkin, että symbolistisen aineksen osuus olisi ollut suuri —, silloin unielämystä pidettiin todellisessa elämässä ja konkreettisesti havaintomaailmassa sattuneena tapahtumana.

69. Muutos kuvastuu myös kirjallisuudessa. Aleksis Kiven 'Seitsemässä veljeksessä' unilla oli vielä keskeisesti todellisuuspuolensa. Sen sijaan Juhani Ahon 'Rautatiessä' Matti ei tohtinut kertoa Liisalle kuulemiaan puheita junasta ja rautatiestä, koska tämä *ei kuitenkaan uskoisi ja sanoisi unennäöksi eli miksikä muuksi tahansa*.

MARKO LAMBERG

Säädylisyyden
vartijat

Tukholman
valtaporvariston
sukupuolimoraali
myöhäiskeskiajalla

Johdanto

Esiteollisen ajan avioliitot kuvataan usein sopimuksiksi, jotka solmittiin sukujen tai tietyn säädyn edustajien kesken ja jotka siten perustuivat enemmän järkeen kuin tunteisiin. Etenkin ylempien yhteiskuntaluokkien on esitetty järjestäneen avioliittonsa taloudelliset, poliittiset tai sosiaaliset näkökulmat mielessään, koska johtavilla perheillä oli valtaa ja varallisuutta, jotka oli siirrettävä seuraaville sukupolville.¹ Olipa kyseessä aateliskartano, kauppahuone tai maatila, perinnön säilyminen oli sitä turvatumpi, mitä arvostetummasta ja varakkaammasta perheestä puoliso kyettiin hankkimaan. Vaikka suvunjatkaminen olisi hyvin voitu toteuttaa ilman avioliiton kaltaista sidettä, avioliiton taloudellista ja yhteiskunnallista tärkeyttä kuvaa se, että ensisijainen perintöoikeus koski useimmiten vain virallisessa liitossa siitetyjä lapsia. Esimerkiksi Ruotsin kaupunginlaki määräsi avoliitosta syntyneille enintään 24 äyrin suuruisen perintöosan ja jätti salavuoteuden tai aviorikoksen seurauksena syntyneet täysin ilman perintöä.²

Mikä oli pelkän sukupuolivietin osuus yläluokkien avioliitoissa? Teoriassa avioliitto oli ainoa väylä, jota kautta ihmiset saivat tyydyttää tämän perustarpeensa. Kuten kirjan "Eroksen aika" tekijät toteavat, yksikään muu uskonto ei ole kahlinnut ihmisen seksuaalisuutta yhtä tehokkaasti kuin kristinusko: vain kirkko on tuominnut niin aviorikoksen, ehkäisyn, abortin, homoseksuaalisuuden, eläimiinsekaantumisen kuin itsetyydytyksen-

1. Esim. Mitgau 1968, s. 5; Gaunt 1983, s. 51; Herlihy 1985, s. 101; Karlsson 1987, s. 38.

2. MEST, Ärvdabalken XIV–XV s. 60–61.

kin, kun taas muut kulttuurit ovat osoittaneet suurempaa ymmärtävyyttä ihmisen mielihaluja kohtaan.³

Seksuaalisuutta käsittelevässä teoksessaan Michel Foucault kirjoittaa, että ahdas sukupuolimoraali omaksuttiin aristokraattisiin ja porvarillisiin perheisiin kauan ennen työläisperheitä. Kirkon vaatimus yksiavioisuudesta ja sen määritelmät avioelämän sallituista muodoista olivat aina koskeneet kaikkia yhteiskuntaryhmiä, mutta kampanja alempien luokkien siveellisyyden kohottamiseksi alkoi vasta 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla.⁴ Yläluokan varhemmin herännyt huoli omasta siveellisyydestään ei selity yksinomaan korkeammalla moraalilla; sukujen omaisuus olisi huvennut nopeasti, jos vapaat suhteet olisi hyväksytty ja jos aviottomat lapset olisivat olleet tasavertaisia perillisiä. Siksi oli taloudellisesti kannattavinta omaksua kirkon markkinoima ihanne, jossa sukupuolinen kanssakäyminen keskitettiin aviovuoteeseen. Norbert Elias, jonka nimeen modernin kulttuurin muotoutumisprosessin tutkimus yhdistetään, ajoittaa yksiavioisuuden toteutumisen vasta 1500–1600-luvuille: sitä aikaisemmin ei hänen tulkintansa mukaan aviottomia lapsia piiloteltu eikä hävetty, joskaan heidän perimysoi-keutensa ei ollut yhtä vahva kuin avioliitosta syntyneiden lasten.⁵

Käytännössä avioliiton ulkopuolisia suhteita on sekä harrastettu että vastustettu kautta tunnetun historian, mistä todistavat jo varhaisimpiin lakeihin kirjatut määräykset avionrikkojien rankaisemisesta. Keskiajan kirkon vaatimus avioliiton ulkopuolisten suhteiden kieltämisestä ei olisi voinut toteutua ilman maallisen esivallan myötävaikutusta. Jokaisen yhteisön oli järjestettävä tarpeelliset valvonnan muodot, jotta sukupuolirik-rikkomukset olisi voitu minimoida – kukaan tuskin kuvitteli, että niistä olisi voitu päästä kokonaan eroon.

Keskiajan Tukholmassa sukupuolirikuri perustui kirjoittamattoman perinteen ohella maalliseen ja kirkolliseen lainsäädäntöön. Ensin mainittu käsitti 1300-luvun puolivälissä säädetyn kaupunginlain, keskusvallan Tuk-

3. Kekäläinen et al. 1995, s. 11–12.

4. Foucault 1979 (1976), s. 120–122.

5. Elias 1978 (1939), s. 183–184.

holmalle myöntämät privilegiot sekä kaupunkia johtavan raadin omat ase-
tukset. Koska kaupungissa ei ollut piispanistuinta, muut hengelliset instituutiot eli kaupunginkirkko, fransiskaani- ja dominikaaniluostari sekä kaupungin lähetyville perustettu nunnaluostari toimivat väylinä, joiden kautta kanoniset oikeuskäsitykset tihtuivat porvarilliseen maailmaan.

Mustan surman ja uskonpuhdistuksen välisellä kaudella sukupuolikurin ylläpito näyttää levänneen suoraan porvariston ja lähemmin kaupungin raadin harteilla. Tukholman siveellisyysolot olivat paikallinen asia, johon kruunu sen paremmin kuin kirkkokaan ei näytä puuttuneen. Linnanvouti osallistui tosin raadin istuntoihin keskusvallan edustajana, muttemme tiedä, oliko hänellä roolia aloitteentekijänä. Kaupungissa asuvasta hengellisestä säädyistä oli vain nimelliseksi esikuvaksi päätellen raadin vuonna 1478 kirjaamasta päätöksestä: sen mukaan kaupungin piti seuraavilla herrainpäivillä ottaa selvää papiston kanonisesta koskemattomuudesta, jotta kunnan miesten vaimoja makaavat papit ja teinit voitaisiin laittaa kuriin ilman, että kiinniottajia uhkaisi pannaanjulistaminen.⁶

Tässä tutkielmassa tarkastellaan Tukholmassa myöhäiskeskiajalla vallinnutta sukupuolikuria valtaporvariston tarpeiden näkökulmasta. Sosiaalisen kontrollin muotoja on käsitelty Tukholmaa koskevassa runsaassa tutkimuskirjallisuudessa, mutta niitä ei ole käytetty avioliittojen selittäjinä. Tutkielmassa tai oikeammin läpileikkauksessa liikutaan mustan surman ja Tukholman verilöylyn välisellä ajanjaksolla (noin 1350–1520), mutta lähdemateriaalin määrällisen ja laadullisen jakautumisen vuoksi käsittelyssä painottuvat 1400-luvun kolmen viimeisen vuosikymmenen olosuhteet.

6. STb 1, s. 172.

Horisontaalit perherakenteet

Yksi Tukholman raadin sukulaisuussuhteita parhaimmin valaisevista asiakirjoista on se lahjoituskirja, jolla Bela Berendsdotter antoi Tukholman fransiskaanihuostarille maatilkun vuonna 1448. Tällaisten lahjoitusten vastineeksi kirkollinen instituutio sitoutui rukoilemaan lahjoittajan ja hänen mainitsemiensa henkilöiden sielujen puolesta – kirkko nimittäin opetti, ettei ihminen kuoltuaan suinkaan päässyt suoraan taivaaseen, koska hänen sielunsa täytyi ensin puhdistua kiirastulessa. Useimmiten lahjoittaja muisti puolisoaan tai puolisoitaan, mikäli hän oli ollut naimisissa useamman kerran, sekä mahdollisesti myös edesmenneitä lapsiaan ja vanhempiaan. Bela Berendsdotterkin muisti molempia aviomiehittää, joista jälkimmäinen oli pormestari Klaus Lörenberg. Mielenkiintoiseksi lahjoituskirjan tekee se, että se ilmoittaa edunsaajiksi myös Klaus Lörenbergin kaksi aikaisempaa vaimoa. Epäilemättä kaikki viisi asiakirjan mainitsemaa puolisoa muodostivat aikalaisten silmissä yhden suuren sopusointuisen perheen.⁷

Kuvatun kaltaiset uudelleenavioitumiset eivät olleet harvinaisia Tukholman raatimiesperheissä. Jos tarkasteluun otetaan runsas satavuotinen ajanjakso ensimmäisen säilyneen virkaluettelon alusta Tukholman verilyölyyn (1419–1520), tuona aikana toimineesta 209 pormestarista ja raatimiehestä ainoastaan kolmetoista prosenttia ei ole jättänyt jälkeensä yhtään tietoa avioliitoistaan. Naimattomien määrä oli todellisuudessa pienempi, sillä jos tarkastellaan vain aikaa vuodesta 1474 eteenpäin, jolloin lähdemä-

7. SRA: Pergamentsbrevet Stockholm 1448 16/7. Sielunmessuista ks. Hamer 1970, palsta 310–312.

teriaalin tiedollinen anti kasvaa raadin pöytäkirjojen ansiosta, enintään vain neljä prosenttia raadin jäsenistöstä ei avioitunut kertaakaan.⁸

Vuoteen 1471 saakka raati jakautui kahteen osastoon ruotsalaisten ja saksalaisten porvareiden kesken; kumpikin puolisko sai koostua enintään kahdeksastatoista jäsenestä. Keskusvallan kansallismielinen väliintulo lakkautti saksalaisen raadinpuoliskon vuonna 1471, minkä jälkeen raadin enimmäiskoko säädettiin kahdeksikymmeneksikahdeksaksi mieheksi. Kuten taulukko 1 osoittaa, ruotsalaisten ja saksalaisten raatimiesten (pormestarit mukaan lukien) avioliittojen välillä ei ollut todellista eroa. Se, että absoluuttiset luvut ovat saksalaisten kohdalla pienemmät, selittyy edellä mainitulla lakiuudistuksella; virkaluettelo mainitsee vain 57 saksalaista raatimiestä vuosien 1419 ja 1471 välillä, kun taas 152 ruotsalaista ennätti saavuttaa raadin jäsenyyden vuosina 1419–1520.⁹

Taulukko 1. Tukholman raadin jäsenten ja heidän puolisoitensa tunnetut uudelleenavioitumiset vuosina 1419–1520.

	ruotsalaiset		saksalaiset	
	n	%	n	%
uudelleenavioituneet miehet	28	18	9	16
lesken kanssa avioituneet miehet	33	22	12	21
raatimiesten uudelleenavioituneet lesket	26	17	9	16

Huomautus: Saksalaisten raatimiesten ja heidän leskiensä avioliitot on laskettu mukaan myös silloin, kun ne tapahtuivat saksalaisen raadinpuoliskon lakkauttamisen jälkeen. Luvuista puuttuu joitakin miehiä, jotka esiintyvät joissain lähteissä Tukholman raatimiehinä mutta joita virkaluettelo (*ämbetsboken*) ei kuitenkaan tunne raadin jäsenenä. Lähteet: SÄb; SRR 2; de Brun 1920; de Brun 1930; Sjädn 1950; STb 3, s. 124, reg. s. 525; STb 4, s. 111; STb 5, s. 97; Sjb 1, n:o 701; SSb 1, s. 26, 69; SSb 3, s. 296; HILG 2, s. 11; FMU III 2628.

8. Lähteet on ilmoitettu taulukko 1:n yhteydessä.
9. Saksalainen raatimies Lambert Westfal, joka valittiin ruotsalaiseksi pormestariksi, on luettu saksalaiseksi. Vastaavasti ruotsalaiset raatimiehet Olof Bergsman ja Peder Nilsson on laskettu ruotsalaisten raatimiesten joukkoon, vaikka he vuonna 1456 kuuluivat saksalaiseen raadinpuoliskoon. Ks. SRR 2, B50, R115, R121.

Vaikka yhteensä vain 32 raadin jäsenen voidaan osoittaa avioituneen uudelleen puolisonsa kuoltua, todellinen määrä oli varmasti paljon suurempi. Koska keskiajalla pidetyt kirkonkirjat ovat tuhoutuneet, tukholmalaisen perhesiteitä voidaan selvittää vain satunnaisesti säilyneiden tietojen kuten testamenttien, perinnönjakoselostuksien ja Bela Berendsdotterin lahjoituskirjan kaltaisten asiakirjojen avulla. Tiedot raatimiesten avioliitoista tulevat siksi usein hyvin epäsuorien vihjeiden kautta. Esimerkiksi raatimies Hans van Mindenin avioliitto kultasepän lesken kanssa voidaan selvittää vain veroluetteloiden avulla: vuonna 1461 Hans van Minden kirjattiin veroluetteloon paikalle, jota edellisellä vuonna oli pitänyt hallussaan kultasepänleski Sigrid. Se, että Hans van Minden todellakin nai Sigridin eikä esimerkiksi tämän tytärtä, saa vahvistuksen pariskunnan vuonna 1469 tekemästä keskinäisestä testamentista, jossa Hans van Mindenin vaimon nimeksi mainitaan Sigrid.¹⁰

Esiteollisen ajan kaupunkien epäterveellisyys asuinympäristönä johti suuriin kuolleisuuslukuihin, mikä päti myös ylempiin yhteiskuntaryhmiin. Pormestarin tytär ja kahden raatimiehen vaimo Barbara Bengtsdotter menetti isänsä, äitipuolensa sekä toisen ja kolmannen aviomiehensä pelkästään viiden vuoden kuluessa vuosina 1505–1509.¹¹ Koska viikatemies vieraili samaan aikaan muissakin raatimiesperheissä, Barbara menetti varmasti myös muita sukulaisiaan ja ystäviään. Jos hänellä oli omia lapsia, on luultavaa, että osa niistä kuoli hyvin nuorina.

Tukholman valtaporvaristo ei siis voinut muodostaa pitkäaikaisia dynastioita vaan perheryppäitä, jotka muuttuivat jatkuvasti avioliittojen, kuolemantapausten ja uudelleenavioitumisten myötä. Horisontaalisuudessaan perherakenne muistutti samanaikaisten englantilaisten kaupunkien eliittien sukulaisuussuhteita: Englannissakin kaupunkilaisuudet jatkoivat hyvin harvoin olemassaoloaan useiden sukupolvien ajan.¹² Suuri kuolleisuus ei voinut olla vaikuttamatta ihmisten tunne-elämään. Tutkimuksessaan

10. SSb 1, s. 26, 69; SJB 1 n:o 701.

11. SRR 2, B63, R173, R212; SSb 2, s. 169, 176, 208, 214, 246, 253, 295, 335.

12. Kowaleski 1988, s. 58.

pohjoismaisista väestöoloista David Gaunt esittääkin tulkinnan, jonka mukaan perheiden epävakaisuus ilmeni sukulaisten olemattomana yhteenkuuluvaisuuden tunteena.¹³

Sukukäsitysten heikkoutta edisti Pohjolassa myös skandinaavinen nimikäytäntö, jossa periytyvät sukunimet olivat harvinaisia. Ihmiset käyttivät yleensä sukunimen asemesta patronyymiä, joka kertoi isän nimen (esim. Jönsson, Bengtsdotter). Tukholmassa aitoja sukunimiä käyttivät yleisimmin vain saksalaiset tai saksalaistuneet perheet, joita kuitenkin oli vähemmän kuin ruotsalaisia tai suomalaisia. Siksi ainakin pohjoismaisia perheitä piti epäilemättä lujimmin koossa yhteinen omaisuus.

Sellaisissa olosuhteissa avioliittojen tarkoituksen täytyi olla yksilöllisempi, enintään avioituvien osapuolten edustamia talouksia koskeva. Mutta annettiinko taloudellisille motiiveille silti etusija? Mitä naisiin tulee, vastaus lienee useimmiten ollut myöntävä. Pääsääntönä voidaan todeta, että kaupunkilaisnaiset avioituivat maalaisia aikaisemmin ja mitä ylemmästä yhteiskuntaluokasta oli kyse, sitä nuorempia morsiamet olivat. Keskiajan väestöoloja valaisevat tiedot perustuvat hyvin hajanaisiin lähteisiin, mutta niin Italian, Englannin, Flanderin kuin Saksan kaupungeissa naiset avioituivat yleensä miehiä nuorempina. Morsianten keskimääräinen ikä jäi selvästi alle kahdenkymmenen, kun taas sulhaset olivat usein kahdenkymmenen ja kahdenkymmenenviiden ikävuoden väliltä. Myöhäiskeskiajalla puolisoiden välinen ikäero kapeni, koska naiset alkoivat avioitua hieman aikaisempaa vanhempina.¹⁴ Analysoimalla kolmen pyhimyksen ihmekertomukset sekä niihin sisältyvät maininnat lapsia saaneiden äitien iästä Janken Myrdal on todennut, että morsianten keskimääräinen ikä nousi myös Ruotsissa. Hän kuitenkin korostaa, ettei tuloksia pidä yleistää koko yhteiskuntaa koskeviksi, koska yläluokkaiset perheet ovat voineet pitäytyä omissa perinteissään.¹⁵

13. Gaunt 1983, s. 99.

14. Herlihy 1985, s. 103–110; Kowaleski 1988, s. 54; Ennen 1994 (1984), s. 203.

15. Myrdal 1994, s. 20–24.

Suuren kuolleisuuden takia elämän kiertokulku oli hyvin nopea, mistä myös aikalaiset olivat perillä. Saksalaisen taitelijan Hans Burgmairin (1473–1531) puukaiverrus kuvaa varakkaan lesken uudelleenavioitumista. Samanaikaisesti kirkon toisessa päässä haudataan hänen edellistä aviomiestään. Myös lapsi, jota haudankaivaja on asettamassa hautaan, saattaa olla hänen. Kuvälähde: Troels-Lund 1915, s. 131.

Mitä nuoremasta morsiamesta oli kysymys, sitä todennäköisemmin hän avioitui vanhempiensa tai huoltajansa toiveiden mukaisesti. Kaupunginlain mukaan tytär, joka meni naimisiin vanhempiensa tahdon vastaisesti, menetti oikeutensa periä heidät, jos hänen vanhempansa eivät antaneet hänelle anteeksi.¹⁶ Mutta kuten edellä todettiin, avioliitot eivät välttämättä kestäneet pitkään. Leskivaimot on usein kuvattu houkutteleviksi puolisoehdokkiksi: kauppias saattoi moninkertaistaa käytettävissään olevat rahavarat naimalla rikkaan lesken ja monelle kisällille avioliitto käsityöläismestarin lesken kanssa oli ainoa mahdollinen sosiaalisen nousun väylä.¹⁷

Leskeksi jääneellä naisella oli paremmat mahdollisuudet noudattaa omaa tahtoaan päättäessään mahdollisesta uudesta avioliitosta. Mutta silloinkin, kun hän Bela Berendsdotterin tai Barbara Bengtsdotterin tavoin teki päätöksen uudesta avioliitosta, perimmäinen syy saattoi piillä niissä sosiaalisen kontrollin muodoissa, joilla ihmisen seksuaalisuutta ohjailtiin myöhäiskeskiajan Tukholmassa.

16. MEst, Giftermålsbalken III s. 39.

17. Kowaleski 1988, s. 55; Jacobsen 1995, s. 64–65, 186.

Sukupuolten eriarvoisuus lain edessä

Kaupunginlain mukaan petetty aviomies sai vaatia kuolemanrangaistusta uskottomalle vaimolleen ja tämän rakastajalle, jos pari oli otettu kiinni itse teossa vähintään kuuden silminnäkijän läsnä ollessa. Jos hän valitsi lain tarjoaman toisen vaihtoehdon, rahallisen korvauksen, vaimon ja rakastajan oli maksettava yhteensä $426 \frac{2}{3}$ äyrin suuruinen sakko. Summa jaettiin tasan aviomiehen, kaupungin, piispan sekä kuninkaan kesken. Rahan arvon heikkenemisen myötä sakkorangaistus käytännössä lieveni kaiken aikaa, mutta 1400-luvun puolivälissä se vastasi silti yhden päivätyöläisen yhteenlaskettuja ansioita yli kahden ja puolen vuoden ajalta ja vielä 1500-luvun alussa yli puolentoista vuoden palkkaa. Jos taas mies syyllistyi aviorikokseen naimattoman naisen kanssa, hänen vaimonsa ei voinut vaatia kuolemanrangaistusta — tässä tapauksessa laki tunsu vain edellä mainitun sakkorangaistuksen.¹⁸

Siinä tapauksessa, että rikollinen pari ei kyennyt maksamaan, se joutui sovittamaan aviorikoksensa häpeärangaistuksella. Naisen täytyi kantaa "kaupungin kiviä", eli hänen kaulaansa pujotettiin kahleet, joista riippui kaksi suurta päärynänmuotoista kiveä. Niistä toinen hiersi selkää ja toinen rintoja naisen kiertäessä kaupungin ympäri. Samalla hän joutui taluttamaan rakastajaansa narusta, jonka toinen pää oli sidottu miehen kalun ympärille. Kaupungin kivet painoivat kahleineen 26 kiloa, joten vei varmasti aikansa

18. MEST, Giftermålsbalken X s. 43. Palkkatietojen osalta ks. Nathorst-Böös & Lagerqvist 1985 (1984), s. 48, 54. Hint- ja palkkatietojen niukkuuden vuoksi rahanarvosta on vaikea muodostaa luotettavaa kuvaa. Vertailussa käytetty päivätyöläisen vuosipalkka perustuu oletukseen, että viikossa oli keskimäärin viisi työpäivää, kun sunnuntai ja kirkolliset juhlapyhät lasketaan vapaapäiviksi.

ennen kuin kierros oli suoritettu. Kulkueen päätteeksi pari karkotettiin kaupungista. Jos toinen aviorikkojista kykeni maksamaan oman osuutensa sakosta, hän vältti julkisen nöyryytyksen ja karkotuksen.¹⁹

Naimattoman neidon viettelemisestä laki määräsi vielä ankaramman rangaistuksen: ennen karkotustaan viettelijän oli maksettava yksinään 320 äyrin suuruinen sakko tai hän menetti nenänsä.²⁰ Myöskään itsensä "pilannut" neito ei enää kelvannut kaupunkiyhteisön jäseneksi, joten hänetkin oli karkotettava. Periaate oli kirjattu Tukholman kaupungin järjestyssääntöihin. Raati teki vuonna 1478 päätöksen, jonka mukaan langennut nuori nainen oli häväistävä julkisesti ennen karkotusta: kaupunginpalvelijoiden piti saattaa hänet kolmasti kaupungin ympäri ja pyövelin tuli kulkea edellä ja puhaltaa torveen — ilmeisesti äänimerkillä haluttiin kutsua kaikki kaupunkilaiset varoittavan esimerkin ääreen. Häväisty ja karkotettu nainen sai palata takaisin vain sillä ehdolla, että hän sitä ennen avioitui laillisesti.²¹

Keskiajan sukupuolimoraalia koskevassa tutkimuksessaan James A. Brundage toteaa, että vaikka maallinen ja kirkollinen laki säätivät ankaria rangaistuksia aviorikoksista ja haureudesta, tuomiot olivat käytännössä jossain määrin lievempiä.²² Myöhäiskeskiajan Tukholmassa tämä ilmeni siten, että aviorikkojia rangaistiin kuolemalla ani harvoin. Muutaman jutun kohdalla raadin pöytäkirjat viittaavat hengenmenetyksen mahdollisuuteen, mutta aviorikoksesta tuomittiin vuosina 1474–1520 kuolemaan vain neljä miestä. Heistä kolme oli samalla syyllistynyt kaksinaimiseen, kun taas neljäs oli kaupungin pyöveli, joka sosiaalisen hylkiön asemastaan huolimatta oli rohjennut maata kunniallisen porvarin vaimon.²³

Raati kohteli miehiä naisia lempeämmin. Aviorikoksesta ja salavuoteudesta syytetyllä miehellä oli mahdollisuus vapautua kokonaan syytteestä,

19. MEST, Giftermålsbalken X s. 43.

20. MEST, Giftermålsbalken III s. 39.

21. STb 1, s. 148; 463 n:o 60, 475 n:o 51; 483 n:o 63.

22. Brundage 1987, s. 519.

23. STb 1, s. 60; STb 2, s. 74–75, 81–82, 275; STb 4, s. 103.

jos häntä ei ollut yllätetty itse teossa: tilanteesta riippuen tarvittiin kuusi, kymmenen tai kaksitoista luotettavaa miestä, jotka vanhoivat hänet syyttömäksi – syytetty saattoi itse lukeutua todistajien joukkoon. Jos hänet kaikesta huolimatta havaittiin syylliseksi, hän selvisi useimmiten sakoilla.²⁴ Vaikka kaikki tuomitut eivät pystyneet maksamaan vaadittua sakkoa, yhtään miestä ei tietävästi rangaistu nenän menetyksellä tai nöyryyttävällä kulkueella. Toki muutama uskonon aviomieskin karkotettiin, mutta jos hänet sitä ennen häväistiin, se tapahtui kulkueen asemasta seisottamalla häntä torilla häpeäpaalussa yhdessä rakastajattarensa kanssa.²⁵

Naiset eivät sen sijaan saaneet puhdistautua syytteestä todistajien avulla – syytteen kumoaminen olisi varmasti ollutkin mahdotonta ainakin niissä tapauksissa, joissa naimaton nainen oli tullut raskaaksi. Vaikka raadin pöytäkirjat vaikenevat "pilattujen" neitojen tosiasiallisesta kohtelusta, ainakin uskottomia vaimoja rangaistiin kaupunginkivillä ja karkotuksella; siitä todistavat paitsi kirjalliset maininnat myös Tukholman Medeltids-museumissa näytteillä oleva kivipari. Lizzie Carlssonin mukaan se, että naisia tuomittiin häpeärangaistuksiin paljon useammin kuin miehiä, kertoo naisten heikommasta taloudellisesta asemasta. Heillä ei joko ollut varaa maksaa vaadittua sakkoa, tai sitten aviomies, joka päätti taloutensa varainkäytöstä, ei sitä sallinut.²⁶ Tukholman naisten varallisuutta vuoden 1460 veroluettelon avulla tutkineen Eva Österbergin havainnot tukevat tätä tulkintaa: muutamaa hyvin toimeentulevaa porvarisleskeä lukuun ottamatta naiset olivat ryhmänä miehiä selvästi köyhempiä.²⁷

24. Vrt. Witt 1983, s. 123; Lindström 1988, s. 128–129.

25. STb 1, s. 182, 373; STb 2, s. 520, 561; STb 3, s. 164.

26. Carlsson 1934b, s. 130.

27. Österberg 1980, s. 284.

Mahdollisuudet avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin

Kiinnijäämisen ja sen seuraamusten pelko pakotti luvattomia suhteita harrastavat parit suureen varovaisuuteen, mutta mahdollisuudet salaisiin tapaamisiin olivat vähäiset Tukholman kokoisessa kaupungista, joka koostui vain kolmesta saaresta mutta jossa asui ainakin 4 500 ja kenties jopa 7 000 asukasta.²⁸ Jöns Olssonin vaimo Ermegard, joka rohkeni tavata rakastajansa kotonaan, jäi kiinni lähes itse teosta — pariskunta oli kovin keveissä vaatteissa kuuden miehen tunkeutuessa huoneeseen kaupunginpalvelijan johdolla. Naapurusto oli epäilemättä pannut merkille rakastajan aikaisemmat vierailut Ermegardin luona ja ottanut yhteyttä virkavaltaan, sillä kiinniottaminen vaikutti järjestetyltä. Ermegard sovitti uhkarohkeutensa kaupunginkivillä ja karkotuksella, kun taas hänen rikoskumppaninsa selvisi lain määräämää pienemmillä sakoilla.²⁹

Rannoille rakennetut venevajat samoin kuin kaupunkia ympäröivä alue tarjosivat suojaavamman ympäristön. Nykyinen Keskusrautatieaseman tienoo samoin kuin Slussenin eteläpuoliset seudut olivat tuolloin harvaan asuttua esikaupunkialuetta, jossa tukholmalaiset kasvattivat vihanneksia. Nämä alueet, joissa valvovia silmiä ei ollut yhtä paljon kuin tiheään asutuilla saarilla, näyttelivät ainakin tukholmalaisten mielikuvituksessa synninpesän roolia. Nahkureiden ammattikuntaan levisi keväällä 1489 huhu, jonka mukaan mestari Olof Bossonin vaimo olisi yllätetty Normmal-

28. Dahlbäck 1988, s. 50; Lilja 1995, s. 309.

29. STb 1, s. 16, 21.

milta yhdessä eraan 'Kirkkoherran kanssa.³⁰ Seuraavana vuonna nainen nimeltä "Siniruskea Kristina" väitti tarjonneensa palveluksiaan raatimies Engelke Sanderssonille tämän kasvitarhassa Södermalmilla. Joulun aikaan vuonna 1489 pariskunta oli hänen sanojensa mukaan tavannut Engelke Sanderssonin venevajassa — todennäköisesti juuri samassa, jonka mies oli saanut vaimonsa myötäjäisinä.³¹

Koska "Siniruskea Kristina" ilmoitti saaneensa rahaa sukupuolisista palveluksistaan, hän oli mitä ilmeisimmin ammatiltaan prostituoitu. Prostituution ansiosta miehillä oli naisia suurempi valinnanvapaus heidän etsies- sään kumppania sukupuolista kanssakäymistä varten. Se prostituution muoto, jossa naiset ostivat palveluksia miehiltä, oli tuntematon ennen 1500-lukua, ja tuolloinkin ilmiö rajoittui Italian yläluokkiin.³² Prostituutio saattoi olla osaksi laillista, ja monissa Euroopan kaupungeissa oli myöhäiskeskiajalla ainakin yksi kunnan omistama ilotalo. Jos liiketoimintaa ei ollut uskottu yksityisiin käsiin, pyöveli saattoi toimia myös virallisena sutenöörinä. Vain naimattomat kristityt miehet, jotka eivät kuuluneet hengelliseen säätyyn, saivat asioida kaupungin omistamassa bordellissa. Tähän ryhmään kuulumattomat miehet joutuivat kääntymään esimerkiksi kapakanpitäjän tai parturin puoleen, sillä nämä toimivat usein myös parittajina. Laiton kumppani voitiin myös värvätä suoraan kadulta.³³

Tukholmassa oli ollut bordelleja ainakin 1300-luvulla, sillä legendansa mukaan Pyhä Birgitta vieraili niissä johdattaakseen prostituoidut takaisin siveellisen elämäntavan pariin.³⁴ Tukholmalaisbordellit olivat toiminnassa

30. STb 2, s. 326, 351–352.

31. STb 2, s. 430. Vrt. SJB 1, n:o 752–752a. Pöytäkirjat eivät sano tarkasti, tapahtuiko akti Norrmalmilla vai Södermalmilla, mutta muiden viitteiden perusteella (STb 3, s. 63; STb 5, s. 107; SJB 2, n:o 1257, 1260) tiedetään, että Engelke Sandersson omisti tontin Södermalmilta.

32. Borg et al. 1981, s. 70, 76.

33. Borg et al. 1981, s. 67–69; Brundage 1987, s. 521–522.

34. Stolpe 1973, s. 63.

myös 1500-luvulla, sillä kaksi ilotaloa suljettiin aivan 1600-luvun alussa.³⁵ Kaupunkia koskeva suhteellisen runsas lähdeaines ei kuitenkaan sisällä mitään viitteitä siitä, että Tukholmassa olisi ollut ilotaloja 1400-luvulla. Kaupungin säilyneissä tilikirjoissa ei ole ainoatakaan erää, jonka voisi katsoa olleen tuloa kunnallisesta paritustoiminnasta. Yhteisö kuitenkin hyötyi prostituutiosta välillisesti, koska sen harjoittajilta kannettiin kunnallisvero. Lisäksi heitä sakotettiin aika ajoin. Vaikka ilotytön ammattia ei lähteissä koskaan ilmoiteta suoraan, osa naisista voidaan tunnistaa prostituoiduiksi heidän kutsumanimensä perusteella. Esimerkiksi sakkoluetteloissa esiintyvien "Kreivittären" ja "Rouva Venuksen" suonissa tuskin virtasi jalosukuisia verta.³⁶

Koska prostituoituja sakotettiin aika ajoin, on selvää, että he eivät työskennelleet kaupungin laskuun. Rankaisemalla ilotyttöjä sakoilla raati epäilemättä pyrki säätelemään heidän elinkeinoaan. Keskiajan yhteiskunnan suhtautumisessa prostituutioon voidaan osoittaa kolme vaihetta: sydänkeskiaika, jolloin prostituutiota suvaittiin, koska se suojeli kunniallisia naisia naimattomien miesten himolta, 1400-luku, jolloin prostituutiota alettiin säädellä, sekä uskonpuhdistus, jonka jälkeen ilotaloja suljettiin ja prostituoituja kohdeltiin rikollisina.³⁷ Ajoittaisia prostituoitujen vainoja tapahtui tosin kaiken aikaa, mutta ne jäivät paikallisiksi ja vaikutuksiltaan lyhytaikaisiksi.³⁸

Prostituoitujen sakottaminen ja bordellien ilmeinen poissaolo viittaavat siihen, että Tukholma oli jo 1400-luvun lopulla siirtymässä kolmanteen vaiheeseen. Itsensä kauppaamista hillittiin myös kaupungin järjestyssäännöissä usein toistuvalla kiellolla, jonka mukaan "irtaimet naiset" eivät saaneet

35. Lindström 1988, s. 127.

36. SSB 1, s. 385. Vrt. Schück 1951 (1940), s. 343–344; Dahlbäck 1988, s. 99.

37. Jacobsen 1995, s. 81–83. Vrt. Brundage 1987, s. 521–530, jossa 1400-luku kuvataan prostituution kukoistuskaudeksi.

38. Brundage 1987, s. 463, 467.

houkutellessa palkollisia mukaansa kapakkaan.³⁹ Määräys saattoi tosin yhtä hyvin suuntautua kisällien ja renkien ryypiskelyä vastaan. Esimerkiksi suurvalta-ajan Suomessa alkoholin nautiskelua pyrittiin rajoittamaan siitä aiheutuvien järjestyshäiriöiden takia, koska humalaisena esiintyminen kuului nuorten miesten initiaatoriihteihin.⁴⁰ "Irtaimia naisia" kiellettiin myös palkkaamasta omia palvelustyttöjä – epäilemättä siksi, että etteivät he voisi kouluttaa uudesta sukupolvesta itselleen seuraajia.⁴¹

39. STb 1, s. 446 n:o 42, 453 n:o 48, 462 n:o 49, 474 n:o 50, 482 n:o 52, 492 n:o 50.

40. Vilkuna 1995, s. 290.

41. STb 1, s. 446 n:o 42, 462 n:o 49, 474 n:o 50, 482 n:o 52, 492 n:o 50.

Porvarieliitin jäsenten hairahdukset

Raadin pöytäkirjojen valossa Tukholman raatimiehet ja heidän vaimonsa syyllistyivät neljästi aviorikokseen vuosina 1474–1520.⁴² Todellinen lukumäärä, myös ilmitullut, saattoi luonnollisesti olla suurempi, mutta eliitin syrjähyppyjä ei välttämättä kirjattu yhtä tunnontarkasti kuin alemman porvariston. Kaikissa muistiinmerkityissä tapauksissa partneri edusti sosiaalisesti alempaa ryhmää: yksi oli prostituoitu, toinen palvelustyttö, kolmas renki ja neljäs vähäisempi kauppias. Avioliiton ulkopuoliset suhteet ylittivät siten sääty-yhteiskunnan sisäiset raja-aidat, mutta pohjimmiltaan niissä oli silti kyse alempien luokkien riistosta: kaikki neljä luvaton parisuhdetta olivat varmasti saaneet alkunsa eliittiin kuuluvan osapuolen tahdosta.

Valtaoporvariston miehet olivat epäilemättä kaikkein altteimpia syyllistymään aviorikoksiin, sillä heidän odotettiin avioituvan säätynsä mukaisesti, taloudelliset näkökohdat mielessään. Vaikka heidän vaimonsakin varmasti avioituivat samoin perustein, miehillä oli suuremman yhteiskunnallisen toimintakenttensä ja etenkin liikematkojensa ansiosta paremmat mahdollisuudet avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin. Tukholman raatimiesperheiden järkiavioliittojen seurauksia, aviollisia ongelmia, käsiteltiin raadin edessä vain kerran, vuonna 1498, mutta riita oli ollut sitäkin repivämpi: raati ja vouti joutuivat vannottamaan molempia osapuolia, raatimies Jakob Moysen tytärtä ja tämän miestä, etteivät nämä sanoin eivätkä teoin vahingoittaisi toisiaan tai toistensa omaisuutta. Vajaa vuosi myöhemmin pariskunta jakoi

42. STb 2, s. 353, 430–431, 522–523.

*Esimerkki keskiaikaisesta bordellista. Taiteilija pelkistänyt kuvauksensa olennaisimpaan: asiakkaisiin, prostituoituun ja vuoteeseen. Saksalainen puukaiverrus 1400-luvulta. (Kuvälähde: Eduard Fuchs, *Illustrierte Sittengeschichte: Renaissance*. Leipzig 1909, s. 379.)*

omaisuutensa tavalla, joka muistutti enemmän asumuseroa kuin keskinäistä testamenttia.⁴³

Aviolliset ongelmat johtivat joskus myös vaimon hylkäämiseen: kaupias Peter Kopmann, joka oli avioitunut kultaseppä Evert Brandenborgin lesken kanssa, purjehti vuonna 1489 tiehensä vaimonsa ja lapsipuolensa omaisuus mukanaan. Perintöosan menetys oli epäilemättä isku hänen tytäripuolensa miehelle Magnus Köpmanille, mutta taloudellinen tappio ja skandaali eivät haitanneet tämän urakehitystä. Magnus Köpman valittiin nimittäin raatimieheksi jo vuonna 1493.⁴⁴

Kaikkein suojattomimpia vaimoa avioitumattoman tai aviovaimoonsa tyytymättömän porvarin edessä olivat alempisäätyiset naimattomat naiset etenkin, jos heillä ei ollut sukulaisia kaupungissa. Palvelustyttöjen oli hyvin vaikea torjua isäntiään, koska vastaanhangoittelu olisi tiennyt pestuusuhteen pikaista purkua. Myös porvareiden liiketuttavat ja miespalvelijat vaativat kärkevästi piiiolta sukupuolisia palveluksia.⁴⁵ Vaikka kaikki miehet eivät kyenneet keräämään tarpeeksi todistajia vapautuakseen salavuoteussyytteisistä, raati ei pitänyt palvelustyön "pilaamista" rasitteena jakaessaan porvaristolle kunnallisia luottamustehtäviä: esimerkiksi kultaseppä Knut Nilsson nimitettiin keväällä 1476 porvariston vartiokaartin päälliköksi huolimatta siitä, että hänet oli edellisenä syksynä tuomittu 320 äyrin sakkoon salavuoteudesta. Asia oli varmasti jo täysin unohtunut neljännesvuosisata myöhemmin, kun hän vanhoilla päivillään saavutti raatimiehen arvon.⁴⁶

Raadin jäsenen kohdistettu haureussyyte näyttää sitä vastoin vaatineen pikaisia toimia asianosaisen kunnian palauttamiseksi. Niin raatimies Engelke Sandersson kuin pormestari Jakob Nilsson haastettiin tuomarin pai-

43. STb 1, s. 384, 426–427. Vrt. Sjöden 1950, s. 304.

44. SRR 2, R196; STb 2, s. 378–379.

45. STb 1, s. 31, 89–91, 119, 156, 213, 234–235, 287, 305, 319, 325, 357, 395, 405, 411, 414–415; STb 2, s. 5, 138–139, 322, 330, 419, 424, 429–430, 537; STb 3, s. 294; STb 4, s. 137, STb 5, s. 30, 236; Witt 1983, s. 123.

46. STb 1, s. 370; SÄb, reg. s. 330.

kalta vastaajiksi, koska heidän hyväksikäyttämänsä naiset ilmiantoivat suhteen. Jakob Nilsson entinen piika oli levittänyt huhua, jonka mukaan hänen aviottoman lapsensa isä ei ollut kukaan muu kuin pormestari itse. Se, miksi ilotyttö "Siniruskea Kristina" ilmoittoi Engelke Sanderssonin, jää hämäräksi, mutta tapaus liittyi epäilemättä Jakob Nilssonia vastaan nostettuun isyyssyytteeeseen, koska molempia juttuja käsiteltiin samoissa istunnoissa keväällä 1490. Juttujen ratkaisu oli ennakoitavissa: Engelke Sandersson ja Jakob Nilsson vapautuivat pian syytteistä kahdentoista miehen valan avulla. Ilmiantajia kohdeltiin sen jälkeen kunnianloukkaajina, ja heidät tuomittiin häpeäpaaluun ja karkotettaviksi.⁴⁷

Kumpikin niistä tapauksista, joissa aviorikokseen syyllistyi raatimiehen vaimo, koski entisen saksalaisen raadinpuoliskon jäseniä. Ensimmäisessä tapauksessa petetty aviomies otti eron uskottomasta vaimostaan; rikoskumppani vältti kuolemanrangaistuksen lupaamalla tehdä pyhiinvaellusmatkan apostoli Jaakobin haudalle Espanjaan.⁴⁸ Toisessakin tapauksessa aviomies oli mitä ilmeisimmin aikeissa erota, mutta muutti silti mieltään. Yhteiselo uskottoman vaimon kanssa jatkui enää vajaan vuoden. Vaikka hänen leskensä pian avioitui rakastajansa kanssa, luvaton pariskunta ei välttynyt täysin rangaistukselta: vaimon osalta se merkitsi kunniallisuuden vertauskuvan, manttelin, menettämistä.⁴⁹

47. SRR 2, B66, R186; STb 2, s. 430–431; Sjöden 1950, s. 267.

48. SRR 2, R156; STb 2, s. 522–523; STb 3, s. 35; Witt 1983, s. 124.

49. SRR 2, R142; STb 2, s. 207, 353; Witt 1983, s. 124.

Julkituotu kunnia ja häpeä

Keskiajan yhteiskunnassa yksilön vaatteiden edellytettiin ilmaisevan hänen varallisuutensa ja sosiaalisen asemansa. Sekä aateli että porvariston yläkerros suosivat pukeutumisessaan turkiksia, silkkiä, samettia ja ylipäänsä kaikkia kallisarvoisia tuontikankaita. Toisaalta useissa kaupungeissa raati joutui hillitsemään liian räikeäksi paisunutta yhteiskunnallisen eriarvoisuuden julkituontia erityisin pukuasetuksin.⁵⁰ Myös maine saneli sen, millaisessa asussa kukin sai esiintyä. Naiset, jotka olivat menettäneet kunniansa, eivät useinkaan saaneet pukeutua turkiksiin tai pitää yllään arvokkaita koruja. Lisäksi prostituoitujen oli monessa kaupungissa pakko pukeutua erityiseen pukuun, joka välittömästi paljasti heidän ammattinsa.⁵¹

Tukholmalle vuonna 1436 myönnetyt privilegit kielsivät prostituoituja ja muita huonoa elämää viettäviä naisia käyttämästä purppuraa, kalliita turkiksia tai kulta- ja hopeakoruja puvuissaan. Kielto toistui usein niissä järjestyssäännöissä, jotka raati luetutti kahdesti vuodessa raatihuoneen parvekkeelta. Raadin päätökset merkitsivät itse asiassa pukeutumismääräysten tiukkenemista, sillä huonoja naisia vaadittiin tyytymään halpoihin tuontikankaisiin ja lyhyeen viittaan sekä peittämään hiuksensa pään ympärille solmittavalla huivilla.⁵² Naisen vaatetuksen tuli siten kertoa kantajansa elämäntavasta, olipa se sitten hänelle kunniaksi tai häpeäksi. Jopa kau-

50. Isenmann 1988, s. 157, 259–260; Ennen 1994 (1984), s. 190–193.

51. Carlsson 1934b, s. 124–125; Witt 1983, s. 117–118; Brundage 1987, s. 468, 524; Isenmann 1988, s. 260; Ennen 1994 (1984), s. 173; Jacobsen 1995, s. 214.

52. USH, n:o 1:23 s. 6–7; STb 1, s. 125, 269, 412, 430 n:o 29, 431 n:o 33, 446 n:o 42, 451 n:o 29, 459 n:o 29, 479 n:o 31, 489 n:o 24, 495 n:o 74.

pungin kaduilla kuljeksiva muukalainen saattoi helposti tunnistaa, mihin ryhmään vastaan tuleva nainen kuului. Monen vähävaraisen naisen elämään pukeutumissääöksillä ei arvatenkaan ollut käytännön vaikutusta, sillä köyhyys ja alhainen yhteiskunnallinen asema pakottivat heidät joka tapauksessa tyytymään halpaan vaatetukseen. Varakkaalle porvarisperheen naiselle kalliin juhla-asun menetyksensä vastoin merkitsi vakavaa henkilökohtaista takaiskua.

Langenneiksi naisiksi katsottujen joukkoon kuului myös Kristina Kuste, raatimies Jakob Kusten tytär ja entisen saksalaisen raatimiehen Klaus Grabowin toinen vaimo. Hän petti aviomiestään ja kavalsi tämän omaisuutta rakastajalleen, jonka hän lopulta nai miehensä kuoltua. Kuitenkin noin vuotta ennen kuolemaansa Klaus Grabow oli ilmeisesti päässyt selville vaimonsa syrjähyypystä, sillä hän oli ollut aikeissa hylätä Kristinan ja purjehtia pois Tukholmasta — todennäköisesti Lyypekkiin, jossa hänen sukulaisensa asuivat. Ainoastaan raadin ja valtionhoitaja Sten Sturen vetoamus siitä, ettei hän jättäisi Ruotsia ja vaimoaan, oli saanut hänet luopumaan aikeestaan. Vuonna 1489, kun Kristina oli jo avioitunut rakastajansa Henrik Hoghusenin kanssa, asiaa alettiin käsitellä raatihuoneella — ei toki julkisesti vaan suljettujen ovien takana avionrikkojattaren korkean yhteiskunnallisen aseman takia. Koska hänen uusi aviomiehensä ei rojhennut vannaon valaa puhdistautuakseen syytteestä, Kristina olisi pitänyt tuomita menettämään oikeutensa esiintyä kallisarvoisissa puvuissa. Raati otti kuitenkin huomioon hänen isänsä muiston samoin kuin hänen äitinsä ja ystäviensä tunteet ja salli hänen pitää kaikki näyttävät asusteensa purppuranpunaista manttelia lukuun ottamatta.⁵³

Tapausta koskeva lähdeaines on peräisin maallisesta tuomioistuimesta, mutta Kristina kuten Henrik Hoghusenkin joutuivat varmasti tilille tekemisistään myös rippi-isiensä edessä. Teologiselta kannalta heidän avioliittonsa laillisuus oli vähintäänkin kyseenalainen, sillä kanonisen oikeuden mukaan

53. SRR 2, R142, R157; StB 2, s. 207, 253; Sjöden 1950, s. 300–303; Schück 1951 (1940), s. 48–49; Witt 1983, s. 124. Klaus Grabowin sukulaisista ks. StB 2, s. 325 ja LRU I 426.

avionrikkoja ei olisi saanut avioitua rikoskumppaninsa kanssa edes puolisonsa kuoltua.⁵⁴

Lievä tuomio johtui tuskin siitä, että raati olisi tuntenut myötätuntoa hairahtanutta vaimoa kohtaan. Kohtelemalla omaan yhteiskuntaluokkaansa kuuluvaa avionrikkojaa lempeästi raati itse asiassa suojeli koko porvarieliitin kunniaa. Alhaisäätyisten ja langenneiden naisten vaatteisiin pakotettuna Kristina Kuste olisi epäilemättä tahrannut ainakin lähipiirinsä maineen. Porvariston herkkähipiäisyyttä naistensa kunniaa osoittavat vuoden 1488 seikkaperäiset selvitykset, jotka raati pani toimeen erään alempaan aateliin kuuluvan miehen puhuttua Tukholman "harmaanahkahuorista". Juttu raukesi, kun selvisi, ettei aatelimies suinkaan ollut halunnut kyseenalaistaa valtaporvariston turkispukuisten vaimojen siveellisyyttä, vaan hän oli pelkästään viitannut erääseen huonomaineiseen porvarisleskeen.⁵⁵

Vaikka Kristina Kuste oli saavuttanut huomattavan lievennyksen tuomioonsa, hänen ylpeytensä tai säätytietoisuutensa esti häntä luopumasta manttelin käytöstä. Mutta kun hän oli käyttökieltoa uhmaten saapunut kirkkoon purppuranpunaisessa manttelissaan, raati antoi kämmereiden takavarikoida kyseisen vaatekappaleen. Todennäköisesti juuri manttelin käyttöoikeuden menetys johti hänet toistuviin yhteenottoihin ympäristönsä kanssa: 1490-luvulla hän haastoi oikeuden eteen ainakin yksitoista tukholmalaista ja hänet itsensä haastettiin kahdesti. Lukuun ottamatta erästä käsityöläismestaria, joka oli naimisissa pormestari Peder Jönssonin tyttären kanssa, yksikään vastaajista ja kantajista ei kuulunut raatimiesperheisiin.⁵⁶ Vaikka näiden toistuvien haasteiden aiheita ei merkitty raadin pöytäkirjoihin, juttujen ajallinen yhteys manttelin takavarikkoon on ilmeinen. Arvatenkin tieto Kristinan syrjähyppystä synnytti ajoittain sanaharkkaa hänen ja muiden kaupunkilaisten välille, ja näitä riitoja piti sitten selvitellä oikeudessa.

54. Brundage 1987, s. 247, 295.

55. STb 2, s. 250, 269.

56. STb 2, s. 546, 561, 566–567, 584, 596, 612; STb 3, s. 74–75, 84, 221, 319–320, 415, 419. Peder Jönssonin tyttären avioliitosta ks. SRR 2, B67.

Vuonna 1491, kun Henrik Hoghusenkin oli kuollut, raatihuoneella pidettiin jälleen suljettu istunto. Kristina oli turvautunut tuttavapiiriinsä ja saanut kaksi valtaneuvosta puhumaan puolestaan. Raadin uuden päätöksen mukaisesti Kristina sai manttelinsa takaisin sillä ehdolla, että hän käyttäisi sitä vain kahdessa tapauksessa: jos Jumala sallisi hänen viettää vielä kolmannet häät tai jos hänet kirkotettaisiin synnytyksen jälkeen. Jos hän rikkoisi näitä ehtoja vastaan, hän menettäisi kaikki ne vaatekappaleet, jotka kuuluivat kunniallisen naisen vaatekertaan. Kristina sai kuin saikin esiintyä vielä ainakin kerran kallisarvoisessa purppuramanttelissaan, sillä hänen onnistui löytää kauppias, joka oli valmis naimaan hänet hänen menneisyydestään huolimatta. Tällä kerralla Kristinan motiivit olivat varmasti taloudellisia, sillä hänen toinen aviomiehensä oli jättänyt jälkeensä suuret velat.⁵⁷

Kristina Kusten tapaus osoittaa selvästi, miten tärkeää yläluokan naisten oli säilyttää kunniansa tai ainakin sen näkyvät tunnuksat. Elämäntapaan liittyvät pukeutumismääräykset koskivatkin vain naisia, kun taas miesten vaateparsi ilmaisi vain heidän ammattinsa ja varallisuutensa. Niinpä miehen, joka oli rikkonut sukupuolikuria, ei tarvinnut muuttaa pukeutumistottumuksiaan olipa hän sitten pormestari, munkki tai tallirenki. Ainoa poikkeus tästä säännöstä oli kaupungin pyöveli: hänen epäpuhtaan ammattinsa oli käytävä ilmi hänen vaatetuksestaan. Mutta pyöveli olikin useimmiten kuolemaantuomittu rikollinen, joka oli armahduksensa vastineeksi sitoutunut hoitamaan kunnallista teloittajaintoita. Hänet voitiin polttomerkitä ja häneltä saatettiin myös leikata korva tai molemmat, jotta hänet olisi helppo tunnistaa, jos hän pakenisi kaupungista.⁵⁸

57. STb 2, s. 547–548; STb 3, s. 235; STb 4, s. 170–171; Sjødén 1950, s. 303. Kirkottaminen tarkoitti seremoniaa, jolla lapsen synnyttänyt ja siten itsensä tahrannut nainen otettiin takaisin seurakuntansa jäseneksi.

58. Carlsson 1934, s. 99–102.

Neidonlypsy luvattomien sukupuolisuhteiden uhkana

Sukupuolten välisten biologisten eroavaisuuksien vuoksi naiset olivat paljon suuremmassa vaarassa jäädä kiinni aviorikoksesta tai haureudenharjoittamisesta. Vaarassa olivat ennen kaikkea hedelmällisessä iässä olevat naiset, sillä tehokkaiden ehkäisymenetelmien puuttuessa jokainen yhdyntä saattoi johtaa raskauteen. Luvattomia suhteita harrastavien parien oli tietysti mahdollista turvautua muihinkin sukupuolisen kanssakäymisen muotoihin kuin vain siihen, joka saattoi johtaa hedelmöitykseen, mutta niin tehdessään he uhmasivat vieläkin suurempaa tabua, sillä kirkko oli kieltänyt sellaiset iloittelut aviopareiltakin.⁵⁹

Viranomaiset käyttivät häikäilemättä hyväkseen naisen biologisia ominaisuuksia jahdatessaan sukupuolikuria rikkoneita: vuosien 1477 ja 1494 välillä Tukholman raati nimitti porvariston keskuudesta ainakin yhdeksän kertaa erityisiä partioita, joiden tehtävänä oli "lypsää" naimattomia nuoria naisia ja huonomaineisia leskiä. Lypsy-termin käyttö kertoo, että tarkastus suoritettiin kokeilemalla, erittyisikö epäilyksenalaisen naisen rinnoista maitoa — siten raskaus ja salassakin tapahtunut synnytys voitiin luotettavasti todistaa. Siveyspartioita asetettiin hyvin epäsäännöllisesti verrattuna muihin luottamustehtäviin, joiden paikat täytettiin aina huhtikuun lopulla. Neidonlypsäjiä ei kaiketi pidetty kunnallisina luottamushenkilöinä, koska heidän nimensä kirjattiin virkaluettelon asemasta raadin pöytäkirjoihin. Koska Tukholma jakautui neljään hallinnolliseen alueeseen, jokainen kaupunginosa sai oman partionsa. Partioiden jäsenmäärä vaihteli ajan mit-

59. Brundage 1987, s. 367, 452–453, 507–508.

taan, mutta tavallisesti yhteen kaupunginosapartioon kuului kaksi miestä ja kaksi naista; sama henkilö saattoi toimia lypsäjänä useaan otteeseen.⁶⁰

Lukuun ottamatta vuotta 1477, jolloin pöytäkirjat viittaavat vain "kunniallisiin naisiin" mainitsematta näiden nimiä tai lukumäärää, kaikkiaan kuusikymmentä miestä ja neljäkymmentäyksi naista kunnostautui neidonlypsäjän toimessa. Heidän ammattitaustaansa on vaikea selvittää identifioimisongelmien vuoksi: kolmasosa miehistä ja neljäsosa naisista kuului talouksiin, joiden pääasiallinen tulonlähde ei ole tiedossa. Jäljelle jäävien osalta voidaan todeta, että käsityön ja kaupan edustajat olivat miesten keskuudessa suhteellisen tasaväkkiset: miehistä kahdeksantoista voidaan osoittaa kauppiaksi tai laivaliikenteen harjoittajiksi, samalla kun eri käsityöalojen edustajia oli yhteensä yhdeksäntoista. Naispuolisten lypsäjien kohdalla voimasuhteet suosivat hieman kauppiasluokkaa, sillä vain yksitoista naista voidaan tunnistaa käsityöläisten vaimoiksi tai leskiksi, kun taas seitsemäntoista oli tai oli ollut naimisissa kauppiaiden ja laivureiden kanssa. Vaikka neidonlypsäjien ammattijakaumaa ei voi täydellisesti selvittää, lähteet antavat sen kuvan, että sukupuolikontrolli oli porvariston molempien pääryhmien eli kauppias- ja käsityöläisperheiden yhteinen asia.⁶¹

Vuosilta 1478–1494 ei ole säilynyt veroluetteloita, mutta kolmetoista niistä talouksista, joihin vuoden 1478 kuusitoista lypsäjää kuuluivat, voidaan identifioida vuoden 1468 kunnallisveroluettelosta. Vastaavasti kahdeksan niistä talouksista, joita vuoden 1494 lypsäjät edustivat, esiintyvät vuoden 1501 veroluettelossa. Ensiksi mainitun luettelon mukaan neidonlypsäjät olivat ryhmänä hivenen muita tukholmalaistalouksia varakkaampia: lypsäjät maksoivat keskimäärin 7,5 äyriä koko kaupungin keskimääräisen verosumman ollessa 6,8 äyriä. Mutta vuoden 1501 luettelossa tilanne oli päinvastainen: lypsäjät maksoivat keskimäärin vain 6,4 äyriä, samalla kun

60. STb 1, s. 113, 144, 249, 305, 370; STb 2, s. 98, 220, 429; STb 3, s. 173; Schück 1951 (1940), s. 422–423; Ahnlund 1953, s. 491; Witt 1983, s. 124; Dahlbäck 1988, s. 99–100.

61. STb 1, s. 144, 249, 305, 370; STb 2, s. 98, 220, 429; STb 3, s. 173; STb 1–5; SSB 1–3; de Brun 1930; HUB VI 850; HUB IX 516; LRU IV 340.

vastaava summa koko kaupungin osalta oli 8,1 äyriä. Yksittäiset summat vaihtelivat melkoisesti: vaihteluväli oli kuitenkin lypsäjien kohdalla vain 1,3–18,0 äyriä, kun taas koko väestö maksoi veroa 0,5 ja 128,0 äyriä väliltä. Neidonlypsäjät eivät siis kuuluneet kaupungin taloudelliseen eliittiin.⁶²

Virkaluettelon ansiosta neidonlypsäjien yhteiskunnallinen asema on helpommin selvitettävissä. Kuten taulukko 2 osoittaa, yksikään pormestari tai raatimies ei kuulunut siveyspartioihin. Miehistä vain viisi saavutti myöhemmin raadin jäsenyyden – heidän joukossaan oli Engelke Sandersson, vuoden 1490 haureusskandaalin syytetty osapuoli samoin kuin kultaseppä Knut Nilsson, joka oli aikaisemmin tuomittu sakkoihin palvelustyön makaamisesta.⁶³ Naisista vain kaksi oli naimisissa tulevien raatimiesten kanssa. Noin puolet neidonlypsäjistä kuului siihen porvariston kerrokseen, josta raati valikoi kunnallisten luottamustehtävien hoitajat. Ottaen huomioon heidän suhteellisen heikon taloudellisen painoarvonsa on ilmeistä, että seksuaalikontrollin käytännön toteutus lepäsi porvariston keskikerroksen harteilla. Raatimiehet ja heidän puolisonsa kaihtoivat lypsäjän tehtävää arvatenkin siksi, että se olisi vaatinut liian intiimiä kosketusta alempiarvoisiin naisiin.

Neidonlypsy tunnettiin paljon keskiaikaista Tukholmaa laajemmalla alueella. Tanskan kuningas Kristian III määräsi 1500-luvun puolivälissä, että valtakunnan kaikissa kaupungeissa asuvat naimattomat naiset tuli tutkia puolen vuoden välein, jotta luvattomat raskaudet olisi voitu paljastaa ja estää. Arviolta 500 palvelustyttöä ja neitoa lypsettiin Kööpenhaminan raatihuoneella vuonna 1616 tai 1617, koska viranomaiset yrittivät selvittää, kuka oli kuolleena löydetyn lapsen äiti.⁶⁴ Tapa eli myös maaseudulla. Talonpoikais yhteisön siveellisyyttä koskevassa tutkimuksessa Jonas Frykman esittää, että neidonlypsyllä oli kaksi tavoitetta: yhtäältä paljastaa

62. STb 1, s. 144; STb 3, s. 173; SSb 1, s. 297–326; SSb 3, s. 3–27. Inflaation vaikutusta ei ole huomioitu vuoden 1501 summissa.

63. STb 1, s. 31, 249, 305.

64. Troels-Lund 1915, s. 167; Frykman 1977, s. 106–107.

Taulukko 2. Tukholman neidonlypsäjien yhteiskunnallinen asema vuosina 1478–1494.

<i>tausta</i>	<i>miehet</i>		<i>naiset</i>	
	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
raatimiehet ja heidän vaimonsa	0	0	0	0
tulevat raatimiehet ja heidän vaimonsa	5	8	2	5
luottamustehtävien hoitajat ja heidän vaimonsa	16	27	16	39
tulevat luottamustehtävien hoitajat ja heidän vaimonsa	14	23	4	10
muut porvarit ja heidän vaimonsa	19	32	14	34
tunnistamattomat	6	10	5	12
<i>kaikki</i>	60	100	41	100

Huomautus: Myös pormestarit on laskettu raatimiehiksi. Ryhmään "luottamustehtävien hoitajat ja heidän vaimonsa" on laskettu myös miehet, jotka olivat jo hoitaneet jotain kunnallista luottamustehtävää, samoin kuin heidän vaimonsa ja leskensä.

Lähteet: SÄb; STb 1, s. 144, 249, 305, 370; STb 2, s. 98, 220, 429; STb 3, s. 173; STb 1–5; SSb 1–3; de Brun 1930.

lapsenmurhaajat ja abortintekijät, toisaalta ylläpitää kyläyhteisön sisäistä järjestystä rankaisemalla langennutta naista. Menetelmä havaittiin toimivaksi ainakin Smoolannissa, jossa sitä sovellettiin vielä viime vuosisadan lopulla.⁶⁵ Tukholmassa neidonlypsyn taustalle lienee ollut halu estää lapsenmurhat, kuten Nils Ahnlund toteaa.⁶⁶ Uskonpuhdistuksen jälkeistä Tanskaa koskevassa esityksessään Troels-Lund kuitenkin tulkitsee tavoitteiden muutuneen ajan myötä: 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla naimattoman äidin rankaiseminen oli tärkeämpää kuin hänen lapsensa elämän pelastaminen. Langennut nainen sidottiin häpeäpaaluun ja ruoskittiin, minkä jälkeen hänet ripitettiin julkisesti.⁶⁷

65. Frykman 1977, s. 108–110, 116–117.

66. Ahnlund 1953, s. 491.

67. Troels-Lund 1915, s. 168.

Tukholman raadin suhtautuminen naimattomiin äiteihin osoittaa, että sen jäsenet panivat enemmän painoa naisen rankaisemiselle kuin lapsen kohtalolle. Karkotetulla naisella oli paremmat mahdollisuudet löytää puoliso tai työpaikka, jos hän ensin hankkiutui eroon isättömästä lapsestaan. Karkotukset samoin kuin pelko julkisesta nöyryytyksestä saattoivat hyvinkin lisätä lapsenmurhia. Toisaalta raadilla ei ollut tosiasiallisia vaihtoehtoja rangaistuksesta päättäessään. Keskiajalla julmuus ja julkisuus kuuluivat erottamattomana osana rikosoikeudellisiin tuomioihin: vapausrangaistuksen puuttuminen oikeuskäytännöstä oli korvattava ankarilla rangaistuksilla eikä tuomittu olisi käynyt varoittavasta esimerkistä ilman yleisön läsnäoloa.⁶⁸

Kaikki naimattomat äidit eivät tohtineet surmata vastasyntyntä pienokaistaan vaan jättivät sen oman onnensa nojaan. Vastuu heitteille jätettyjen lasten kasvatuksesta lepäsi ilmeisesti kaupungin harteilla, sillä Tukholman tilikirjat kertovat korvauksista, joita maksettiin löytölapsia kaitsevalle naiselle.⁶⁹ Neidonlypsytradition taustalla voi siten hyvinkin piillä kaupunginisten halu keventää yhteisön moraalista ja taloudellista taakkaa paljastamalla ei-toivotut raskaudet hyvissä ajoin.

Tukholman rikollisuutta tarkastellut Dag Lindström toteaa sukupuolirikosten määrän vähenneen nopeasti: 1470-luvulla langetettiin rikoksista sukupuolikuria vastaan keskimäärin 5,25 tuomiota vuodessa, mutta 1510-luvulle tultaessa määrä oli pudonnut 0,1:een. Vaikka esi- ja ulkoaviolliset suhteet eivät olleet tämän rikostyyppin ainoa muoto, tilastollinen lasku voidaan lukea osittain neidonlypsyinstituution ansioksi. Viittaamatta kuitenkaan neidonlypsytraditioon Lindström pitää seksuaalirikosten harvinaistumista osaksi näennäisenä, sillä 1510-luvulta alkaen raadin pöytäkirjat keskittyivät vakavampiin rikoksiin.⁷⁰

Raati todennäköisesti jatkoi neidonlypsäjien nimittämistä myös vuoden 1494 jälkeen, vaikka siveyspartioista ei ole myöhempiä mainintoja. Nei-

68. Carlsson 1943b, passim.

69. SSb 1, s. 362, 380–381, 392; Schück 1951 (1940), s. 326–327.

70. Lindström 1988, s. 123–124 sekä s. 69 viite 3.

donlypsämistä harrastettiin joka tapauksessa jo ennen vuotta 1477, sillä vuoden 1467 kämnerintileissä viitataan porvarisvaimojen lypsämiin neitoihin. Vastaava maininta sisältyy vuoden 1470 tileihin, mutta tuolloin tutkinan kohteena näyttää olleen vain yksi ainoa nainen.⁷¹

Neidonlypsäjien työn välittömät tulokset mainitaan raadin pöytäkirjoissa ainoastaan kahdesti, vuosina 1477 ja 1490.⁷² Suurin osa paljastetuista aviottomista äideistä näyttää olleen alemman porvariston tyttäriä ja palvelusväkeä — naisten taustaa on mahdotonta selvittää tarkasti, koska "piika" (*piga*) saattoi tarkoittaa myös naimatonta tyttöä. On mahdollista, että raati sai muutkin tietonsa "pilatuista piiosta" neidonlypsäjien kautta. Joka tapauksessa siveyspartioiden asettaminen osoittaa, että raati ei voinut täysin luottaa kaupunkilaisten omaan aktiivisuuteen sukupuolikuria rikkoneiden paljastamisessa.

Se, ulotettiin tarkastukset raatimiesten omiin talouksiin ja heidän omiin perheenjäseniinsä, ei ole tiedossa. Mutta on selvää, että neidonlypsyinstituutio loi ilmapiirin, jossa luvattomien suhteiden harrastaminen oli erittäin vaarallista. Sukupuolinen kanssakäyminen oli siksi naisten kannalta suotavinta vain avioliitossa, ei sitä ennen eikä sen ulkopuolella.

71. SSb 1, s. 409, 436.

72. STb 1, s. 144; STb 2, s. 429–430.

Tiivistelmä

Myöhäiskeskiajan Tukholmassa avioliitto tarjosi ihmisille ainoan turvallisen tavan tyydyttää sukupuoliviettiään. Miesten oli ensinnäkin sopeuduttava olosuhteisiin, joissa prostituutiota säädeltiin tiukasti ja joissa ilotalot mahdollisesti oli kokonaan kielletty. Silti on ilmeistä, että kiristynyt kontrolli kohdistui ennen kaikkea naisiin: salavuoteudesta ja aviorikoksista tuomittuja naisia rangaistiin nöyryyttävillä kulkueilla ja karkotuksella, kun taas miehet selvisivät useimmiten sakoilla. Maineen menetyks ja prostituution harjoittaminen estivät joitakin naisia käyttämästä normaalia vaatetusta, koska miesten johtama yhteisö halusi tehdä niin naisten siveettömyyden kuin heidän kunniallisuutensa julkiseksi. Kaikkein intiimeimmin naisia kosketti kuitenkin neidonlypsyinstituutio, joka perustui tehokkaiden ehkäisy menetelmien puutteeseen ja sen seuraamuksiin. Virallinen suhtautuminen seksuaalisuuteen muistutti siten sitä ankarampaa suuntausta, joka yleistyi Länsi-Euroopassa muutamia vuosikymmeniä myöhemmin uskonpuhdistuksen jälkeen.

Vaikka valtorvaristo organisoi sukupuolikurin muodot raadin kautta, yksikään raadin jäsen tai hänen puolisonsa ei koskaan osallistunut henkilökohtaisesti epäilyksenalaiden naisten tutkimiseen. Raatimiesperheet pyrkivät arvatenkin välttämään liian likeistä kosketusta itsensä tahraneisiin naisiin. Porvarieliitti ei kuitenkaan onnistunut pitämään ryhmäänsä niin puhtaana kuin se olisi tahtonut, sillä aviorikoksia tapahtui myös raatimiesperheissä. Muistiinmerkityt neljä tapausta osoittavat, että yläluokan miehet välttivät vaivatta rangaistuksen, kun taas ryhmän naisten täytyi kärsiä rangaistus, joka tosin ei ollut niin ankara kuin laissa säädettiin. Näissä tapauksissa avioliitot oli epäilemättä solmittu taloudellis-sosiaalisista syistä, mikä

ei kuitenkaan ollut riittänyt tyydyttämään sukupuoliviettä. Syrjähyppyjä harrastavan naisen kannalta avioliitto oli erinomainen savuverho siltä varalta, että hän tulisi raskaaksi — tällöin aviomiestä pidettäisiin lapsen laillisena alkuunpanijana.

Kaikki raatimiesperheitä koskettaneet aviorikosjutut tuotiin raadin käsiteltäväksi suhteellisen lyhyen ajan kuluessa, 1480- ja 1490-lukujen vaihteessa. Samoihin aikoihin raati joutui ottamaan kantaa myös erään nahkurimestarin vaimon väitettyyn aviorikokseen, vaimonsa ja lapsipuolensa hylänneen kauppiaan pakoon sekä valtaporvariston vaimojen kunnian kyseenalaistaneeseen lausuntoon. Vaikka raadin pöytäkirjat eivät eri kirjureiden erilaisen muistiinmerkitsemistarkkuuden vuoksi anna täysin luotettavaa kuvaa sukupuolikurin rikkomusten ajallisesta jakautumisesta, Tukholman porvaristo ja etenkin sen ylemmät kerrokset näyttävät kiristäneen suhtautumistaan avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin juuri 1480-luvun lopulla. Neidonlypsyinstituutio oli tosin vanhempaa perua, mutta sikäli kuin tiedetään se kohdistuikin vain alempiin luokkiin.

Se valtaporvariston osa, joka herkimmin näyttäisi syyllistyneen aviorikoksiin, koostui Tukholman saksalaissukuisista kauppiaista ja heidän perheenjäsenistään. Useimmilla yläluokan haureusjuttujen osapuolilla oli nimittäin saksalaistyyppinen nimi kuten Engelke, Kopmann ja Kuste. Määrällisesti tapauksia on vähän, mikä tekee päätelmät saksalaisten löyhemmästä moraalista arveluttaviksi, mutta ottaen huomioon saksalaisen porvariston lukumäärän vähenemisen vuoden 1471 jälkeen on selvää, että he olivat yliedustettuja tämän tyyppisissä rikosjutuissa.

Tiukkenevasta kontrollista huolimatta on mahdotonta määritellä, millä perustein yksittäiset avioliitot solmittiin — olisi liioiteltua esittää toistuvasti avioituvat menneisyyden ihmiset pelkästään sukupuolivietinsä vangeiksi. Mutta aivan yhtä virheellistä olisi tarkastella avioliittoja yksinomaan apuvälineinä, joilla perheet tai yksilöt tavoittelivat vaurautta, valtaa tai parempaa yhteiskunnallista asemaa. Kaupunkien suurten kuolleisuuslukujen vuoksi avioliitot eivät useinkaan olleet pitkäikäisiä, mistä aikalaiset varmasti olivat hyvin selvillä. Koska perheet olivat kuolleisuuden takia epävakaita ja alituisen muutoksen tilassa, avioliitoilla ei voinut olla suurta merkitystä

sukuryhmittymien välisten liittojen vahvistuksina. Ainakin silloin, kun avioituvat osapuolet olivat jo läpikäyneet yhden avioliiton ja jääneet leskiksi, avioliittoon astuttiin yksilöllisempien tarpeiden pohjalta.

Seikkaperäisesti käsitelty Kristina Kusten tapaus osoittaa, miten kaikki kolme mahdollista päämotiivia — raha, valta ja rakkaus — saattoivat vaikuttaa yhden ja saman henkilön avioliittoihin. Kristina Kuste solmi epäilemättä ensimmäisen avioliittonsa isänsä toivomuksesta, koska puoliso kuului samaan yhteiskuntaluokkaan, raatimiesryhmään. Toinen avioliitto perustui ilmeisesti tunteisiin, sillä hänen uusi aviomiehensä oli ollut hänen rakastajansa ensimmäisen vielä eläessä. Kristinan sittemmin kohtaamat taloudelliset vaikeudet pakottivat hänet valitsemaan kolmanneksi aviomiehekseen kauppiaan, jolla oli varaa maksaa hänen velkansa. Mutta sitä, mitkä syyt saivat hyvin toimeentulevan kauppiaan naimaan velkaisen ja huonomaineisen lesken, voidaan vain arvailla.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Riksarkivet, Stockholm (SRA)
Medeltidssektionens samling av pergamentsbrev

LÄHDEJULKAISUT

DE BRUN 1930: de Brun, Frans, Register till Stockholms stads jordebok 1420–1498. [Duplikat, Stockholm 1930].

FMU III: Finlands medeltidsurkunder III, utg. Reinh. Hausen. Helsingfors 1921.

HHLG 2: Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm 2, utg. Isak Collijn. Uppsala 1923.

HUB I–XI: Hansisches Urkundenbuch I–XI, hrsg. Konstantin Höhlbaum, Karl Kunze & Walther Stein. Leipzig 1876–1939.

LRU I–IV: Lübecker Ratsurteile I–IV: hrsg. Wilhelm Ebel. s.l. 1955, 1956, 1958, 1967.

MES: Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning, utg. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Rättshistoriskt bibliotek, band 7. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, andra serien. Lund 1966.

SJb 1–2: Stockholms stads jordebok 1–2. Stockholms stadsböcker från äldre tid 1: jordeböcker 1–2, utg. Hans Hildebrand (1) och Hans Hildebrand & L. M. Bååth (2). Stockholm 1876, 1914.

SSb 1–3: Stockholms stads skottebok 1–3. Stockholms stadsböcker från äldre tid 3: räkenskaper 1–3, utg. Joh. Ax. Almquist (1, 3) och Hans Hildebrand & L. M. Bååth (2). Stockholm 1926, 1915, 1935.

STb 1–5: Stockholms stads tänkebok 1–5. Stockholms stadsböcker från äldre tid 2: tänkeböcker 1–5, utg. Emil Hildebrand (1), Gottfrid Carlsson (2) och Joh. Ax. Almquist (3–5). Stockholm 1917, 1944, 1930, 1931, 1933.

SÄb: Stockholms stads ämbetsbok 1419–1544. Stockholms stadsböcker från äldre tid 4: matriklar m.m., utg. Joh. Ax. Almquist. Stockholm 1927.
USH: Urkunder rörande Stockholms historia 1: Stockholms stads privilegiebref 1423–1700, utg. Karl Hildebrand & Arnold Bratt. Uppsala 1913.

KIRJALLISUUS

AHNLUND 1953: Ahnlund, Nils, Stockholms historia före Gustav Vasa. Stockholmsmonografier 15. Stockholm.

BORG ET AL. 1981: Borg, Arne et al., Prostitution: beskrivning, analys, åtgärder. Helsingborg.

BRUNDAGE 1987: Brundage, James A., Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. Chicago.

CARLSSON 1934a: Carlsson, Lizzie, Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm: en kulturhistorisk studie. Sankt Eriks Årsbok 1934.

CARLSSON 1934b: Carlsson, Lizzie, De medeltida skamstraffen: ett stycke svensk kulturhistoria. Rig 1934.

DAHLBÄCK 1988: Dahlbäck, Göran, I medeltidens Stockholm. Stockholmsmonografier 81. Borås.

DE BRUN 1920: de Brun, Frans, Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid: tillägg och rättelser till festskriften Stockholms rådhus och råd, del 2. Personhistorisk tidskrift 1920.

ELIAS 1978 (1939): Elias, Norbert, The Civilizing Process: the history of the manners. Über den Prozess der Zivilisation, transl. Edmund Jephcott. Oxford.

ENNEN 1994 (1984): Ennen, Edith, Frauen im Mittelalter. Fünfte, überarbeitete und erweiterte Auflage. Ulm.

FOUCAULT 1979 (1976): Foucault, Michel, The History of Sexuality: an introduction. La Volonté Savoir, transl. Robert Hurley. St Ives.

FRYKMAN 1977: Frykman, Jonas, Horan i bondesamhället. Lund.

GAUNT 1983: Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Malmö.

HAMRE 1970: Hamre, Lars, Sjelegave. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 15. s.1.

HERLIHY 1985: Herlihy, David, Medieval Households. Cambridge, Mass.

ISENMANN 1988: Isenmann, Eberhard, Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Weinsberg.

JACOBSEN 1995: Jacobsen, Grethe, Kvinder, køn og købstadslovgivning: lovfaste mænd og ærlige kvinder. Danish Humanist Texts and Studies, Volume 11. Odense.

KARLSSON 1987: Karlsson, Gunnel, Den svårfångade kärleken: om kvinnorna, kärleken och samhället. Gunhild Kyle (red.), Handbok i svensk kvinnohistoria. Malmö.

KEKÄLÄINEN ET AL. 1995: Kekäläinen, Markku, Jokivuori, Pertti & Heikkilä, Kai, Eroksen aika. Jyväskylä.

KOWALESKI 1988: Kowaleski, Maryanne, The history of urban families in medieval England. Journal of Medieval History, Volume 14 (1988).

LAGERQVIST & NATHORST-BÖÖS 1985 (1984): Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst, Vad kostade det?: priser och löner från medeltid till våra dagar. Andra reviderade upplagan. Borås.

LILJA 1995: Lilja, Sven, Stockholms befolkningsutveckling före 1800: problem, metoder och förklaringar. Historisk tidskrift 1995:3.

LINDSTRÖM 1988: Lindström, Dag, Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475–1625. Eva Österberg & Dag Lindström, Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. Studia Historica Upsaliensia 152. Uppsala.

MITGAU 1968: Mitgau, Hermann, Geschlossene Heiratskreise sozialer Insucht. Hellmuth Rössler (hrsg.), Deutsches Patriziat 1430–1740. Schriften zur Problematik der deutschen Führungsschichten in der Neuzeit, Band 3 der Gesamtreihe. s.l.

MYRDAL 1994: Myrdal, Janken, Kulturhistoriska fragment. Janken Myrdal & Gunnar Bäärnhielm, Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser. Skrifter från Skaraborgs Länsmuseum, nr 19. Skara.

SCHÜCK 1951 (1940): Schück, Henrik, Stockholm vid 1400-talets slut. Andra upplagan, omarbetad och utgiven av Tord O:son Nordberg. Stockholm.

SJÖDÉN 1950: Sjødén, C. C., Stockholms borgerskap under Sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning. Stockholmsmonografier 8. Stockholm.

SRR 2: De Brun, Frans et. al., Stockholms rådhus och råd, del 2: matrikel öfver borgmästare och rådmän [...]. Stockholm 1918.

STOLPE 1973: Stolpe, Sven, Birgitta i Sverige. Borås.

TROELS-LUND 1915: Troels-Lund, [Troels Fredrik], Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede, bind XII: ægteskab og sædelighed. København.

VILKUNA 1995: Vilkuna, Kustaa, Alkoholn nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Heikki Roiko-Jokela ja Timo Pitkänen (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän Historiallinen Arkisto [1]. Jyväskylä.

WITT 1983: Witt, Lena, Om kvinnors villkor i det senmedeltida Stockholm: några iakttagelser i samband med filologiska studier i Stockholms stads tänkeböcker 1474–1500. Silja Aðalsteinsdóttir & Helgi Þorlákssor (red.), Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 9. Reykjavík.

ÖSTERBERG 1980: Österberg, Eva, Bonde eller bagerska?: vanliga svenska kvinnors ekonomiska ställning under senmedeltiden: några frågor och problem. Historisk tidskrift 1980:3.

JARI EILOLA

Naapurin piika
kirnusi olutta
sarvet molemmilla
sivuillaan

Huhut ja kunnia
noituusjutuissa
1600-luvun
pikkukaupungeissa

Johdanto

Tässä artikkelissa käsitellään niitä tapauksia, joissa noituussyyte on ollut kunnianloukkaus. Näin kävi kun loukattu toi itse asian oikeuteen tai kun näyttö ei riittänyt. Tapausten etu muihin noituus- ja taikusjuttuihin on, että niissä selvitetään huhun kulkua ja muodostumista. Tätä kautta voidaan lähestyä noituutta koskevia uskomuksia, oikeusistuimen, yksilön ja yhteisön välisiä suhteita, yhteisöissä vallinneita arvoja, käyttäytymismalleja ja ihmisten välisiä verkostoja. Tässä artikkelissa tapahtumien ja verkostojen dynaamisuus pyritään saamaan esille keskittymällä vain muutaman tapauksen analyysiin, joiden ohella viitataan muissa tapauksissa havaittuihin samankaltaisuuksiin. Pääasiallisina lähteinä on käytetty Vaasan ja Uudenkaarlepyyn raastuvanoikeuden tuomiokirjoja, joiden tueksi on poimittu joitakin tapauksia tutkimuskirjallisuudesta.

Katsaus ilmiön tutkimukseen

Noitavainojen tutkimus jakaantui 1990-luvulle asti kahteen toisistaan eroavaan suuntaukseen. Kansanuskomuksia ja uskomusrakenteita tutkimaan keskittynyt suuntaus sai alkunsa Margaret A. Murrayn tutkimuksista 1910-luvulla. Murrayn historian tutkimusmetodien hallinta oli kuitenkin olematon ja hänen viimeiset tutkimuksensa olivat puhdasta fantasiaa. *The Encyclopædia Britannican* kautta hänen näkemyksensä levisivät laajalle. Myöhemmin anglo-amerikkalaisen tutkimuksen ”pyhäksi” tehtäväksi tuli teillata hänen teesinsä.¹ ”Uusi” suuntaus keskittyi selvittämään noitusprosessien vaiheita, tapausten määrää, niiden alueellista levinneisyyttä jne. Suuntauksen ”kantahahmona” voitaneen pitää Hugh Trevor-Ropera, mutta sen vaikutusvaltaisimmat edustajat ovat kuitenkin Alan Macfarlane ja Keith Thomas. Niin kauan kuin noitavainojen tutkimuksen johto oli anglo-amerikkalaisissa maissa, uskomusten ja niiden alkuperän selvittäminen oli paitsiossa ja vastenhakoisuus tutkia näiden aikojen aatehistoriaa (*intellectual history*) tämän ilmiön osalta oli hyvin suuri.

Uskomusten tutkimuksen uusi nousu alkoi 1960-luvun lopulla, kun Carlo Ginzburgin *Benandanti* närkästytti ”murraylaisuudellaan”. *Benandanti* merkisi brittiläisen koulukunnan valta-aseman vähittäisen heikkenemisen alkua. Tästä huolimatta koulukunnan merkittävimmät tutkimukset ilmestyivät 1970-luvun alkupuolella. Etenkin Macfarlanen kirja Essexin noita-

1. Murraysta ks. tark. esim. Simpson 1994. Norman Cohnin kirja *Europe's Inner Demons* on suurin ja systemaattisin hyökkäys Murrayta vastaan. Jeffrey B. Russell (1995, s. 40–42, 156–160) on käsitellyt hänen yhteyttään Wicca -nimiseen uusnoitusliikkeeseen ja arvioinut sen vaikutusta hänen tutkimukseensa. Muusta kritiikistä ks. esim. Macfarlane 1970, s. 10–12. Briggs 1996, s. 37–38.

vainoista muodostui suoranaiseksi paradigmaksi – muutiksi, johon Suomenkin viimeaikaisin noituustutkimus on valettu. Kirjaa on pidetty myös ensimmäisenä yrityksenä ymmärtää uuden ajan alun noitavainoja antropologian tutkimusmetodien kautta.

Useimmat ennen “mikrohistorian kautta” kirjoitetut noituustutkimukset käsittelivät hyvin laajoja alueita: koko Eurooppaa, jotakin valtiota tai yhtä tai useampaa maakuntaa. Pienyhteisö ei juurikaan kiinnostanut. Juttuihin sekaantuneiden sukupuoli, siviilisääty, varallisuus, ikä ovat olleet tarkastelun kohteena, kuten myös noitien ja heidän syyttäjiensä väliset suhteet. Kovin syvälle ei ole päästy, koska tietoja on vain taulukoitu ja tyypiteltä. Sitä vastoin ei ole kysytty, mitä nämä asiat merkitsivät ihmisille, millaisen kokonaisuuden uskomukset muodostivat ja mikä oli sen suhde muuhun ajatteluun. Noituusjuttuihin osallistuneiden sosiaalinen rakenne tunnetaan, mutta ihmisten välisten suhteiden dynamiikkaa ei.² “Ginzburgilainen” mikrohistoria taas ei ole kiinnittänyt mitään huomiota ihmisten välisiin yhteisöllisiin suhteisiin, vaan keskittyy pelkästään uskomusjärjestelmiin ja *kosmoksen* hahmottamiseen. Näin saatu kuva on liian staattinen ja yhtenäinen.³

Noitavainojen tutkimusta on rasittanut keskittyminen ainoastaan noituuteen, mikä näkyy käytetystä kirjallisuudesta. On totta, että vertailemalla täkäläisiä vainoja jossain muualla tapahtuneisiin päästään huomattavasti pitemmälle kuin pelkästään oman maan prosesseja selittämällä. Mutta samalla ilmiön alueellinen erilaisuus jää selittämättä ja ilmiö kokonaisuudessaan ymmärtämättä. Kuten Giovanni Levi huomauttaa, mikrohistoria ei ole pientä, jos tutkija liittää tutkimansa yhteisön laajempiin yhteyksiin.⁴

-
2. Rakenteet eivät selitä ihmisten käyttäytymistä. Rakenteellisesti voidaan kuvata vain joitakin kulttuurin peruspiirteitä, arvoja sekä yleisiä ja mahdollisia suhtautumistapoja. Pelkkä sosiaalisten suhteiden hahmottaminen ei vielä kerro niiden konkreettisesta toiminnasta. Levi 1992, s. 24.
 3. Historioitsijoiden ja antropologien raketamat mallit ovat perustuneet määritelmiin, jotka yrittävät selittää käyttäytymistä yhden lainalaisuuden pohjalta. Niinpä ne joko kuvaavat kansankulttuuria monitahoisesti ja tarkasti, mutta pysähtyneesti. Tai sitten ne antavat hajautetun kuvan yhteisöstä, joka oli kyvytön vastaamaan modernisoituvan maailman haasteisiin ja oli siksi kuolemassa. Levi 1992, s. 19–20. Ks. myös Svensson 1992.
 4. Levi 1992, s. 22–23.

Toisaalta ei olekaan tarkoituksenmukaista olettaa, että mikrohistoria olisi “maailma hiekanjyväsessä”, vaan sen tarkoitus on tuoda esiin sellaisia verkostoja, vuorovaikutussuhteita ja toimintatapoja, jotka muuten saattaisivat jäädä huomaamatta.⁵

Pienyhteisötutkimuksen ansiona on tutkittavien asioiden konkreettisuus ja mahdollisuus soveltaa useita eri näkökulmia ja selitysmalleja. Naishistoria, mentaliteettien historia, uusi sosiaalihistoria ja kansanuskonnon (*popular religion*) tutkimus ovatkin monella tavalla rikastuttaneet alaa etenkin 1990-luvulla. Kaupunki tuntuu sopivalta kohteelta tällaiseen tarkasteluun, koska se oli maalaispitäjää tiiviimpi ja rajatumpi yhteisö.⁶ Kaupunkeja on kuitenkin tutkittu noituuden osalta vähän. Suomessa niitä on käsitelty lähinnä kaupunkihistorioissa. Poikkeuksena ovat Turun akatemiassa esitetyt noituussyytteet, joita on analysoitu perusteellisesti Heikkisen (1969) väitöskirjassa. Ulkomaisessa tutkimuksessaakin ilmiö on alkanut korjaantua vasta viime vuosina.⁷ Maaseutu on kiinnostanut paljon enemmän kuin suhteellisen pienet ja harvassa olevat kaupungit. Kaupungeissa asuvat tutkijat ovat myös ihannoineet maaseutua, mikä on suunnannut huomiota sinne. Toisaalta kaupunkeja on pidetty valistuneen ajattelun keskuksina, joista uusi rationaalinen ajattelu levittäytyi maaseudulle ja raivasi tieltään siellä vallinneen taikauskon.⁸

5. Davis 1996. Katajala 1995.

6. Ks. esim. Karonen 1995, s. 11–14. Braudel 1988.

7. Esimerkkeinä mainittakoon Ruth Martinin (1989) venetsialaisia noitavainoja koskeva monografia, Lyndal Roperin (1994) noituutta, seksuaalisuutta ja uskontoa käsittelevä artikkelikokoelma, Mitchellin (1997) keskiaikaista Bergenia koskeva artikkeli sekä Daviesin (1997) tutkijoita haastava artikkeli kaupunkien ja nimenomaan Lontoon noituustapausten tutkimuksesta.

8. Davies 1997, 597–599.

Kunniaa puolustamassa

Kevättalvella 1661 vaasalainen porvari Pertti Tuomaanpoika tuli raastuvan-oikeuteen ja antoi Markus Henrikinpoika Kurikka -nimisen kultasepän ilmi vaimonsa Valpuri Matintyttären haukkumisesta “huoravarkaaksi ja noita-akaksi” (*hora tiuf och een trulkona*). Valpuri oli muka laittanut piikansa kirnuamaan olutta. Lisäksi piialla oli ollut “sarvet molemmilla sivuillaan”. Ilmeisesti ne olivat riippuneet vyötäröltä samaan tapaan kuin avaimet. Markus oli levittänyt huhua Vähäänkyröön ja Ilmajoelle. Päälle päätteeksi Markus oli vielä määritellyt Pertin kelmiksi.⁹

Markuksen versio tapahtumista oli toisenlainen: Pertin vaimo oli vienyt hänen kellarinovensa, jota hän oli mennyt hakemaan takaisin. Valpuri oli välittömästi alkanut säättiä häntä: “Ota ovesi tamman jne alta senkin kelmi, rupikonna, hunsvotti. Sinä ja piikasi olette syyttäneet minua noituudesta.”¹⁰ Markus kuitenkin korosti, että hän oli vain puhunut siitä, kuinka Pertin piika oli kirnunnut olutta. Tieto perustui Markuksen piian kertomukseen Pertin talon tapahtumista. Piika Lisbeta Jaakontytär osoittautui 13-vuotiaaksi maalaistytöksi, joka ei enää ollutkaan varma oliko kirnuttu olutta vai mai-toa. Joka tapauksessa kirnuja oli ollut kaksi ja niistä toisesta oli annettu hänelle juotavaa. Lisbeta ei ollut myöskään varma, oliko piian sivuilla riippunut sarvet vai avaimet. Se Pertin piika, jonka väitettiin kirnunneen

9. VA VRO v. 2: 26.1., 28.1.1661.

10. “*Tag din döör undan mehre etc. du din skiälm, du padde, du hundzfätt. Du och din Piija hafwa beskylt mig för truldom.*” VA VRO v. 2: 26.1.1661. Kirjuri on sensuroinut Valpurin sanoja, mutta kirjoittanut kuitenkin niin paljon että aikalaiset ovat ymmärtäneet, mistä oli kysymys. Nykyihmisille toteamus jää kuitenkin jonkin verran hämäräksi.

olutta, kertoi olleensa olleensa laittamassa olutta tynnereihin kun Lisbeta kävi talossa.¹¹

Sarvien, oluen kirnuamisen ja noituuden välinen yhteys on nykyihmiselle hämärä, mutta aikalaisille se oli ilmeisesti selvä. -Muutenhan syytteeseen ei olisi ollut mitään aihetta. On kuitenkin selvää, että kysymys oli onnen eli ihmisen osan parantamiseen keskittyvästä taikuudesta:¹² oluen laatua tai käynnin onnistumista yritettiin edesauttaa kirnussa¹³. Sarven merkitys taas saattoi liittyä jollakin tavalla lisääntymiseen tai runsauteen. Vaikka oluen ja taikuuden/noituuden yhteys oli hyvin läheinen¹⁴, en kuitenkaan tunne vastaavanlaista yritystä oluen parantamiseksi mistään muusta tapauksesta.

Yleensä ihmiset eivät syyttäneet toisiaan taikuudesta, vaan se jäi puhdasoppisuutta valvovan esivallan tehtäväksi. Jos syyttöksi ilmeni, ne olivat yleensä kiivastuksissa ja riitatilanteissa sanottuja, kuten tässäkin

11. VA VRO v. 2: 26.1., 28.1.1661.

12. Teon tarkoitus erotti noituuden ja taikuuden toisistaan: noituudesta oli kysymys silloin kun pyrittiin vahingoittamaan maagisin keinoin, taikuudessa taas pyrittiin suojaamaan tai parantamaan. Erottelu ei ollut yksiviivainen, vaan jätti runsaasti tulkinnanvaraa. Ks. esim. Nenonen 1992. Quaipe 1987. Onni on vaikea käsite ja se on helposti tulkittu voiton tavoitteluksi taloudellisessa mielessä. Näin ei kuitenkaan ollut laita, vaan kysymys oli hyvin moniulotteisesta ja epäyhtenäisestä käsityksestä (mikä saattaa toisaalta olla epäyhtenäisen ja epätäydellisen lähteistön aiheuttama harha, toisaalta väliin jääneet vuosiasadat ja muutokset tekevät käsitteen selittämisen vaikeaksi): onni oli ihmisen osa, se, mitä hän oli saanut ihmiseksi syntyessään (mikä ei ollut sama kuin biologinen syntyminen; ihmiseksi, yksilöksi, tultiin vasta ensimmäisen hampaan, nimenannon ja oman haltijan myötä). Ks. Viikuna 1989. Henningsen 1987. Onnessa ja sen säilyttämisessä oli siis kysymys vallitsevan tilanteen, tämän hetkisen olotilan säilyttämisestä ja sen huonontumisen estämisestä. Onnea pyrittiin parantamaan vain silloin kun se koettiin pilatuksi eikä ihminen saanut sitä, mikä hänelle kuului.
13. Kirnu on ollut monenlaisen taikuuden kohde. Tunnetaan esimerkiksi tapauksia, joissa kirnu oli haudattu muurahaispesään, yleisimpään metsänhaltijan palvontapaikkaan, voionnon parantamiseksi. Kirnua pyrittiin myös taikuuden avulla suojaamaan pahantah-toisten ihmisten "pilauksilta" eli noitumisilta. Kuusi 1985, s. 32–34.
14. Läheisyys näkyy siinä, että lähes jokaista noitaa syytettiin muun ohella joko oluen parantamisesta taikuuden avulla tai toisen panoksen pilaamisesta noituudella.

tapauksessa.¹⁵ Osapuolten sanailu on aikakaudelle hyvin tyypillistä: näin ihmisillä oli tapana loukata toisiaan. Tarinan kummallisin yksityiskohta – kellarinovi – johdattaakin syvemmälle henkilöiden välisiin suhteisiin. Pertti ja Markus olivat tehneet aikaisemmin sopimuksen talojensa vaihdosta. Sopimuksen mukaan esimerkiksi huonekalut ja muuta irtaimistoa kuului taloon. Koska Pertin talo oli rakennuksen että tontin osalta huonompi, sovittiin, että Pertti maksaisi 200 taalaria välirahaa.¹⁶ Asiat eivät kuitenkaan menneet niin kuin oli suunniteltu, vaan osapuolet riitaantuivat irtaimistosta – kuuluiko esimerkiksi kellarinovi kauppaan vaikka sitä ei mainittu sopimuksessa? Nimenomaan ovesta riitaantuminen on ymmärrettävää, sillä raudoitettuna se oli hyvin arvokas. Kiista on saattanut koskea myös muita esineitä, mutta vasta oven kohdalla erimielisyydet kärjistyivät niin, että kiista päättyi tuomiokirjan sivuille. Toisaalta Pertti ei maksanut sovittua summaa. On mahdollista, ettei hänellä ollut varaa sen suorittamiseen, mutta vaikuttaa todennäköisemmältä, että hän pitkitti maksua kiistojen vuoksi.¹⁷

Länsi-Suomessa periaatteessa kenen tahansa oletettiin osaavan noitua ja taikoa, koska jokainen tunsu loitsuja ja jo niiden pelkkä mekaaninen toisto riitti. Noitumisen ja taikomisen katsottiin yhdistyvän samoissa henkilöissä: maagisilla keinoilla parantavan uskottiin pystyvän niillä myös vahingoittamaan. Jopa samaa loitsua saattoi käyttää niin vahingoittavana kuin parantavana: vaikutus riippui siitä, millä mielin sanat sanottiin. Toisaalta noituuden ja taikuuden välinen raja oli epäselvä, koska onnen (eli ihmisen osan elämässä) katsottiin olevan vakio: jos joku käytti järjestelmällisesti taikuutta

15. Nenonen 1992, s. 382.

16. *"...emedan såsom Markus Hinderssons gårdh ähr bettere bätthe uthi huus och tomt altså hafwer iagh emellan gifwit twhundrae dal:r koppm:r. Doch så förståendes at alt måste med gården föllia som ähr Bordh, Bänckier, Sängier, fönstrar, speldh låås och nycklar..."* VA VRO v. 2: 19.8.1661.

17. Riitaantumiseen viittaa myös toisen (6.5.) ja kolmannen (19.8.) huudatuksen väliin jäänyt kolmen ja puolen kuukauden väli. Aika on poikkeuksellisen pitkä sillä yleensä huudatukset hoidettiin mahdollisimman nopeasti pois. Voi myös olla, että asiat oli ilmaistu alkuperäisessä sopimuksessa vielä epämääräisemmin, sillä Pertti Tuomaanpojan esittämä luettelo taloon kuuluvasta irtaimistosta luettiin oikeudessa vasta riitaantumisen jälkeen ja se oli ehkä laadittukin vasta silloin.

oman onnensa parantamiseksi, se oli poissa toisen ihmisen osasta. Ja onneaan menettäneen ihmisen kannalta oli kysymys noituudesta.¹⁸ Mikään näistä seikoista ei näytä selittävän Markuksen motiiveja haukkua Valpuria noidaksi. Kansa ei mieltänyt taikuuden harjoitusta synniksi, niin kauan kuin se ei vahingoittanut ketään eikä Markus mainitse missään yhteydessä joutuneensa kärsimään Valpurin mahdollisesti harjoittamasta oluttaikuudesta. Hänen motiivinsa liittyivät yksinomaan riitaan. Normaalioloissa hän olisi todennäköisesti huomionut Lisbeta -piian puheiden epäluotettavuuden, mutta nyt mikään kiistakumppanista kuultu ei tuntunut niin pahalta, etteikö sitä olisi voinut pitää totena. Toisaalta Markus oli toiminut kämnerinoikeuden puheenjohtajana ja tunsu oikeuden toimintatavat hyvin. Hän käytti piian väittämiä hyväkseen oikeudessa ja pyrki varmistamaan oman selustansa niiden avulla: hän oli vain toistanut kuulemaansa.

Loukattu osapuoli ei tuonut asiaa oikeuteen pelkästään tulehtuneiden välien vuoksi. Pertti Tuomaanpoika tai hänen vaimonsa eivät voineet ohittaa kunnianloukkausta pelkällä olankohautuksella siitä syystä, että uuden ajan alun kulttuuri korosti hyvän nimen merkitystä. Ihmisten välinen vuorovaikutus aina kaupankäynnistä jokapäiväisiin pikkurutiineihin perustui maineeseen, koska sopimukset, pienet velat, palvelusten vastavuoroisuus jne. perustuivat usein suullisiin sitoumuksiin. Yhteisö oli ryhmä ihmisiä, jotka tiesivät voivansa luottaa toisiinsa.¹⁹ Toisaalta ihmisillä ei ollut muunlaista elämää kuin yhteisöllinen elämä, sillä yksityinen ja julkinen olivat vasta vähitellen eriytyneissä.²⁰ Esimerkiksi perhe ei vielä ollut sellainen yksityiselämän tyysija kun myöhemmin vuosisatoina. Näin ollen yhteisön jäsenet ikään kuin elivät koko elämänsä näyttämöllä muun yhteisön edessä.

18. Tosin tietäjän tai parantajan maineessa olevan ihmisen sanoissa uskottiin olevan enemmän "väkeä", millä tarkoitettiin sanan kohteen (esim. pyhimys, Jumala, Neitsyt Maria, kantakarhu) maagisesti vaikuttavaa voimaa. Nenonen 1992, s. 48–50. Siikala 1994, s. 64–76. Hautala 1960, s. 19–20, 37.

19. Ks. esim. Roper 1994, s. 135–137. North 1985, s. 559–560. Söderberg 1990, s. 245–247. Karonen 1997, käsikirjoitus.

20. Viikuna 1996, s. 73. Siltala 1992, s. 11.

Vesikokeella testattiin, upposiko noituudesta epäilty vai kelluiko hän. Jos hän upposi, hänet katsottiin syyttömäksi, mutta hänen ei annettu hukkua. Suomessa vesikoetta on tietävästi sovellettu vain kerran, Turussa 1630-luvulla. Kuvälähde: Eduard Fuchs, Illustrierte Sittengeschichte: Renaissance. Leipzig 1909, s. 81.

Jos loukkaukset tulivat yhteisön ulkopuolelta, niistä saattoi olla helppo olla piittaamatta. Tilanne oli toinen kun huhuja levitti oman yhteisön jäsen, jonka oletettiin tuntevan puheidensa kohteen. Silloin asiaa ei todellakaan voinut jättää silleen, vaan maine oli palautettava.

Etenkin yhteisön ylemmät kerrostumat, aatelisto ja papisto, opettivat yhteisön ja koko yhteiskunnan olevan kuin ihmisruumis²¹, jonka jokaisella osalla oli tietty tehtävänsä. Näin muodoin yhteisön jäsenenä oli tietyt oikeudet ja velvollisuudet suhteessa toisiinsa. Tämän uskottiin johtavan yksimielisyyteen ja harmoniaan, suorastaan paratiisinomaisen ”jumalallisen kaupungin” (*Godly town*) syntymiseen. Tätä järjestystä pönkitettiin yhteiskunnallisesti kolmisäätyopilla. Mutta asialla oli myös moraalinen perustelunsa: Jumala oli luonut ihmisen sille paikalleen, jolla hän oli osana hierarkiaa - lapset alamaisina vanhemmilleen, palvelijat isännilleen, naiset miehilleen, rahvas esivallalle ja niin edelleen kunnes arvoasteikon yläpäästä löytyivät yksimielisyyden suurimmat symbolit kuningas ja Jumala. Tiukalla järjestyksellä torjuttiin kaaosta eli syntiä. Samalla poikkeamat normeista merkitsivät syntiä, josta Jumala rankaisi kulkutaudeilla, sodalla ja nälällä.²² Tässäkin

21. Ks. esim. Englund 1994, s. 25–48. Juva 1955, s. 65. Toisaalta esimerkiksi Lyndal Roper (1987, s. 5–6, 10–21) on kritisoinut tätä näkemystä reformaatio-ajan Augsburgia koskevan aineiston pohalta: kaikki kaupunkilaiset eivät mieltäneet yhteisöään tällä tavalla, vaan näkemys rajoittui lähinnä ylempään porvaristoon. Hän osoittaa, että yhteisö oli hyvin monimerkityksellinen käsite, jonka määrittely riippui kommentoijan omasta asemasta. Näin ollen esimerkiksi evankeliset mielenosoittajat katsoivat edustavansa yhteisön asiaa, mutta virkamiehistö leimasi heidät roskaväeksi. Roperin havainto onkin epäilemättä tosi. Silti ei pidä vähätellä kaupunkihallintoon osallistuneen porvariston näkemysten merkitystä. Niillä oli hyvin keskeinen merkitys esimerkiksi Vaasan noitajuttujen synnylle (ks. Eilola 1996). Ja vaikka yhteisöä määriteltiin eritavalla eri väestöryhmissä, yhteisöön liitetyt ajattelumallit ovat kuitenkin hyvin samankaltaiset: yhteisöllinen näyttää merkinneen aina jotakin oikeaa ja hyvää, johon ihminen tahtoi sulautua ja kuulua. Yhteisöllinen käsitettiin ryhmää koossapitäväksi voimaksi, yksimielisyydeksi, ja tarkoitti jotain yleisesti hyväksyttyä ja tunnettua. Yhteisön asiasta tai yhteisestä edusta puhuessaan Roperin mainitsemat ryhmät yrittivät vain legitimoida toimintaansa sen avulla, sillä yksimielisyys oli eräs perinteinen päättämisen muoto, joka näkyi suomalaisissa kaupungeissa vielä 1700-luvun raatimiesvaaleissa. Yksimielisyydestä ks. tark. Laine 1996. Vaaleista Mäntylä 1977, s. 38–39.

22. Juva 1955, s. 62–65, 115–117. Jutikkala 1995. Vilkkuna 1996, s. 73–76. Laine 1996, s. 17–20, 289–290.

mielessä noidaksi leimautuminen olisi merkinnyt asettumista yhteisön ulkopuolelle.

Valpurin halu puhdistaa maineensa julkisesti johtui osittain myös hänen sukupuolestaan. Hänellä ei ollut varaa jättää asiaa sikseen, koska Etelä-Pohjanmaalla nimenomaan naisen miellettiin noidaksi jo 1640-luvulla, jolloin muualla Suomessa vielä syytettiin enimmäkseen miehiä.²³ Etelä-Pohjanmaan poikkeuksellisuus johtunee osaksi niin kirkollisen kuin maallisen hallinnon ja esivallan kontrollin tiukkuudesta, mihin läänitysten olemassaolo osaltaan vaikutti. Toisaalta Pohjanmaan asema kauppalueena johti siihen, että naista noitana pitävät näkemykset juurtuivat sinne nopeammin. Joka tapauksessa nainen oli miestä alttiimpi noituussyytteille, koska monet hänen tehtävistään liittyivät terveyteen ja sairauteen, kuten myös noituus ja taikuus. Hän hoiti sairaita ja tunsi yrttejä. Nainen pääsi käsiksi sellaisiin maagista voimaa omaaviin kappaleisiin kuin ruumiit, maito, veri ja napanuora. Toisaalta hoivatehtävät epäonnistuivat helposti, mikä tietyissä oloissa synnytti epäilyksiä pahasta tahdosta. Ja pahan naisen pelkoa terävöitti se, että kaikki olivat hyvin riippuvaisia naisten hoivasta. Noitasapatti-juttujen aikana 1660–1680-luvulla naista väitettiin miestä alttiimmaksi paholaisen viekottelulle.²⁴

23. Pohjanmaan tilanteesta ks. Heikkinen 1969, s. 254–255. Muusta Suomesta Nenonen 1992, esim. s. 377–379.

24. Heikkinen 1969, s. 246–252. Roper 1994, s. 40–43, 60–66, 136–137, 188–190.

Noituushuhujen synty ja leviäminen

Yrjö Henrikinpojan vaimoa oli puhuttu Uudessakaarlepyyssä noidaksi. Yrjö nimesi monta naista huhunlevittäjiksi.²⁵ Hänen mukaansa syytteiden takana oli Riitta Erkintytär, tullimies Hannun leski, joka kiisti asian. Toisaalta leski myönsi puhuneensa vaimon puuhista, mutta vain Jaakko Yrjönpojan kertoman perusteella. Jaakko oli sanonut kuulleensa asiasta suutari-Laurin vaimolta Susanna Antintyttareltä. Suutarin vaimo oli puolestaan sattunut kuulemaan kun Simon Marketta ja Eskelin Riitta olivat puhuneet keskenään siitä, kuinka Yrjö Henrikinpojan vaimo oli päivitelty heille sitä, että tullimiehen oli haukkunut häntä noidaksi. Molemmat naiset kutsuttiin oikeuden kuultaviksi, mutta Eskelin Riitta ei ollut kaupungissa. Simon Marketta kertoi, että eräänä päivänä Yrjö Henrikinpojan vaimo oli tullut pyytämään rahaa Eskelin Riitalta, joka oli vastannut: “Jumala minua arvotonta naista varjeltiin, mistä minä rahaa saisin.” Myös “Tulli-Hannun” leski oli puuttunut puheeseen ja noituusepäilyt olivat pulpahtaneet esiin. Lisäksi Yrjö Henrikinpoika ilmiantoi Lauri -suutarin vaimon ja Mikael Pietarinpojan Valpuri -vaimon, koska nämä olivat levittäneet huhua hänen vaimostaan noita-akkana.²⁶

Liikkeellä ollut huhu oli siis vahvistanut Susannan ja Valpurin epäilyksiä. Toisaalta naiset lisäsivät vettä huhumyllyyn kertomalla omista kokemuksistaan. Huhun ja tiedon välinen ero ei ollut 1600-luvun ihmisten tajunnassa kovin selkeä. Itseasiassa elettiin yhteiskunnassa, joka arvosti

25. Noituushuhuja levittäneiden enemmistö oli naisia koko Pohjanmaalla. Heikkinen 1969, s. 256–257.

26. VA URO f. 1: 24.1.1655.

verbaalisia taitoja ja jossa kirjoitus- ja lukutaito olivat vain harvojen pääomaa. Suurten joukkoviestintävälineiden puuttuessa informaation leviäminen kansan keskuuteen ja kansan keskuudessa oli suurelta osin suullisen tiedonvälityksen varassa. Näissä oloissa huhun ja uutisen erottaminen oli vaikeaa eikä sitä välttämättä aina edes yritetty. Tässä mielessä huhu oli siis tietoa eikä sitä vähätelty. Siitä kertoo esimerkiksi Kaarle X Kustaan Venäjän sodan yllättävä puhkeaminen vuonna 1656. Sen jälkeen koko valtakunnan osa täyttyi huhuista, joiden mukaan venäläiset etenivät voitokkaasti ja nopeasti ja olisivat pian jo Pohjanmaalla. Sekä Vaasan ja Korsholman että Kaarleporin kreivikuntien hopmannien kirjeistä käy ilmi, että uhka koettiin todellisenä: puolustus- ja evakuoitaisuunnitelmia tehtiin niin Vaasassa kuin Uudessakaarlepyyssä.²⁷

Huhun leviäminen, puheiden muuntuminen ja huhun häilyvä luonne toden ja epätoden välillä tulivat erittäin selvästi esille Vaasan raastuvanoi-keudessa vuonna 1653, kun Lauri Helsingin vaimo Anna Laurintytär syytti räätälimestari Rolof Hannunpojan vaimoa Lisbeta Matintytärtä miehensä kuolemasta. Tapahtumien ytimessä oli Lisbeta katonnut hopeaketju, jonka varastamisesta hän oli aiemmin epäillyt Lauria ja tämän kälyä. Sitten Lauri oli sairastunut ja mennyt niin huonoon kuntoon, ettei voinut itse edes nousta vuoteestaan. Samaan aikaan oli levinnyt huhuja, joiden mukaan

27. Burke 1994a, s. 95 ja siitä eteen päin. Lönnqvist 1994, s. 93–98. Luukko 1945, s. 499–503. Aalto 1996, s. 152. Lappalainen 1972, s. 120–121, 139. Ks. myös Scribner 1987, etenkin artikkeli, jossa hän käsittelee reformaation aatteiden leviämisen ja kirjapainotaidon välisiä yhteyksiä. Myös kansanperinteen vaikutus ihmisten tekemiin merkityksenantoihin on tässä yhteydessä mielenkiintoinen: kansanperinne sisältää runsaasti yliluonnolliseen liittyviä tarinoita, joita ihmiset kertoivat toisilleen. Tarinoiden välittämisen ja kertomisen kannalta perinteenkantajat (*traditionsbärare*) olivat keskeisessä asemassa: tunsivat eniten tarinoita ja olivat kehittäneet niiden kertomisesta todellista taidetta. Heidän kertomuksissaan yliluonnolliset ainekset limittyivät arkipäivästä tuttuihin tapahtumiin ja tunteuksiin, jolloin vaikutelma oli hyvin todentuntoinen. Todelisuus ja kuvitteellisuus sekoittuivat myös toisella tavalla: ihmiset elivät näiden tarinoiden keskellä lapsesta lähtien ja ajan kuluessa niistä muodostui osa todellisuutta. Tarinoiden pohjalta muodostettiin malleja ja kategorioita, joiden avulla ympäröivää todellisuutta ja siitä satua informaatiota tulkittiin. Kun joku sitten esimerkiksi näki tai luuli nähensä jotain outoa, hän kertoi siitä toisille ja tässä keskustelussa tapahtumaa alettiin tulkita perinteen ja sen tarinoiden näkökulmasta. Ja mitä useammin asiasta puhuttiin, sitä varmemmaksi perinteen mukainen tulkinta siitä muuttui. Schön 1996, s. 8–10, 17. Anttonen 1996, esim. s. 25–27.

Lisbeta oli noitunut hänet itse tai turvautunut taitavampien apuun. Hopeaketjun väitettiin olevan kätkeytyä Laurin vuoteeseen.²⁸

Ihmisillä oli tapana turvautua tietäjiin, jotta kadonneen esineen paikka ja varkaan henkilöllisyys saataisiin selvitettyä. Joskus päämääränä oli myös varkaan rankaiseminen.²⁹ Ketjun katoamisen, epäilysten ja syytösten sekä Laurin sairastumisen yhdenaikaisuus synnyttivät huhun helposti. Puheiden alkuperä tosin jäi tässäkin tapauksessa selvittämättä — kaikki olivat kuulleet sen joltakin toiselta.³⁰ Lisbetan vävy oluenpanija Matti Martinpoika kertoi heidän perhekuntansa kuulleen siitä ensikerran laivamies Tapanin vaimolta, jonka puheiden vuoksi Lisbetan tytär Kirsti oli mennyt kyselemään ketjua leskeltä. Seurauksena oli avoin sanaharkka. Leski puolestaan kertoi kuulleensa huhun Anna Erkin tytär -nimiseltä piialta. Anna oli ollut pormestari Pietari Siulinpojan pakarissa ja kuullut, kuinka talonväki puhui asiasta Lisbetan kanssa.³¹ Raastuvanoikeus keskittyi tämän keskustelun selvittämiseen.

Paikalla oli ollut Anna -piian lisäksi Lisbeta, pormestari, hänen vaimonsa Susanna ja heidän tyttärensä Kirsti, joka asui vanhempiensa talossa miehensä Jakob Jemsen kanssa. Eri todistajien lausunnot eroavat toisistaan, sillä jokainen yritti jossakin määrin lieventää omia puheitaan. Lisbeta korosti kiistäneensä syyllisyytensä noitumiseen tai edes epäilleensä Lauria varkaaksi. Lauriin kohdistuvat epäilyt tulivat hänen mukaansa pormestarin väeltä. Kirsti ja Susanna puolestaan esittivät Lisbetan kommentit jyrkempiä, mutta korostivat hänen vannoneen koko ajan syyttömyyttään.

28. VA VRO v. 1: 26.1., 30.1.1653. Lauri Helsingin vuode tutkittiin eikä ketjua löydetty. Huhu näyttää silti säilyttäneen elinvoimansa. Ks. VA VRO v. 1: 21.2.1653.

29. Esim. Oja 1963. Kuusi 1985. Ks. myös Thomas 1985, s. 252–264. Perinne jatkuu Suomessa vielä 1900-luvun jälkipuolelle sekä todellisena käytänteenä että uskomuskertomusten muodossa. Ks. esim. Pänkäläinen 1938, joka koostuu hyvin suuressa määrin todella olemassa olleista tietäjistä kertovista tiettyjä kaavoja toistavista uskomustarinoista, sekä Kopponen 1973.

30. Myös huhun ”alkuperättömyys” viittaa siihen, että tapahtuman tulkinta rakentui ja vahvistui vähitellen useissa eri keskustelutilanteissa. Ks. Schön 1996, s. 8–10, 17.

31. VA VRO v. 1: 26.1., 30.1.1653.

Keskustelu lähti liikkeelle jo ennen Lisbetan tuloa, kun Pietari Siulinpoika ihmetteli erään vaatekappaleen katoamista. Sen jälkeen hän meni kamariinsa ja sieltä tullessaan törmäsi Lisbetaan. Tervehdysten jälkeen pormestari sanoi: “Naapurin rouva osaa jotenkin noitua. Noitukaa minulle takaisin se vaatekappale, jonka olen hukannut.” “Jos osaisin jotain noitua”, vastasi Lisbeta, “niin olisin noitunut kadonneen hopeaketjuni takaisin”. Tämän jälkeen Pietari oli mennyt asioilleen ja Lisbeta muiden naisten luokse. Sekä Susanna että Kirsti tiedustelivat, oliko hän noitunut tai antanut noitua, ja kärsikö Lauri hänen ketjunsa vuoksi. “Eihän Lauri Helsing ole mitään ketjua varastanut, miksi hänen sen vuoksi pitäisi kärsiä?”, kysyi Lisbeta. Susanna ihmetteli, mistä noita-apua saisi, mihin Lisbeta omien sanojensa mukaan vastasi, että Lapinmaasta. Muiden mukaan hän oli puhunut myös Kyröstä. “Aivan ilmeisesti naapurin rouva on noitunut Laurin”, totesi Susanna juuri paikalle tulleelle miehelleen. “Se on oikein varkaudesta”, hymähti Pietari ja meni menojaan.³²

Keskustelu tuntuu olleen kepeää aivan kuin huhupuheita ei olisi otettu täysin tosissaan. Etenkin Pietari Siulinpojan kommentit tuntuvat huvittuneilta. Tuttavallisissa piireissä, kuten naapureiden kesken, hyvin aroista ja herkistä asioista pilkkaaminen ja naljailu olivat mahdollisia³³, vaikka niihin sisältyi aina vaara leikin muuttumisesta todeksi. Usein leikin kohde hiiltä ja alkoi vaatia hyvitystä. Nyt kuitenkin kävi toisin: keskustelun kuullut Anna -piika kertoi kuulemansa totena Lauri Helsingin leskelle. Piika väitti pormestarin tyttären käskeneen hänet kertomaan asiasta leskelle ja toistamaan puheet juuri sellaisina kuin hän oli ne kuullut. Näin hän myös teki.³⁴ Kirstin käyttäytyminen paljastaa huhujen levittämisen mekanismeja: yhteisö piti yhtä tarkkailemalla epäiltyä ja raportoimalla hänen puheistaan.³⁵ Tässä valossa keskustelun leppoisuus näyttää näennäiseltä ja lei-

32. VA VRO v. 1: 21.2.1653.

33. Bahtin 1995, s. 17–18.

34. VA VRO v.1: 21.2.1653.

35. Ks. APO 1995, 189–191.

kinlasku oli valjastettu palvelemaan tiedon hankintaa. Huumorin turvin oli mahdollista puhua asioista, joista muuten ei puhuttu, ja houkutella toinen osapuoli unohtamaan varovaisuutensa.³⁶ Toisaalta se osoittaa nimenomaan noituuteen ja noidan tunnistamiseen liittyneet vaikeudet: periaatteessa kuka tahansa tunsivat loitsuja, joiden mekaanisella toistolla uskottiin olevan vaikutusta. Noita ei myöskään mitenkään eronnut yhteisön muista jäsenistä ulkomuotonsa puolesta, vaikka hänen toimintansa olikin epäkristillistä ja uhkasi yhteisön yhtenäisyyttä ja järjestystä.³⁷ Siksi esimerkiksi pitkään tunnettu naapurin rouva saattoi sittenkin olla tällainen pahantekijä. Vaikka Kirsti Pietarintytär itse kielsi niin tapahtuneen, välikohtauksessa oli kuitenkin tuhoisa vaikutus naapurisuhteisiin: jonkin aikaa myöhemmin Kirstin puoliso Jakob Jemse ilmoitti oikeudelle, että Lisbeta oli kironnut pormestarin väkeä.³⁸

Tähän asti yhteisöllisyys on merkinnyt jotain julkista ja yhteistä. Lisbeta Matintyttären tapaus antaa viitteitä myös sellaisesta yhteisön mentaalisen käyttäytymisen mallista, jossa kielteiset mielipiteet ja kommentit jätetään sanomatta niiden kohteille. Sen sijaan niistä puhutaan hänen sel-

36. Huumorista ja halusta tietää ks. Knuutila 1992, esim. s. 275–277.

37. Robert Rowland (1987, s. 148–150, 152) on käsitellyt yhteisön sisäisen vihollisen pelkoa noitasapattikertomusten osalta. Hänen mukaansa noita kuului tämänpuoleiseen maailmaan eli kirkkoon ja yhteisöönsä, mutta samaan aikaan myös tuonpuoleiseen, jota hallitsi uskon ja tunnetun maailman suurin vihollinen paholainen. Vaikeasti tunnistettavien yhteisön sisäisten vihollisten pelkoon on kiinnitetty huomiota myös muissa tutkimuksissa – ks. esim. Friedrichs 1995, s. 286. Burke 1994b, s. 167–169. Tuomiokirja-aineistossa mikään ei viittaa siihen, että noidalla olisi ollut joitakin ulkoisia tunnusmerkkejä. Niitä kuitenkin luetellaan monissa 1500- ja 1600-luvulla ilmestyneissä noituuteen skeptisesti suhtauuneissa kirjoituksissa. Niiden mukaan noita oli vanha nainen, joka mutisi itseksensä, jolla oli harvat hampaat, koukkuleuka, terävä nenä, ja jolla usein oli koira tai kissa seuranaan. Briggs 1996, s. 20–22. Pelkistys ei kuitenkaan kuvannut todellisuutta, vaan se palveli tiettyä päämäärää: sen oli tarkoitus osoittaa, että suurin osa itseään noitina pitävistä ihmisistä oli naisia, joiden katsottiin olevan miehiä kyyryttömämpiä loogiseen ja johdonmukaiseen ajatteluun. Tämän lisäksi he olivat vielä melankolisia ja vanhoja, mistä syystä heidän puheisiinsa ei voinut luottaa senkään vertaa kuin normaalisti.

38. VA VRO v. 1: 5.3.1653.

känsä takana³⁹. Kommentit sanottiin päin naamaa vasta jollakin tapaa kärjistyneissä tilanteissa – esimerkiksi silloin kun noituudesta epäillyn käyttäytyminen alkoi tuntua kertakaikkiaan sietämättömältä, kun jouduttiin selvinpäin tai humalassa sanaharkkaan kohteen kanssa tai kun kohde itse vei asian oikeuteen. Tällä tavalla ihmiseen lyötiin stigma – paheellisuus eristettiin pesäkkeisiin ja leimattuihin ihmisiin suhtauduttiin ikään kuin yhteisön sisällä asuviin ulkopuolisiin. He merkitsivät uhkaa yhteisön yhtenäisyydelle ja heidän suhteensa oli oltava jatkuvasti varuillaan. Vaikka maine saatiinkin puhdistettua oikeudessa ja vaikka virallinen retoriikka korostikin julkisen häpeän ja rangaistuksen kautta tulevaa katumusta ja parannusta, kerran lyöty stigma kuitenkin säilyi ihmisten mielissä. Tämä näkyy siinä, että samat ihmiset olivat toistuvasti syytettyinä. Esimerkiksi Vaasassa Marketta Punasuomalaisen asiaa käsiteltiin ajalla 1655–1657 kerran piispan tarkastuksessa, rovastinkäräjillä, kihlakunnanoikeudessa sekä (tiedustelut mukaanlukien) kolme kertaa raastuvanoikeudessa ennen kuolemantuomioon johtanutta oikeudenkäyntiä 1657.⁴⁰ Noituutta tai yleisemmin normien vastaista käyttäytymistä ei mielletty käyttäytymismalliksi, jonka kuka tahansa saattoi omaksua ja sitten luopua. Kysymys oli yksilön pysyvistä ominaisuuksista, jonka ilmeneminen pantiin merkille. Se näkyi parhaiten siinä tarkkuudessa, jolla noidaksi syytettyä vastaan todistavat ihmiset muistivat hänen tekonsa ja sanansa jopa kymmenien vuosien takaa. Eikä leimaantuminen ollut mitenkään henkilökohtaista, vaan se levisi herkästi koskemaan myös lapsia. Kun vaasalainen porvari Pietari Tuomaanpoika ilmoitti oikeudelle Kerttu Niilontyttären kirouksesta (jotta oikeus tarpeen tullen tietäisi, mistä etsiä syyllistä), hän muistutti siitä, että Kertun

39. Tämä kappale perustuu Satu Apon (1995, s. 189–195) esittämään malliin paheen pesäkkeistämisestä pieniyhteisössä. Apo perustaa mallinsa 1800-luvun loppua ja 1900-alkua koskevaan kyselymateriaaliin juoppoudesta. Hän myöntää, että aikakauden lääketieteellä on saattanut olla vaikutusta informanttien näkemyksiin, mutta arvelee mallin silti olevan vanhempaa perua. 1600-luvun materiaalin valossa näin näyttääkin olevan.

40. VA VRO v. 1: 12.11.1655, 23.1.1656, 21.5.1656, 13.6.1657. Åkerblom 1941, s. 467–469. Eilola 1996, s. 81–86.

äiti oli tuomittu taikuudesta.⁴¹ Samoin noitana mestatun Marketta Punasuomalaisen Kaarina -tytär puolustautui oikeudessa, kun häntä oli haukuttu noita-akan tyttäreksi.⁴² Tässä näkyy selvästi käsitys noituudesta verilinjoissa kulkevana kulkevana ominaisuutena.⁴³

Edellä esitetty sai osittain perustelunsa pappien ja esivallan harjoittamasta kansan syyllistämisestä: sota, kulkutaudit ja kadot olivat seurausta kansan synneistä.⁴⁴ Syyllistetyssä ihmisessä elää toisaalta toive syntisen ihmisen osalle tulevasta armosta, joka kertauskulla päättää kärsimyksen. Toisaalta hän haluaa samaistua kollektiiviseen hyvään, jollaiseksi tavallisesti miellettiin yhteisö eli oma elämänpiiri, joka on kansanperinteen tutkimuksessa havaittu ihmisen mielessään luoman maailmankuvan keskipisteeksi, jonka kautta määritetään elämää ohjaavia arvot ja se, mitä itse on. Kummassakin tapauksessa lopputuloksena oli pyrkimys rajata paha ulos.⁴⁵

41. VA VRO v. 2: 15.10.1664.

42. VA VRO v. 1: 3.12.1659.

43. Anna-Leena Siikalan (1994, s. 75–76) mukaan tietäjän toimi periytyi suvunsisäisesti, mutta voitiin jättää myös taipumuksia osoittavalle ulkopuoliselle. Ks. myös Sabean 1987, s. 98–100, 107–108. Vrt. Nenonen 1992, s. 380.

44. Jutikkala 1995. Vilkuna 1996, s. 73–76. Juva 1955, s. 62–65, 115–117. Laine 1996, s. 17–20, 289–290.

45. Apo 1995, s. 189–191, 194–195. Siltala 1992, s. 13. Anttonen 1996, s. 19.

Yhteisö ja noituusepäilyt

Saattaa olla, että monikin noidaksi haukuttu/epäilty oli koko loppuelämänsä yhteisön silmälläpidon alaisena.⁴⁶ Kuitenkin vain yhdessä tuntemassani noituutta koskevissa kunnianloukkausjutussa loukattu osapuoli joutui vielä myöhemmin oikeuteen noituudesta syytettynä. Vuonna 1656 vaasalainen Simo Antinpoika Punasuomalainen tuli oikeuteen ja syytti Pietari Hannunpoika -nimistä porvaria hänen vaimonsa Marketta Ristontyttären syyttämisestä noidaksi. Pietari kielsi kaiken, mutta myönsi kuitenkin kertoneensa ihmisille, mitä hänen kotonaan tapahtui kun hänen poikansa Antti oli sairaana ja makasi vuoteessa. Marketta tuli tupaan tervehtimättä ja käveli suoraan pojan luokse, mutisi ja pärski hänen suulleen. Poika kuitenkin häätii hänet pois. Pian tämän jälkeen Antin vointi huonontui. Sekä isä että poika väittivät erään poismuuttaneen piian värvänneen Marketan noitumaan Antin.⁴⁷

Marketta vakuutti tullessaan taloon kaikessa ystävyudessa. Hän ei ollut puhunut sisälle tullessaan mitään, koska oli jo pihalla tupakkaa poltellessaan tervehtinyt Pietarin vaimoa ja puhunut tämän kanssa. Hän ei ollut tiennyt Antin olevan sairaana, mutta oli sisään tullessaan huomannut jonkun vuoteessa ja mennyt katsomaan, kuka siellä makasi. Oikeus katsoi, ettei

46. Ainakin Brian P. Levack (1988) arvelee sen olleen aika yleistä.

47. VA VRO v. 1: 21.5.1656. Sopottaminen tai mumiseminen oli nimenomaan läntiselle perinteelleluonteomainen loitsun esitystapa, jonka arvellaan liittyneen nimenomaan kristillisiä aineksia sisältäviin loitsuihin ja saaneen mallia rukousten lukemisesta. Sanojen vaikutusta saatettiin tehostaa syljeskelyillä. Siikala 1994, s. 69.

noitumista ollut pystytty näyttämään toteen, mutta tuomitsi silti Marketan sakkoihin loitsinnasta.⁴⁸

Jo tervehtimättä jättäminen oli epäilyttävää, sillä uuden ajan alun ihmisille tervehtimisellä oli hyvin toisenlainen merkitys kuin nyt. Kysymys ei ollut hyvästä tavasta, vaan nimenomaan hyvän tai pahan tahdon ilmauksesta. Tervehdyksen uskottiin tuottavan terveyttä ja edistävän lähitulevaisuuden sujumista hyvin. Tervehtimättä jättäminen ei ollut pelkästään loukkaavaa, vaan myös vahingoittavaa.⁴⁹ Tästä syystä Marketan käyttäytyminen oli jo alusta alkaen Pietarin silmissä epäilyttävää. Lisäksi Marketta oli jo kerran aikaisemmin epäonnistunut Antin parantamisessa. Mutta tässä vaiheessa epäilykset elivät vain ja vasta Pietari Hannunpojan perhepiirissä. Noitusepäilysten rajoittuminen uhrina itseään pitävien ympärille näyttää olleen tyypillistä niin noituustapauksissa kuin noituutta koskevilla kunnianloukkaustapauksissa.⁵⁰ Esimerkiksi uusikaarlepyyläisen Yrjö Heikinpojan vaimon tapauksessa⁵¹ huhun levittäjien kiinteä yhteistyö (mm. leivän leivonta yhdessä) viittaa siihen, että he olivat naapureita. Tulen hakeminen taas osoittaa, ettei myöskään huhujen kohde asunut kovin kaukana. Samoin Pietari Siulinpojan väki puhutteli noidaksi huhuttua Lisbeta Matintytärtä naapurinrouvaksi⁵². Tapauksissa näkyy myös merkkejä sukulaisten välisestä yhtäpitämisestä: Pietari Siulinpojan väki tuki toisiaan, samoin Lisbeta sai tukea tyttäreltään ja tämän mieheltä. Huhut jäivät vain puheiksi silloin kun niiden takana ei ollut niin suurta ryhmää, että oltaisiin voitu yhteisön mielpiteestä. Kun joku tunnettiin yleisesti noidaksi, oikeuden ei tarvinnut tutkia huhujen alkuperää tai niiden luotettavuutta, koska ihmisiä tuli oikeuteen runsain mitoin todistamaan

48. VA VRO v. 1: 21.5., 31.5.1656.

49. Hautala 1960, s. 20–21.

50. David Warren Sabean (1987, s. 98–100, 107–108) korostaa tässäkin yhteydessä verisiteiden merkitystä: verisukulaiset eivät syyttäneet koskaan toisiaan, mutta sen sijaan sukuun naituja saatettiin syyttää.

51. VA URO f. 1: 24.1.1655.

52. VA VRO v. 1: 21.2.1653.

syytettyä vastaan. Näissä tapauksissa yhteisö ei enää pitänyt silmällä ”paha” ihmistä: kun varnuus oli saavutettu, ei varuillaan oloon ollut enää syytä. Nyt yhteisö pyrki tuhoamaan hänet ja sitä kautta puhdistautumaan synnistä ja lepyttämään Jumalan. Marketta Punasuomalaista lukuunottamatta kaikkien muiden noidaksi haukuttujen maine oli todistajien puuttuessa niin puhdas, ettei oikeus edes määrännyt heitä valamenettelyyn, kuten sillä oli tapana tehdä niissä noituusjutuissa, joissa se oli epävarma.⁵³

Punasuomalaisen erilaiseen kohtaloon näyttää vaikuttaneen myös hänen oma toimintansa: Marketta tarjosi apuaan toisille ihmisille eikä rajoittunut pelkästään kotitakuuteen kuten muissa käsitellyissä tapauksissa tehtiin. Näin hänen maineensa parantajana kasvoi. Epäonnistumisten ja sanaharkoissa heitettyjen kirousten myötä maine sai myös tummia sävyjä. Vähitellen hänestä alettiin puhua noitana ja yhteisön yleinen mielipide alkoi kääntyä häntä vastaan. Punasuomalaisen kohdalla ensimmäiset merkit näkyivät jo vuonna 1655, jolloin talonpojat valittivat hänestä tarkastusta pitävälle piispalle. Sen jälkeen Marketta oli kuulusteltavana rovestinkäräjillä ja Korsholman kihlakunnan käräjillä ja Vaasan raastuvanoikeudessa hänen puuhistaan kyseltiin kahteen otteeseen. Ja kerta kerralta Marketan noidan maine tuli yleisemmin tunnetuksi ja hyväksytyksi.

53. Ankarloo (1991) ja Katajala (1997, käsikirjoitus) ovat käsitelleet myötävälän yleisyyttä noituusjuttujen ratkaisussa ja liittäneet sen yhteisöllisyyteen. Oikeus selvitti yhteisön mielipidettä määräämällä noidaksi syytetyn vannomaan syyttömyytensä ja hankkimaan valalleen 11 vahvistajaa. Jos hän sai tarvittavan määrän vahvistajia, se oli selkeä osoitus siitä, ettei yhteisö pitänyt häntä syyllisenä. Ja vastaavasti: jos vahvistajia ei löytynyt, yhteisön katsottiin pitävän syytettyä syyllisenä.

Rakenteista vuorovaikutussuhteisiin

Noituus- ja taikuustapausten yksityiskohtainen analysointi osoittaa, ettei syytösten syntymisessä ollut mitään automaattista. Jokaisella syytöksellä oli oma syntyhistoriansa: se muodostui vähitellen ihmisten suullisen kanssakäymisen kautta ja johti epäilyllin silmälläpitoon. Epäilykset saivat ensimmäiset kannattajansa ”uhrien” sukulaisista ja naapureista. Kuitenkin yhteisön kanta ratkaisi asian oikeuteen viemisen: noitaa ajettiin tuomiolle vasta siinä vaiheessa, kun yhteisö *yleisesti* tiesi henkilön noidaksi ja tahtoi vapautua hänen syntisen toimintansa aiheuttamasta kollektiivisesta Jumalan rangaistuksesta. Myös oikeus huomioi yhteisön mielipiteen.⁵⁴

Jo tästä vasta viime vuosina yleistyneestä yhteisön ja yhteisöllisyyden näkökulmasta⁵⁵ katsottuna noituusjutuista saatu kuva on paljon liikkuvampi

54. Yhteisöllisyyden merkitys ja yhteisön mielipiteen huomiointi näyttää olleen yleistä Lothringenin maaseudulla ja muuallakin manner-Euroopassa. Ks. tark. Briggs 1996.

55. Kirjassaan *Witches & Neighbours* (1996) Robin Briggs on yrittänyt tehdä koko Euroopan kattavaa yhteenvetoa noidan ja yhteisön välisistä suhteista ja jännitteistä. Monista ansioistaan huolimatta kirja kuitenkin yleistää liikaa Briggsin Lothringenistä tekemiä havaintoja koskemaan koko maanosaa. Briggs esimerkiksi korostaa että (ilmeisesti aivan oikein) etteivät demonologiset kirjoitukset äärimuodossaan koskaan saaneet oppineiston enemmistöä puolelleen. Siksi lainoppineiden tuomareiden skeptinen suhtautuminen oli eräs merkittävä noitavainojen kasvua rajoittava tekijä. Tämä pitää varmaan paikkansa niissä maissa, joissa yksi tai useampi tuomari teki päätökset, mutta kun päätöksen tekoon osallistui raati- tai lautamiehiä, asia ei liene niin selvä. Ainakin hetkittäin Briggs näkee myös kansanuskon liian yksioikoisena: se, että kansa käytti taikuutta jokapäiväisessä elämässään ei estänyt sitä pitämästä noituutta syntinä. Ja vaikka esivallan suurimmat pelot koskivatkin kapinoita ja uskonnollisen yhtenäisyyden hajoamista, se ei mitenkään merkinnyt katseen suuntaamista pois noidista, sillä noidathan omalta osaltaan nimenomaan hajoittivat uskonnollista yhtenäisyyttä. Ja ainakin Suomessa harjoitettavaan noituuteen kiinnitettiin esivallan taholta lisääntyvässä määrin huomiota 1640-luvulta lähtien, mikä näkyy niin hallitsijan, hovioikeuden kuin piispan lähettämässä kiertokirjeis-

ja moniulotteisempi kuin aikaisempi tutkimus missään vaiheessa antoi ymmärtää: enää ei puhuta rakenteista, vaan jatkuvasti muuttuvista ja vaihtuvista valta- ja vuorovaikutussuhteista, joihin vaikuttaa suuri joukko erilaisia muuttujia. Yhteisön ja yhteisöllisyyden näkökulma pakottaa myös kysymään, mihin tulkinnat perustuivat. Ja kuten edellä nähtiin, ne eivät perustuneet mihinkään yhteen stereotyyppiaan noidasta⁵⁶, vaan käsityksiin naisesta ja naiseudesta, sairauksista ja niiden syistä, tuonpuoleisen vaikutuksesta maalliseen elämään, hyvästä elämästä jne. Ihmisten maailmankuva, ymmärrys ympäröivästä maailmasta ja sen toimintaperiaatteista, perustui näihin käsityksiin ja niiden yksilöllisesti, kulttuurisidonnaisesti ja paikallisesti vaihteleviin yhdistelmiin. Nämä käsitykset olivat noituussyytteiden synnyn kannalta paljon tärkeämpiä kuin se paljonko syytetyn aviomiehellä oli varallisuutta vai joutuiko hän kerjäämään vaimonsa kanssa kadun kulmassa.

sä. Ks. esim. Heikkinen 1969.

56. Vrt. esim. Cohn 1993. Jos stereotyyppiä tahdotaan välttämättä puhua, niin noita oli pikemminkin yksi poikkeus yhteisön normien määrittelemän kristillisen ja hyvän elämään stereotyyppiä.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (VA), Helsinki

Uudenkaarlepyyn raastuvanoikeuden (URO) tuomiokirjat 1651–1660, nide f. 1. (ES 2221.) Mf. JHMK.

Vaasan raastuvanoikeuden (VRO) tuomiokirjat 1651–1675, niteet v. 1–3. (ES 1462–1463.) Mf. JHMK.

PAINAMATTOMAT TUTKIMUKSET JA KÄSIKIRJOITUKSET

EILOLA 1996: Eilola, Jari, “Jumala minua armahtakoon. Jos saan noitanaisen oikeuteen, se riittää.” Noituus- ja taikuusjutut Vaasassa ilmapiirin muutosten heijastajana (1651–1670). Pro gradu -työ Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksella.

KARONEN 1997: Karonen, Petri, Rahakkaista sovinnosta valtiovallan väliintuloon. – Henkirikosten sovittelu Ruotsin kaupungeissa suurvalta-ajalla. Käsikirjoitus prof. Heikki Ylikankaan juhlakirjassa julkaistavasta artikkelista.

KATAJALA 1997: Katajala, Kimmo, Kruunu kansanuskoa kitkemässä. Noituus- ja taikuussytyt Käkisalmen läänin käräjillä 1600-luvulla. Käsikirjoitus prof. Heikki Ylikankaan juhlakirjassa ilmestyvästä artikkelista.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

AALTO 1996: Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. *Bibliotheca Historica* 12. Helsinki.

ANKARLOO 1991: Ankarloo, Bengt, Kommentar till Hans Eyvind Næss. (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 2/1991.

ANTTONEN 1996: Anttonen, Veikko, Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana. *SKS Toim.* 646. Helsinki.

APO 1995: Apo, Satu, Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Hämeenlinna.

BAHTIN 1995: Bahtin, Mihail, François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru. Helsinki.

BRAUDEL 1988: Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism in 15th – 18th Century*, vol. 1: *The Structures of Everyday Life. The Limits of Possible*. London.

BRIGGS 1996: Briggs, Robin, *Witches and Neighbours. The Social and Cultural Context of European Witchcraft*. Bury St. Edmunds, Suffolk.

BURKE 1994a: Burke, Peter, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication*. Reprinted edition. Chippenham, Wiltshire.

BURKE 1994b: Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*. Revised reprint. Cambridge.

COHN 1993: Cohn, Norman, *Europe's Inner Demons. The Demonization of Christians in Medieval Christendom*. Revised edition. Chatham, Kent.

DAVIES 1997: Davies, Owen, *Urbanization and the Decline of Witchcraft: an Examination of London*. *Journal of Social History*, spring 1997.

DAVIS 1996: Davis, Natalie Zemon, *Sosiaalhistorian haasteet*. Teoksessa Rahikainen, Marjatta (toim.), *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. Hark. 107. Helsinki.

ENGLUND 1994: Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm.

FRIEDRICHS 1995: Friedrichs, Christopher R., *The Early Modern City, 1450–1750*. Singapore.

HAUTALA 1960: Hautala, Jouko, *Sanan mahti*. Teoksessa Hautala, Jouko (toim.), *Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta*. SKS Tietolipas 17. Forssa.

HEIKKINEN 1969: Heikkinen, Antero, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. *Hist. Tutk.* 78. Helsinki.

HENNINGSEN 1991: Henningsen, Gustav, *Heksejægeren på Rygård. De sidste trolddomsprocesserna i Jylland 1685–87*. Herning.

JUTIKKALA 1995: Jutikkala, Eino, *Väestökatastrofit – kuritusta vai koettelemusta?* HAik 3/1995.

JUVA 1955: Juva, Mikko, *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppiisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808)*. *Varsinais-Suomen historia VII: 3–4*. Turku.

KARONEN 1995: Karonen, Petri, "Raastuvassa tavataan." Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvaltakaudella. *Studia Historica Jyväskyläensia* 51. Saarijärvi.

KATAJALA 1995: Katajala, Kimmo, Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. Teoksessa Katajala, Kimmo (toim.), *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. SKS Tietolipas 140. Jyväskylä.

KOPPONEN 1973: Kopponen, Tapio, Tietäjä. Heikki Hurstisen toiminnan tarkastelua. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 4. Helsinki.

KNUUTTILA 1992: Knuuttila, Seppo, Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina. SKS Toimituksia 554. Jyväskylä.

KUUSI 1985: Kuusi, Matti, Perisuomalaista ja kansainvälistä. SKS Tietolipas 99. Juva.

LAINEN 1996: Laine, Esko M., Yksimielisyys – sota – pietismi. Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan. Saarijärvi.

LAPPALAINEN 1972: Lappalainen, Jussi T., Kaarle X Kustaan Venäjän - sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä ja ruptuuri.' Jyväskylä.

LEVACK 1988: Levack, Brian P., *The Witch-hunt in Early Modern Europe*. Singapore.

LEVI 1992: Levi, Giovanni, Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Tutkijaliiton julkaisusarja 73. Helsinki.

- LUUKKO 1945: Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia III. Vaasa.
- LÖNNQVIST 1994: Lönnqvist, Bo, Mellan himmel och helvete. Tankar, tal och handlingar på 1600-talet. Narinkka 1994: Helsinki 1550–1640. Helsingin kaupunginmuseo. Jyväskylä.
- MACFARLANE 1970: Macfarlane, Alan, Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study. Bristol.
- MARTIN 1989: Martin, Ruth, Witchcraft and Inquisition in Venice 1550–1650. Padstow, Cornwall.
- MITCHELL 1997: Mitchell, Stephen A., Nordic Witchcraft in Transition: Impotence, Heresy, and Diabolism in 14th-century Bergen. Scandia 1/1997.
- MÄNTYLÄ 1977: Mäntylä, Ilkka, Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808. Hist. Tutk. 104. Forssa.
- NENONEN 1992: Nenonen, Marko, Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700. Hist. Tutk. 165. Jyväskylä.
- NORTH 1985: North, Douglass, Transaction Costs in History. The Journal of European Economic History 3/1985.
- OJA 1963: Oja, Aulis, Maankiertäjänöita Eerikki Puujumala. Kalevalaseuran vuosikirja 43. Helsinki.
- PÄNKÄLÄINEN 1938: Pänkäläinen, Antti, Kansanparantajia. Porvoo.
- QUAIFE 1987: Quaife, G. R., Godly Zeal and Furious Rage. The Witch in Early Modern Europe. New York.

ROPER 1987: Roper, Lyndal, 'The common man', 'the common good', 'common woman': gender and meaning in the German Reformation commune. *Social History* 1/1987.

ROPER 1994: Roper, Lyndal, *Oedipus and the Devil. Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*. Padstow, Cornwall.

ROWLAND 1987: Rowland, Robert, Natthäxor och vardagshäxor. Teoksessa Ankarloo, Bengt, & Henningsen, Gustav (utg.), *Häxornas Europa 1400–1700. Historiska och antropologiska studier. Skrifter utgivna av institutet för rätthistoriska forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Serien II, 13. bandet*. Lund.

RUSSELL 1995: Russell, Jeffrey B., *A History of Witchcraft. Sorcerers, Heretics and Pagans*. Singapore.

SABEAN 1987: Sabean, David Warren, *Power in Blood. Popular Culture & Village Discourse in Early Modern Germany*. New York.

SCHÖN 1996: Schön, Ebbe, Älvor, vättar och andra väsen. En bok om gammal folktro. Tredje upplagan. Nørhaven.

SIKALA 1994: Siikala, Anna-Leena, *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. SKS Toimituksia 565. Hämeenlinna.

SILTALA 1992: Siltala, Juha, *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta*. Keuruu.

SIMPSON 1994: Simpson, Jacqueline, Margaret Murray: *Who Believed Her, and Why?* *Folklore* 1994.

SVENSSON 1992: Svensson, Birgitta, *On the Dark Side of Culture. The Encounter of the Swedish Tinker with Justice*. *Ethnologia Europaea* 2/1992.

SÖDERBERG 1990: Söderberg, Johan, En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660. Historisk tidskrift 2/1990.

THOMAS 1985: Thomas, Keith, Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-century England. Reprinted edition. Reading.

VILKUNA 1989: Vilkuna, Asko, Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, Tutkimuksia 24. Jyväskylä.

VILKUNA 1996: Vilkuna, Kustaa H. J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Roiko–Jokela, Heikki (toim.), Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä.

ÅKERBLOM 1941: Åkerblom, K. V., Korsholms historia I. Vasa.

OLLI MATIKAINEN

Inhottava
kulkutauti
vai löysiä
puheita?

Yksilö,
yhteisö ja
sodomiaoikeudenkäynnit
1600-luvun
Suomessa

“Jos minul olis sitä äly ollut nijn olisin minä ottanut hänäldä märckin, waan minä hämmestyin sixen, etten tiedänyt rueda mitän: sijnä hänen julma työ miöskin rohkiast loppui, nijn ättä minä en tiedänytt sinä hemmänyxes eikä sinnä eikä tännä.”

12-vuotias Johanna Matintytär oli todistamassa näkemästään “julmasta työstä” Kivennavan käräjillä vuonna 1693. Hämmennynt todistaja ajatteli alunperin pitää näkemänsä omana tietonaan, mutta uskoutui kuitenkin vanhemmalle sisarelleen. Tieto levisi, eikä tytön asema avaintodistajana ollut helppo. Lautamies Juho Karvainen nousi ylös ja jätti lautakunnan. Hänen arviolta 15-vuotiasta poikaansa syytettiin sekaantumisesta talon lehmään.¹

Eläimiinsekaantujia vastaan suunnatut oikeudenkäynnit ovat hämmenäneet myös myöhäisempiä tutkijoita, ja niistä on hieman aikaisemmin lakipisteensä saavuttaneiden “noitavainojen” tapaan liikkeellä harhaanjohtavia mielikuvia.² 1600–1700-luvulla sodomia oli Ruotsin valtakunnassa yllättävän merkittäväksi koettu yhteiskunnallinen ongelma. Asiaa väitöskirjassaan tutkinut Jonas Liliequist on arvioinut, että Ruotsin valtakunnan läntisellä puoliskolla teloitettiin aikavälillä 1635–1778 600–700 ihmistä tästä rikoksesta, mikä ylittää selvästi otaksumat noituus- ja taikusoikeu-

1. Kivennavan käräjät 21–23.8. ja 15–18.11. 1693. Renovoidut tuomiokirjat VA jj 28, 123–138, 214–217. Kansallisarkisto, Helsinki. Juttua ei saatu näillä käräjillä päätökseen, ja vuosien 1694 ja 1695 tuomiokirjat ovat hävinneet.

2. Suomen kielessä ei ole vastinetta ruotsin *tidelag*-käsitteelle, joka viittaa eläimeen sekaantumiseen. Tässä käytettävä Raamatun Sodomasta ja Gomorrasta johdettu *sodomia* on yleiskäsite, joka sisältää myös homoseksuaaliset suhteet. Tarkemmin käsitteistä ks. Liliequist 1992, s. 20–22; Laaksonen & Timonen 1997.

denkäyntien perusteella kuolemaan tuomittujen määrästä.³ Syytösten huippukaudella 1700-luvun puolivälissä prosessit lisääntyivät ilmeisesti myös Suomessa, vaikka täällä tapauksia oli suhteessa muuhun rikollisuuteen ja väkilukuun vähemmän kuin Pohjanlahden länsipuolella.⁴

Ennen 1700-lukua sodomia oli Suomessa tuomittuna rikoksena varsin harvinainen, mutta aihe oli kaikesta päätellen hyvin tunnettu, pinnan alla oleva tabu. Esimerkiksi Joroisten käräjillä lautamiehet todistivat kysyttäessä vuonna 1653, ettei moisesta teosta oltu kuultu pian sataan vuoteen. Kadepuheiksi leimattavia huhuja oli kylläkin ollut liikkeellä.⁵ Jo Hämeen vanhimmasta keskiaikaisesta tuomiokirjasta löytyy kaksi vapauttavaa tuomiota vuosilta 1507 ja 1510,⁶ ja vielä varhaisempana yksittäistietona voidaan mainita ”suomalainen“ Maunu Olavinpoika, joka tuomittiin Tukholmassa ”tuleen“ lehmään sekaantumisesta syytettynä vuonna 1477.⁷ Toista työtä varten tehtävä, pääasiassa Itä-Suomen 1600-luvun tuomiokirjojen haravointi tuotti parikymmentä kulkupuhetta tai syytöstä, joista suurin osa ei johtanut vakavampaan tutkintaan. Näissä tapauksissa annettiin kaksi kuolemantuomiota, ja kaksi epäiltyä määrättiin puhdistusvalalle. Porvoon

-
3. Liliequist 1992, s. 2. Liliequistin tutkimuksen materiaali käsittää kokonaisuutena yli 1500 oikeudenkäyntiä. Hänen mukaansa kansainvälisessä vertailussa Ruotsi sijoittuu taapausten suhteellisessa määrässä Euroopan kärkeen, vaikka rikos onkin tunnettu kaikkialla.
 4. Träskman 1990, s. 259; Liliequist 1991; Koskelainen 1996, s. 135. 1600-luvulla tapauksia oli eniten tiukan kirkkokurin ja itsevaltiuden leimaamalla vuosisadan kahdella viimeisellä vuosikymmenellä, ja joissakin paikallishistorioissa (Lehtinen 1963, s. 187; Lappalainen 1971, s. 545) oikeudenkäyntien syntyä luonnehditaan suoranaisesti ”kulkutaudiksi.“
 5. Joroinen 21.6. 1653, VA oo 2.
 6. BFH 1, s. 209, 238; ks myös Pirinen 1982, s. 521: vuonna 1551 Vesulahdella syytetty säilytti henkensä 18 myötävannojan avulla. Syytetty iskettiin kuitenkin rautoihin ja hänelle langetettiin 40 markan sakko: nähtävästi teko katsottiin ilmeiseksi, mutta tekijää ei oltu tavoitettu tuoreeltaan — tuomio seuraa Kristofferin maanlakia.
 7. Stb 1, s. 117. FM Marko Lamberg on ystävällisesti osoittanut tämän tapauksen.

kihlakunnan 1600-luvun tuomiokirjat läpikäynyt Seppo Aalto mainitsee tutkimusalueeltaan kolme tuomiota.⁸

Vuoteen 1734 käytössä olleen keskiaikaisen (1442) Kristofferin maanlain mukaan se, *ioka eläimen cansa haureutta teke eli luondo-cappa-leen cansa*, oli itse teosta tavoitettuna tuomittava yhdessä eläimen kanssa elävältä maahan haudattavaksi.⁹ Käytännössä näin ei ollut, vaan mahdollinen teloitus toteutettiin yleensä kaulankatkaisulla ja ruumiin polttamisella roviolla yhdessä eläimen kanssa. Käytäntö kirjattiinkin vuoden 1734 lakiin, ja pelotusvaikutuksen lisäksi tällaiset teloitusnäytelmät manifestoivat symbolisesti valtiovallan mahtia.¹⁰ Suomessa kuolemantuomio oli voimassa periaatteessa aina vuoteen 1889, mutta teloituksista vuoden 1766 jälkeen ei tiedetä. Eläimeensekaantuminen säilyi kriminalisoituna aina vuoteen 1971, jolloin eduskunta äänesti sen poistettavaksi rikoslaista homoseksualismin ohella: äänestystulos ei kuitenkaan ollut täysin yksimielinen. Tilastojen mukaan eläimeensekaantumisesta luettiin vielä vuosina 1957–1970 yli neljäsataa syytettyä, joista neljä viidestä päättyi langettavaan tuomioon.¹¹

Oikeudenkäyntien syntyä täytyy lähestyä kokonaisvaltaisesti yksilön, yhteisön ja esivallan vuorovaikutussuhteiden kautta.¹² Etenkin kirkko korosti teon tuomittavuutta, ja paavi oli varoittanut Upsalan arkkipiispaa tästä paheesta jo varhaiskeskiajalla.¹³ Oikeudenkäyntien ja kuolemantuomioiden huippukausi osuikin 1600–1700-luvulle ankaran rikosoikeuden ja kirkkokurin aikaan. Toisaalta eläimeensekaantuminen on aina ollut

8. Aalto 1996, s. 58.

9. Krml, törkeiden asiain kaari 14. Lainsäädännön kehityksestä ks. tarkemmin Almquist 1926; Tråskman 1990.

10. Kuolemanrangaistuksista ja teloitusten merkityksestä ks. tarkemmin Liliequist 1992, s. 90–96; Wegert 1994, s. 98–113.

11. Tråskman 1990, s. 260–262. Suurin osa syytetyistä oli luonnollisesti miehiä, mutta hyvin poikkeuksellisesti syytösten kohteena oli myös naisia.

12. Ks. myös Kustaa H.J. Viikunan artikkeli tässä teoksessa.

13. Almquist 1926, s. 6–7.

vastenmieliseksi koettu rikos myös kansanomaisessa ajattelussa. Suhtautuminen näkyy hyvin tekoa tai kuviteltua sellaista todistamaan osuneiden reaktioissa, joissa kuvastuvat hämmennys ja kauhistus: *Etkös hevoisen kanssa koinaa! Mitäs nyt teet kirottu kelmi!, Herra Jeesus!, Mitäs nyt teet, pyövelin ruoka!, Poika, poika, mihinkä syntiin olet nyt ryhtynyt!*¹⁴ Sielutomaan luontokappaleeseen sekaantuminen koettiin Jumalan luomaa yhteiskuntajärjestystä vastaan sotivaksi rikokseksi, joka hämärsi vaarallisesti rajaa ihmisen ja eläimen välillä.¹⁵

Syytösten lisääntyminen edellytti tietynlaista ilmapiiriä. Aiheesta puhuttiin, ja esivallan uhkaukset lisäsivät vettä myllyyn. Asetelman epäillään vaikuttaneen jopa niin, että tekoja tehtiin myös todellisuudessa enemmän ankarista rangaistuksista huolimatta. Myös tunnontuskista kärsineiden ihmisten itsetunnustukset lisääntyivät.¹⁶ 1700-luvun puolivälissä alettiinkin jo vaatia oikeudenkäyntejä salaisiksi.¹⁷ Aikalaiset pohtivat myös ilmiön sosiaalisia taustoja. Aatelin valtiopäivämies ja hovioikeudenneuvos Lars Johan Ehrenmalm arveli muistiossaan vuosien 1740–1741 valtiopäivillä, ettei varsinkaan köyhillä ollut mahdollisuutta tyydyttää ”himojaan” luonnollisella tavalla, kun avioliiton solmimismahdollisuudet olivat taloudellisista syistä heikot ja avioliittoikä yleisesti korkea.¹⁸ Ylivoimainen osa syytetyistä olikin 15–24 vuotiaita nuorukaisia. Lasten ja nuorten suhde eläimiin oli argaarissa ympäristössä luonnostaan läheinen, ja kansanperinteessä pitkään

14. Esim. Rantasalmi VA oo 4, 26.11–2.12.1664; Kitee VA gg 2, 9–12.2.1683, 41v–42; Sääminki VA oo 6, 92–97, 13–14.7.1683; vastaavista reaktioista ks. Wegert 1994, s. 191–194; Laaksonen & Timonen 1997.

15. Ks. Liliequist 1992, s. 143–145.

16. Almquist 1926, s. 31–32; Liliequist 1992, s. 114–117.

17. Almquist 1926, s. 34–35; Träskman 1990, s. 259–260.

18. Liliequist 1992, s. 159. 1600-luvun väestörakenteesta ja avioliittokäytännöistä, ks. Aalto 1996, s. 204–207.

säilyneitä kieltoja poikien lähettämisestä paimeneen annettiin 1600-luvun lopulta lähtien.¹⁹

1600-luvulla oikeusjärjestelmä oli murroksessa, joka merkitsi siirtymistä kansanomaisista käräjistä kohti valtiollista, keskitetyn muotosidonnaista oikeudenkäyttöä. Vuonna 1695 lakkautettiin jo aiemmin merkitystään menettänyt valanvahvistajajärjestelmä, jolloin syytetyltä poistui yksi valti puolustautua syytettä vastaan. Totuutta selvitettiin ns. inkvisitorisen prosessin kautta, joka perustui tarkkoihin kuulusteluihin ja todistajiin. Liliequistin mukaan tämä kehitys saattoi vaikuttaa myös sodomiaoikeudenkäyntien luonteen muuttumiseen. 1600-luvulla oli vielä runsaasti kunnianloukkaus- ja kulkupuhejuttuja, joissa epäilyn kohteeksi joutunut esiintyi itse oikeudessa syyttävänä osapuolena. Mahdollisuutta turvautua myötävannojiin jouduttiin käyttämään melko harvoin, mutta se oli tarvittaessa tehokas valttikortti. Tällaiset tapaukset vähenevät suhteessa ilmiantojen ja itsetunnustusten perusteella syntyneisiin oikeudenkäynteihin 1700-luvulla: mahdollisesti pelättiin, että huhusta syyttäminen johtaa aikaisempaa varmemmin piinaavaan oikeusprosessiin, eikä suoraa päätä huhujen levittäjän tai herjaajan nopeaan tuomitsemiseen.²⁰ Tämän artikkelin materiaali edustaa melko tasapuolisesti kulkupuhe- ja ilmiantojuttuja.

Kivennavalla Johanna Matintytär kertoi kiusallisen yksityiskohtaisesti, kuinka poika oli seisonut navetan rappusilla, nostanut lehmän hännän, työntänyt sukuelimensä (”*membrum virile*”) sisään ja ”*ruumiin liikkeellä täydentänyt tekonsa*.” Tällaisesta todistuksesta oli seurauksena vaikeimmat oikeudenkäynnit, sillä todistaja kykeni kuvaamaan teon kokonaisuudessaan. Oleellista tuomion kannalta oli yhdynnän tapahtuminen. Taustalla välkkyi samalla ajatus, että tuloksena luonnonvastaisuudesta saattaisi olla kauhistuttava epäsikiö.²¹

19. Liliequist 1992, s. 158–161; Träskman 1990, s. 260. P.O. Träskmanin mukaan vuoden 1734 lain rakennuskaareissa oleva kielto on periaatteessa voimassa vielä nykyään.

20. Liliequist 1992, s. 24–29, 37–48; oikeuskäytäntöjen taustoista tarkemmin esim. Letto-Vanamo 1995; ”oikeuden vallankumouksesta” uuden ajan alun Euroopassa, ks. Lenman & Parker 1980.

21. Liliequist 1992, s. 151–152; Träskman 1990, s. 253–255.

Osapuoliin kohdistui kuulusteluprosessissa kova painostus. Nuorta Johanna Matintytärtä uhkailtiin ankaralla rangaistuksella jollei hän puhuisi totta, ja syytettyä painostettiin erikseen "erilaisilla syillä ja kehotuksilla." Käytännössä pelkän ilmiannon perusteella ei voinut tuomita, vaan tarvittiin tunnustus. Renki Yrjö Juhananpoika tunnusti Viipurissa vuonna 1634 joutuneensa pahan valtaan ja syntiin sen jälkeen, kun hänet luvattiin päästää linnan tornin riuduttavista oloista vahtikammariin.²² Tämä viittaa siihen, että myös fyysistä painostusta saatettiin käyttää.²³ Oikeuden yhtenä taktiikkana oli vedota Jumalan vihaan ja saada syytetty pelkäämään sielunsa pelastumisen puolesta. 1600-luvulla tehtiin jopa niin, että hovioikeus antoi vahvasti epäillyissä tapauksissa päätöksen teloituksen toteuttamisesta. Syytetyn ollessa pää pölkällä häneltä kysyttiin "viimeistä tunnustusta." Jos syytetty myönsi, teloitus tapahtui saman tien. Määrätietoinen kieltäminen taas johti yleensä vapauttamiseen. Menetelmä tuli vähitellen yleiseen tietoon, ja siitä luovuttiin 1700-luvulle tultaessa.²⁴ Toisinaan murtui ilmiöntaja, joka otti takaisin todistuksensa: *Armoa, olen tyhjiä puhunut!*²⁵

Ohjenuorana käytetyt tuomarinohjeet sanoivat, ettei yhden puheella voinut tuomita – tällöin voitiin joutua toteamaan, että "*Jumala yksin tietää*" ja vuoteen 1695 saakka epäilty voitiin määrätä kahdentoista miehen puhdistusvalalle. Käytännössä vaadittiin siis tunnustus, ja tapausten huippukaudella näihin itsetunnustuksiinkin alettiin suhtautua epäillen.²⁶

Suomalaiset 1600-luvun tapaukset heijastavat kaksijakoista suhtautumista syytöksiin ja huhuihin. Suhtautuminen saattoi olla epäilevää, ja

22. Syytettyjen vetoaminen eri muodoissa ilmestyvän paholaisen houkutuksiin oli melko yleistä ruotsalaisissa oikeudenkäynneissä (ks. Liliequist 1992, s. 130–133), ja mm. Rantasalmella Pietari Nuutinpoika kertoi "mustan käärmeen" houkutelleen häntä tekoon (Rantasalmi 28–29.11, 2.12. 1664. Va oo 4). Kyseessä saattoi olla tietoinen yritys keventää syyllisyyden taakkaa, mutta kertomuksia voi tulkita myös psykologisesti: ks. Kustaa H.J. Vilkkunan artikkeli tässä teoksessa.

23. Ranta 24.9.1634. VA jj2, 315–315v.

24. Liliequist 1992, s. 96–97.

25. Rantasalmi 28–29.11, 2.12.1664. VA oo 4.

26. Liliequist 1992, s. 110.

mahdollisuus rikoksesta haluttiin työntää pois: perättömäksi katsotun huhun levittäjät tuomittiin jyrkästi. Edes nimismiehen auktoriteetti ei riittänyt, kun Hauholla nimismies Willam Laurinpoika kertoi nähneensä renki Simo Matinpojan epäilyttävissä puuhissa seisomassa reessä hevosen takana. Ilmianto arvioitiin perättömäksi, ja nimismies tuomittiin laittomasta vangitsemisesta.²⁷ Rantasalmella nimismies oli ensin pitänyt yksityiskohtaista ilmiantoa "joutavina puheina" ja pyytänyt todistajaa olemaan hiljaa.²⁸ Mahdollinen tuomio tai vain näkyvä kärjäkäsitely veti helposti leimaavan häpeän koko suvun, kylän tai pitäjän päälle.²⁹

Toisaalta vakavasti otettavat syytteet oli tutkittava tarkasti. 1600-luvulla ajatus vakavan rankaisemattoman rikoksen herättämästä Jumalan vihasta koko yhteisön päälle oli selvästikin juurtunut.³⁰ Teon nähneille todistajille tämä aiheutti henkistä tuskaa. Edessä saattoi olla lumipallon tavoin etenevä prosessi, jossa hänen uskottavuutensa asetettaisiin moneen kertaan vaakalaudalle. Toisessa vaakakupissa painoi Jumalan viha.

1600-luvun lopun suomalaisessa yhteiskunnassa oli tiettyä herkkyyttä antaa ihmisiä ilmi sodomiasta. Säämingissä ratsumies Antti Matinpojan lehmä oli palannut pihaan paikallisen postitalonpojan pojan Antti Paavonpojan vyö mukanaan roikkumassa. Poika kertoi olleensa viemässä postia, kun lehmät olivat käyttäytyneet levottomasti aivan kuin karhu olisi ollut lähistöllä. Hän oli sitonut yhden lehmistä puuhun ja noussut tähystämään mäennyppylälle, jolloin lehmä oli karannut. Selitys ei vakuuttanut lautakuntaa, vaikka kukaan ei ollut nähnyt itse epäiltyä tekoa. Karhuvaarasta ei kukaan tietänyt, pojan toimintaa lehmän sitomiseksi tämän vuoksi pidettiin selvästi omituisena ja taustalta kaivettiin vielä yksi kiusallinen seikka. Pojan setä Tuomas oli ollut vakavasti epäiltynä vastaavasta rikoksesta toistakymmentä vuotta aiemmin. Tuomas oli vapautettu ja ilmiantajaa sako-

27. Hauho, Tuulos, Lammi 4–6.7. 1664. Va ee3, 436–437v.

28. Ks. edellä viite 24.

29. Kollektiivisesta kunniaista, ks. Renvall 1949, s. 61–63; Söderberg 1990, s. 245–249.

30. Renvall 1949, s. 116–117.

tettu, mutta leima oli jäänyt. Epäily oli lautakunnan mukaan pestävä pois puhdistusvalalla, ja tapaus alistettiin tavan mukaan hovioikeuteen.³¹

Eläimiinsekaantumissyytteiden taustalla oli samoja piirteitä kuin noitus- ja taikuusjutuissakin. Kulkupuheet lähtivät liikkeelle, ja syytetyt tai huhujen kohteeksi joutuneet vetosivatkin usein riitoihin ja vanhoihin kaunoihin.³² Syytetyt ei kannattanut jäädä passiivisesti odottamaan: *En ikinä minä ota työkseni vaikka kohta henki otettaisiin*, julisti vanha ratsu-mies Lauri Ollinpoika Rantasalmen käräjillä vuonna 1675. Niinpä myös lautamies Juho Karvaisella oli ollut pitkä ja katkera riita suvun rusthollista veljenpoikiensa kanssa. Hänen mukaansa jutun hävinneet veljekset halusivat kostaa ja olivat suorastaan lahjoneet todistamassa olleen tytön ja tämän isän. Johanna Matintytär oli kertomansa mukaan ilmaissut asian ensimmäisenä sisarelleen, joka oli naimisissa toisen veljeksen kanssa. Tämä epäilyttävä seikka myös ratkaisi, ettei lautakunta voinut sillä kertaa tuomita, vaikka se piti tekoa ”hyvin todennäköisenä.” Syytetyt isä kaipaili mahdollisesti ikivanhoja oikeuskäsityksiä kuvaavasti ”Jumalan merkkiä”, joka ratkaisisi umpikujan ja todistaisi hänen poikansa syyttömyyden.

Suuri osa tapauksista kaatuikin alkuunsa tai päättyi syyttäjän tai huhujen levittäjän sakkoihin. Vahvajärveläistä Juho Tervosta vastaan suunnattu huhu leimattiin ”löysäksi kadepuheeksi”, jonka takana oli särkeisyrjäläisen Juho Toivosen epäily Tervosen suhteesta hänen vaimoonsa ja lisäksi saamattomat maksut Tervosen isän kanssa tehdyistä lehmäkaupoista.³³ Rajapogosta Salmissa vedottiin etniseen jännitteeseen, kun renki Niilo Naukkarinen joutui ilmiannon kohteeksi. Niilo selitti olleensa lehmän takana tarpeillaan, kun paikalle tulleet ortodoksinaiset olivat nähneet hänen sitovan housujaan. Ilmiantaja tuomittiin sakkojen lisäksi ikivanhaan, symboliseen ns. peilirangaistukseen, jossa hän joutui lyömään itseään suulle ja poistumaan käräjätuvasta takaperin. Lautakunnan ”suomalaiset” jäsenet

31. Sääminki 14–15.11.1673. Va oo 5, 19v–20.

32. Riidoista suomalaisten noitus- ja taikuussyytteiden taustalla, ks. Nenonen 1992, s. 231–247, 281–285.

33. Kitee ja Tohmajärvi 30.1–2.1.1682. VA gg 2, 254v–255.

selittivät, että ortodoksit valehtelevat heiltä tilaisuuden tullen “hengen, kunnian ja omaisuuden.”³⁴ Erityisesti ilmiantajan maineella oli merkitystä. Torppari Matti Kietäväinen oli taustaltaan Savosta karannut nihti, joten hänen luotettavuutensa oli lautakunnan silmissä vähäinen. Syytöksellä erään rengin sekaantumisesta Suorlahden pappilan tammaan ei ollut edistymisen mahdollisuuksia: osapuolten välillä oli myös kaskiriita.³⁵ Hammaslahdella huhua levittänyt Tahvo Putkosen vaimo taas oli “vanha akka” ja naapureidensa keskuuteen epäsopea kylvävä “ilkeä naikkonen.”³⁶ Tiuralassa Lauri Sikiö suostui antamaan huhua levittäneelle “pienisieluiseksi” todetulle Matille anteeksi, eikä myöskään kunnianloukkausjuttua nostettu.³⁷ Huhu saattoi lähteä liikkeelle lausahduksen merkityksen muuttumisestakin. *Oletkos tullut tänne ukko karjaa pilaamaan*, olivat paimenessa olleet lapset tokaisseet sen kummempia kunnioittamatta 90-vuotiaana vanhuksena mainitulle Niilo Martinpojalle.³⁸ Karjahaan välikohtaus riitti huhun syntymiseen. Lammilla taas Tommolan Pertti Martinpoika oli riidellyt vaimonsa kanssa, joka oli nimittänyt miestään “hevosenaijaksi.” Tämä oli tullut Reko Nuutinpojan korviin, joka todettiin huhun pääasialliseksi levittäjäksi ja tuomittiin 40 markan sakkoon.³⁹

Sodomiaprosessit ovat antaneet aihetta epäillä, että tekoon syyllistyivät lähinnä jo muutenkin ulkopuoliset, marginalisoituneet tai mielenvikaiset henkilöt, joista yhteisön oli helppo päästä eroon lopullisesti sodomiasyytteellä⁴⁰: huomiota toki kiinnittää, että jo em. varhaisissa keskiaikaisissa

34. Salmi ja Suistamo 20–23.10.1686. VA gg 5, 135v–136.

35. Kitee ja Tohmajärvi 9–12.2.1683. VA gg 3, 26–28.

36. Kitee ja Tohmajärvi 16–22.3.1688. VA gg 7, 114v–115v.

37. Tiurula ja Räisälä 14–19.9.1691. VA gg 10, 157v.

38. Uusikylä 26–28.2.1667. Va ee 8, 578.

39. Lammi 26–27.10.1671. Va ee 11, 198–199.

40. Wegert 1994, s. 202–206; esim. 1900-luvulla tyypilliseen eläimiinsekaantumisesta syytettyyn on liitetty tavallisesti myös muita psyykkisiä ongelmia, ks. Träskman 1990, s. 260.

tapauksissa syytettyinä ovat "suomalainen" Tukholmassa ja Greger Rysze (=venäläinen) Hämeessä. Oikeudelle oli 1600-luvulla tärkeää tietää syytetyn ja myös ilmiantajan yleisistä elintavoista, ja tällä oli myös epäilemättä merkitystä. Kerran saadusta leimasta oli paha päästä irti. Jonas Liliequist on kuitenkin osoittanut, ettei sodomiasta syytetty Ruotsissa 1600–1700-luvulla pelkästään tai edes pääosin marginalisoituneita tai selvästi mielenvikaisia henkilöitä.⁴¹ Sama näyttäisi pätevän myös tässä käsiteltyihin 1600-luvun tapauksiin, vaikka juttujen vähäisen määrän vuoksi pidemmälle menevien johtopäätösten tekemiseen ei ole mahdollisuuksia.

Kivennavan tapaus edustaa sinänsä asetelmaltaan yhtä tyypillisimmistä tilanteista; nuori tyttö tai piika näkee hieman vanhemman pojan tai rengin itse teossa ("in ipso actu"). Samoin Pielisjärvellä piika yhdytti talossa tilapäisesti töissä olleen Mikko-nimisen miehen lehmän päältä. Talonväki oli nautiskellut illalla paloviinaa ja oli juuri saunomassa, kun väitetty teko oli tapahtunut. Isäntä kovisteli aamulla Mikkoa, mitä tämä oli navetassa puuhannut. *En tiedä poloinen poika*, oli Mikko vastannut ja luvannut maksaa lehmän. Myöhemmin syytetty oli onnistunut pakenemaan häntä kuljettaneelta profossilta.⁴² Tyypillinen paljastumisen tapakaan ei ollut sattumaa, vaan liittyi osaltaan sukupuolten työnjakoon. Navetta ja lehmät olivat naisten aluetta, jonne miehet harvemmin poikkesivat.⁴³

41. Liliequist 1992, s. 55–56.

42. Pielisjärvi ja Liperi VA gg 10, 87–87v, 240v–243; gg 11, 10–10v.

43. Liliequist 1992, s. 162; ks. myös Träskman 1990, s. 261, samasta asetelmasta hovioikeuden 1920-luvulla käsittelemässä tapauksessa.

LÄHTEET

Renovoidut tuomiokirjat: sarjat VA ee, gg, jj, oo. Kansallisarkisto, Helsinki.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

AALTO 1996: Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijana. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Helsinki.

ALMQUIST 1926: Almquist, Jan-Eric, Tidelagsbrottet. Uppsala universitets årsskrift 1926.

BFH 1: Hausen, Reinhold, Bidrag till Finlands historia I. Helsingfors 1881.

KOSKELAINEN 1996: Koskelainen, Liisa, Vangit, vankilat ja rikollisuus 1700-luvulla. Teoksessa Forrström, Sari (toim.), Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Studia Historica Helsingensis. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1996.

KRML: Kristofferin maanlaki 1442. Suom. Martti Ulkuniemi. Vaasa 1978. Lain vanhin, 1500-luvulta peräisin oleva Herra Martin suomennus on luettavissa myös sähköisessä muodossa osoitteessa <http://www.utu.fi/agricola/hist/kktk/lait/kris/>

LAAKSONEN & TIMONEN 1997: Laaksonen, Pekka & Timonen, Senni, Sodomia ja suomalainen kansankulttuuri. Kymmenen lähtökohtaa. *Elektrologisti* 1/1997. http://www.joensuu.fi/~loristi/1_97/lati197.html

LAPPALAINEN 1971: Lappalainen, Pekka, Säämingin historia I:2. Pieksämäki.

LEHTINEN 1963: Lehtinen, Erkki, Lapuan historia I. Vaasa.

LENMAN & PARKER 1980: Lenman, Bruce & Parker, Geoffrey, *The State, the Community and Criminal Law in Early Modern Europe*. Teoksessa Gatrell, V.A.C, Lenman, Bruce, Parker, Geoffrey (eds.), *Crime and the Law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500*.

LETTO-VANAMO 1995: Letto-Vanamo, Pia, Käräjäyhteisön oikeus. Oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa ennen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista. Helsinki.

LILIEQUIST 1991: Liliequist, Jonas, *Hovrätternas brottmålsresolutioner som historisk källmaterial*. Rapport till XXI Nordiska historikermötet, Umeå. Painamaton esitelmä.

LILIEQUIST 1992: Liliequist, Jonas, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*. Umeå.

NENONEN 1992: Nenonen, Marko, Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700. *Historiallisia tutkimuksia* 165. Helsinki.

PIRINEN 1982: Pirinen, Kauko, Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. *Savon historia* II:1. Pieksämäki.

RENVALL 1949: Renvall, Pentti, 1500-luvun ihminen oikeuskäsitteiden valossa. Turku.

Stb 1: Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483. Utg. E. Hildebrand. Stockholm 1917.

SÖDERBERG 1990: Söderberg, Johan, En fråga om sivilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätten 1540–1660. Historisk tidskrift 1990:2.

TRÄSKMAN 1990: Träskman, P.O, Om "menniskior som af sathan och sin onda begiärelser låter förföra sigh." HTF 1990: 2.

WEGERT 1994: Wegert, Karl, Popular Culture, Crime, and Social Control in 18th-Century Württemberg. Stuttgart.

HEIKKI VUORIMIES

Hämeen
jalkaväkirykmentin
keskisuomalais-
komppanioiden
päällystö
vuosina
1694—1728

Taustaa

Suomen Historiallinen Seura julkaisi vuonna 1953 "Käsikirjoja" sarjassaan Kaarlo Wirilanderin kokoaman Suomen armeijan ruotujakoisten rykmenttien jakopalkkaa eli puustelli ja verotuloja palkkanaan nauttineiden upseerien ja aliupseerien luettelon "Suomen Armeijan Upseeristo ja Aliupseeristo 1718–1810". Myöhemmin vuonna 1975 ilmestyi edellistä täydentävä virkamiehistöä esittelevä luettelo "Suomen Armeijan Sotilasvirkamiehistö 1718–1810", jossa on koottuna edellämainituin perustein palkkaa nauttineet rykmenttien ja pataljoonien sotatuomarit eli auditöörit, rykmentinkirjurit, rykmentinvälskärit, tallimestarit sekä komppaniakohtaiset katselmuskirjurit. Kuten Wirilander teoksensa esipuheessaan toteaa, hänen aiemmin 1950 valmistunut tutkimuksensa "Suomen upseeristo 1700-luvulla" ja se seikka, että virkatalohaltijain luettelot alkavat yleensä vasta vuodesta 1718, ovat asettaneet em. luetteloiden osalta aikarajat.¹

Kun kuningas Kaarle XI:n alullepaneman vakituisen sotamiehenpidon järjestäminen Uudenmaan-Hämeen läänin osalta tapahtui jo vuosina 1694–95², merkitsee se sitä, että varsin merkittävä osa Hämeen jalkaväkirykmentin jakopalkkaisesta päällystöstä jäi Wirilanderin laatiman luettelon ulkopuolelle.

Tässä käsillä oleva luettelomainen tutkimus pyrkiikin täydentämään Wirilanderin teoksen tietoja siltä osin kuin ne koskevat niitä Hämeen jalkaväkirykmentin komppanioita, joiden ylläpitovastuusta merkittävä osa oli keskisuumalaisten talollisten harteilla. Tällaisia komppanioita olivat

1. Wirilander 1953, s. V.

2. Viljanti 1940, s. 48-66.

rykmentin kolme pohjoisinta komppaniaa, *Jämsän*, *Sysmän* ja *Rautalammin* komppaniat.

Käsiteltyyn ajanjaksoon sisältyy Suuri Pohjan sota ja maatamme myöhemmin sen loppupuolella koetellut Isonvihan aika. Sota merkitsi suuria tappioita ja jatkuvaa uudelleenorganisointumista ja sen seurauksena kiihtyvää virkakiertoa. Kun tarkastellaan esimerkiksi Rautalammin komppanian kussakin jakopalkka-asemassa palvelleitten upseerien ja aliupseerien määrää vuosina 1694–1723 ja vastaavasti vuosina 1723–1810, saadaan seuraavat luvut:

TAULUKKO

<i>Virka-asema</i>	<i>1694–1723</i>	<i>1723–1810</i>	<i>Yht</i>
kapteeni	5	11	16
luutnantti	8	10	18
vänrikki	10	17	27
vääpeli	9	10	19
kersantti	14	14	28
lippumies	15	12	27
majoittaja	19	11	30
varusmestari	16	13	29
<i>Yhteensä</i>	<i>96</i>	<i>98</i>	<i>194</i>

Taulukon ensinmainittu luku on laskettu tässä julkaistun luettelon perusteella ja seuraava Wirilanderin teoksesta. Vaikka luvuissa saattaakin olla jonkin verran kritiikin varaa, voi niistä todeta virkakiertotahdin olleen kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikana lähes kolminkertainen myöhempään ajanjaksoon verrattuna, etenkin alemmissä arvoasteissa.

Viranhaltijan sotilasarvo saattaa poiketa virkanimikkeen mukaisesta arvosta. Sotilasarvo on aina kuitenkin vähintään virka-aseman mukainen. Tilapäiset sijaisuusjärjestelyt sotavuosina merkitsivät sotilasarvon suhteen

selvästi nopeatempoisempaa ylenemistä kuin palkka-aseman osalta.³ Suuren Pohjan sodan jälkeen lähes kaikissa komppanioissa tapahtui lisäksi varsin epätavallinen järjestely palkkavirkojen suhteen. Vankeudesta palaavien viranhaltijoiden sijoittuminen entisiin virkoihinsa merkitsi alenevaa virkakiertoa ja sen seurauksena palkka-aseman heikentymistä lähes jokaisen viranhaltijan kohdalla. Virkahierarkian alimmalle portaalle sijoittuneita varusmestareita siirrettiin jopa korpraalin jakopalkalle. Huonontuneet palkkaedut eivät vaikuttaneet kuitenkaan jo saavutettuun sotilasarvoon.

3. Katso mm. Wirilander 1953, s. VI.

Rykmentin organisaatio

Hämeen jalkaväkirykmentti oli organisaatioltaan samanlainen kuin muutkin ruotujakoiset jalkaväkirykmentit. Sitä johti esikunta (staben), jonka normaalikokoonpanoon kuului eversti, everstiluutnantti, majuri, rykmentin majoi-
tustmestari, rykmentinpastori, kaksi pataljoonan- saarnaajaa, rykmentinkirju-
ri, rykmentinvälskäri, 3 välskärinkisälliä, rykmentinprofossi eli kivalteri, 3
tavallista profossia sekä 4 skalmeijansoittajaa.⁴

Rykmentti jakaantui kahdeksaan komppaniaan, joita olivat Henki-
komppania, Everstiluutnantin komppania, Majurin komppania sekä Asikka-
lan, Sääksmäen, Jämsän, Sysmän ja Rautalammin komppaniat. Kolmen
ensiksimainitun ns. esikuntakomppanian kapteeneina toimivat eversti,
everstiluutnantti ja majuri, jotka kuuluivat, kuten edellä tuli esille, itse
asiassa rykmentin esikuntaan. Kyseisten komppanioiden operatiivisina
päällikköinä toimivat käytännössä komppanioiden luutnantit, joista Henki-
komppanian luutnantti oli arvoltaan kapteeniluutnantti.⁵

Kunkin komppanian päällystörakenne oli muilta osin samankaltainen.
Komppanian päällystössä oli arvojärjestyksessä seuraavat jakopalkkaiset
virat: kapteeni, luutnantti, vänrikki, vääpeli, kersantti, lippumies (förare),
majoittaja (furir) ja varusmestari. *Kapteeni* toimi komppanian päällikkönä,
luutnantti vastasi käytännön palveluksesta ja harjoituksista ja *vänrikki*
komppanian lipunkantajan tehtävistä sekä sairaista. Aliupseereista *vääpeli*
oli komppanianpäällikön apulainen kurin- ja järjestyksenpidossa hoitaen
sodan aikana myös toimistotehtäviä, *kersantin* tehtäviin kuului vaatetukses-

4. Viljanti 1935, s. 73; Vertaa myös aikakauden palkkalistat.

5. Viljanti 1935, s. 74; Wirilander 1950, s. 23.

ta huolehtiminen, *lippumies* toimi vänrikin varamiehenä, *majoittaja* oli eräänlainen komissaari, joka vastasi komppanian majoituksesta, leiripaikoista ja muonituksesta ja *varusmestarille* oli uskottu aseitten ja ampumatarvikkeitten valvonta. Lisäksi komppanian esikuntaan katsottiin kuuluvaksi soittajat, yksi *piipari* ja kaksi *rummunlyöjää*.⁶

Rykmentinkirjurin alaisina toimivat hänen valitsemansa ja komentajan virkoihin nimittämät *katselmuskirjurit* (munsterskrifvare), jotka arvoasteikossa kuuluivat kersantin ja lippumiehen väliin. Rykmentiin perustettiin Suuren Pohjan sodan aikana 1704 pysyväiseksi rykmentin sotatuomarin eli auditöörin virka, jonka palkkaukseen käytettiin 15/8 1723 lähtien kolmen katselmuskirjurin jakopalkat sekä entisen rykmentinprofossin kruununkymmenykset ja verojyvät. Muutoksen jälkeen kullakin katselmuskirjurilla oli hoidettavanaan kahden komppanian asiat. Lisäksi majurintoimistossa oli yksi katselmuskirjuri (expeditionmunsterskrifvare).⁷ Ilmeisesti laajojen rekrytointialueiden ja pitkien etäisyyksien vuoksi keskisuomalaiskomppaniat saivat pitää omat katselmuskirjurinvirkansa.

Suuren Pohjan sodan alkuvuosina Hämeen varsinainen jalkaväkirykmentti oli hajautettuna Itämeren maakuntien eri osiin. Osa varsinaisista jakopalkkaisten virkojen haltijoista oli komennettuna mm. Rääveliin ja Inkerinmaalle pääarmeijan mukaan.⁸ Näin rykmentin Riikaan komennetun pääosan päällystössä jouduttiin tilapäisiin muutoksiin, joissa muualla komennettujen tilalle nimettiin sijaisina ns. *secund* eli kakkosviranhaltijat, joilla käytännössä ei ollut oikeutta viran varsinaisiin palkkaetuihin, eli ns. jakopalkkaan.

Kunkin komppanian normaalivahvuus oli 128 miestä mukaan lukien korpraalit, paitsi Henkikomppaniassa, jossa miesten lukumäärä oli yhtä suurempi. Näin koko rykmentin vahvuudeksi saatiin 1025 miestä. Keski-suomalaiskomppanioiksi tässä määriteltävät Jämsän, Sysmän ja Rautalammin komppaniat ylläpitivät yhteensä 384 ruotuun sijoitettua sotamiestä,

6. Viljanti 1935, s. 74-75.

7. Wirilander 1950, s. 25; Wirilander 1975, s. V.

8. mm. RSA, Rullor 1700:4.

joista 18 oli korpraaleja. Kun komppanioiden rekrytointialueet eivät noudattaneet tarkalleen nykyisen Keski-Suomen maakunnan rajoja, oli osa edelläänmainituista miehistä keskisuomalaisittain katsoen muista maakunnista, minkä voi todeta seuraavasta rekrytointialueluettelosta:⁹

Jämsän komppania:

Padasjoki, nrt 1–27

Kuhmoinen, nrt 28–52

Längelmäki ja Eräjärvi, nrt 53–69

Keuruu, nrt 70–75

Jämsä ja Korpilahti, nrt 76–122

Petäjäveden kappeli, nrt 123–128

Sysmän komppania:

Rautalampi, nr 1

Laukaa ja Jyväskylä, nrt 2–28

Korpilahti, nrt 29–35

Sysmä, nrt 36–89

Hartola, nrt 90–107

Mäntyharju ja Heinola, nrt 108–128

Rautalammin komppania:

Petäjäveden kappeli, nrt 1–2

Laukaa ja Jyväskylä, nrt 3–4

Saarijärvi ja Karstula, nrt 5–36

Viitasaari, nrt 37–78

Laukaa, nrt 79–83

Rautalampi, nrt 84–128

9. KA, Mil 412. Vuoden 1728 pääkatselmusrulla; Ruotujen sijoittamisessa eri pitäjiin on hyödynnetty myös olemassaolevia pitäjänhistorioita ja pitäjänkirjoja sekä pitäjänhistorioiden yhteydessä julkaistuja isäntäluetteloita. Ruotujen nimeäminen tietyn pitäjän ruoduksi ei aina ole helppoa, sillä monessa tapauksessa ruotua ylläpitäneet talot sijaitsivat kahden eri pitäjän alueella.

Nykyisin Mikkelin lääniin kuuluva Sysmän ja Kuopion lääniin kuuluva Rautalammin pitäjä olivat ruotujakolaitoksen aikakaudella Uudenmaan ja Hämeen lääniä ja käsittivät alueita, jotka nykyisin kuuluvat Keski-Suomeen. Tällaisia ovat Sysmän emäpitäjästä irtautuneet Leivonmäki, Luhanka ja Joutsa, sekä rautalampilaista alkuperää olevat Konnevesi ja ns. hämäläisosa Hankasalmea.

Muut keskisuomalaisjoukko-osastot

Suuren Pohjan sodan alussa varsinaisten ruotujakoisten rykmenttien riittämättömyys ja vihollisen joukkojen ylivoimaisuus pakotti Ruotsin lisäämään sotajoukkojensa määrää. Näin syntyivät ne ylimääräiset joukko-osastot, joita kutsuttiin *kolmikasrykmenteiksi* (tremänningsregemente) eli *kolmik-kaiksi* (tripplering) ja *kahdennusrykmenteiksi* (fördubblingsregemente) eli *kaksikkaiksi* (dupplering).

Kuningas Kaarle XII antoi määräyksen kolmikkaiden muodostamisesta jo huhtikuussa 1700. Ne koottiin siten, että kolme ruotua yhdessä varustivat yhden ylimääräisen miehen sotaan. Hämäläiset kolmikkaat palvelivat 2. kolmikasrykmentissä (Tavastehus, Viborgs och Nyslotts läns tremänningsregemente till fot) yhdessä viipurinlääniläisten ja savolaisten kanssa. Rykmentin päällikkönä toimi everstiluutnantti Jürgen Johan Lode. Joukko-osasto siirrettiin välittömästi perustamisensa jälkeen Itämerenmaakuntiin vahvistamaan sen puolustusta. Vuoden 1704 kesällä kolmikasrykmentti oli sijoitettuna Narvaan ja venäläisten valloitettua Narvan 10/8 1704 pääosa rykmentistä näyttää joutuneen venäläisten vangiksi. Ilmeisesti Narvasta pelastuneita sotamiehiä oli sittemmin sijoitettuna kaksikaskomppanioiden vahvistukseksi.¹⁰

Jo saman vuoden syyskuussa annettiin määräys kahdennusrykmenttien kokoamisesta. Keskisuomalaiset kaksikkaat palvelivat Hämeen jalkaväki-rykmentin kaksikaspataljoonassa. Vuodesta 1707 lähtien heitä tavataan komppanioissa, joiden kapteeneina toimivat kapteenit Jean Martins ja Johan Herkepeau. Viipurin valtauksen jälkeen ylipäällikkö Carl Nieroth antoi 13.

10. Leijonhufvud 1918, s. 157–160; RSA, Rullor 1707:4.

joulukuuta 1710 määräyksen alistaa kaksikkaat Viipurin piirityksessä huvenneen varsinaisen rykmentin alaisiksi.¹¹ Käytännössä tämä merkitsi kaksikasrykmentin lakkauttamista ja sen hämäläisten sotamiesten siirtämistä varsinaisen Hämeen rykmentin täydennykseksi.

Alkuperäisenä tarkoituksena oli kartoittaa myös näiden joukko-osastojen päällystö niiden komppanioiden osalta, joissa palveli keskisuomalaisia miehiä. Lähteistön hajanaisuus ja osittainen puuttuminen, etenkin Suuren Pohjan sodan alkuvuosilta haittasi kuitenkin tätä pyrkimystä siinä määrin, ettei kattavan luettelon laatiminen ollut mahdollista. Kolmikasrullia ei löytynyt lainkaan ja kaksikasrulliakin vain vuosilta 1707–1710. Jotta lukija ei jäisi täysin tietämättömäksi näiden joukko-osastojen päällystöstä, olen liittänyt kokoamani aineiston tämän tutkimuksen loppuun.

Keski-Suomen läntisistä laitaosista pääosa Keuruuta ja Multia kuuluivat Porin jalkaväkirykmentin rekrytointialueeseen ja itäisistä osista Hankasalmen kangasniemeläistä ja pieksämäkeläistä alkuperää olleet ns. savolaisalueet vastaavasti Savon jalkaväkirykmenttiin. Kummankaan rykmentin päällystöllä ei ollut virkataloja Keski-Suomessa ja kummassakin rykmentissä palveli vain vähäinen keskisuomalaisjoukko, Porin rykmentin Ruoveden komppaniassa 21 keuruulaista¹² ja Savon rykmentin Majurin komppaniassa muutama kangasniemeläinen.

11. RSA, Palkkalista vuodelta 1711, fol 736.

12. Jokipii 1959, s. 427.

Käytetty lähteistö

Toisin kuin Wirilander, joka käytti tutkimuksensa "runkoaineksena" pääkatselmus- ym rullamateriaalia ja ainoastaan "täytteenä" palkkausasiakirjoja, mm. palkkalistoja, on tämän tutkimuksen osalta toimittu päinvastoin. Tutkimuksen "runkoaineksena" on käytetty palkkalistoja ja täytteenä puolestaan katselmuksissa syntyneitä rullamateriaalia. Tähän johti yksinkertaisesti se seikka, että rullamateriaalia ei ole säilynyt sellaisena katkeamattomana ja sisällöltään riittävän informatiivisena sarjana, jonka perusteella luettelon laatiminen olisi ollut mahdollista. Palkkalistoja sitävastoin löytyy vuosilta 1694–1714, vuosia 1697 ja 1710 lukuunottamatta, katkeamaton sarja, joka jatkuu edelleen katkeamattomana vuodesta 1722. Väliinjäävän kuuden vuoden mittaisen ajanjakson kattaminen rullamateriaalilla tuntui aluksi kovin epätoivoiselta, mutta löytyneen rullamateriaalin määrä ja ennenkaikkea sisältö osoittautui tarkoitusta varten riittäväksi.

Palkkalistat

Kuningas Kaarle XI:n lokakuun 24. päivänä 1680 antaman asetuksen mukaan rykmenttien oli vuosittain syyskuun kuluessa lähetettävä oikeat rullat eli miehistöluettelot, joiden nojalla kuluvan vuoden palkkalista laadittiin ja vahvistettiin kuninkaan allekirjoituksella. Aikaisemmin sotakollegio oli vahvistanut sen. Miltei poikkeuksetta rykmenttien komentajina toimineet everstit lähettivätkin asetuksenmukaiset palkkalistat (avlöningslist, avlöningsförslag) rykmentinkokouspaikalta elo-syyskuun aikana samalla

kun edellisen vuoden palkka suoritettiin miehille.¹³ Joskus tästä aikatavoitteesta on kuitenkin jouduttu tinkimään. Esimerkiksi Suuren Pohjan sodan alkuvuosina Hämeen jalkaväkirykmentin palkkalistat on allekirjoitettu rykmentinkomentajan toimesta vasta loka- tai marraskuussa ja vahvistettu sotakollegion toimesta Tukholmassa niissä olleitten päiväysten perusteella noin kolmisen viikkoa myöhemmin.

Listoihin on merkitty rykmentin kaikki jakopalkkaa nauttineet upseerit (över officerare), aliupseerit (under officerare), vähäisempi päällystö (ringare befäl), soittajat (pipare, trumslagare/tambourer) ja korpraalit (corporaler) komppanioittain sekä lopuksi esikuntaan (staben) kuulunut muu henkilöstö. Palkkalistoja voidaan pitää nykytermillä sanottuna "viranhaltijaluetteloina". Edellämainittujen tietojen lisäksi palkkalistassa on numeroina selvitetty kunkin komppanian miehistön tila. Komppanioiden järjestys kolmea rykmentin päällystölle alistettua komppaniaa lukuunottamatta vaihtelee. Ensimmäisenä mainitaan aina Everstin komppania, toisena Everstiluutnantin komppania ja kolmantena Majurin komppania muiden viiden komppanian järjestyksen vaihdellessa eri vuosina. Viimemainittu seikka on syytä huomioida komppanioita yksilöitäessä. Ruotujakolaitoksen alkuvuosina Suomen joukko-osastoihin levisi aiemmin Ruotsissa jo 1691–92 käyttöön otettu tapa nimetä komppaniat numeroinnin sijasta pääpitäjän mukaan.¹⁴ Ensimmäisen kolmen komppanian vakiintuneet nimet olivat sittemmin Henkikomppania, Everstiluutnantin komppania ja Majurin komppania muiden komppanioiden saadessa nimensä sen pitäjän mukaan, jonka ruotusotamiehet muodostivat suurimman ryhmän komppanian miehistöstä. Em. periaatteen mukaisesti keskisuomalaiskomppaniat saivat siis nimensä *Jämsän*, *Sysmän* ja *Rautalammin* pitäjien mukaan. Palkkalistoissa uudet komppanianimet esiintyvät ensimmäistä kertaa vuoden 1698 palkkalistoissa, joskin jo vuoden 1696 palkkalistojen siirtomerkinnoissä viitataan uudella tavalla nimettyihin komppanioihin.

13. Viljanti 1935, s. 79.

14. RSA, Palkkalistat esim. vuosilta 1690–1698; Viljanti 1935, s. 177–178, nootti.

Kun kyseiset palkkalistat ovat nimenomaan varsinaiseen jakopalkkaan oikeutettujen luetteloita, ei listoista voida seurata sodan melskeissä tapahtuneita erilaisia sijaisjärjestelyjä eikä näinollen myöskään mahdollisia sotilasarvon eli karaktäärin muutoksia.

Katselmusasiakirjat ja muut listat

Kuten jo aiemmin tuli esille, luettelon laadinnassa katselmusasiakirjat muodostavat vain täydentävän asiakirjajoukon. Mm. Viipurin antautumisvuoden 1710 palkkalistaa ei löytynyt. Edellisen vuoden palkkalistasta selviää päällystön tila elo-syyskuun vaihteelta. Saman vuoden lopulla joulukuun 12. päivänä 1709 Viipurissa pidettiin pääkatselmus, jonka katselmusrulla jossain määrin auttaa päivittämään tilannetta ennen Viipurin antautumista kesäkuussa 1710.¹⁵ Ainoaksi avoimeksi jäänyt ajankohta ajoittuikin juuri em. Viipurin antautumisen aikaan, ts vuoteen 1710, jona aikana tapahtuneista muutoksista ei merkintöjä löytynyt.

Toinen edellistä laajempi aukko palkkalistoissa ajoittuu vuosiin 1715–1721, eli vuosiin, jolloin rykmentti oleskeli emämaa Ruotsin puolella Norjaan vuonna 1718 tehtyä kohtalokasta sotaretkeä lukuunottamatta.

Vuodelta 1715 ei löytynyt minkäänlaista asiakirjaa, mutta vuodelta 1716 sitävastoin useita asiakirjoja, joiden perusteella vuoden 1714 palkkalistan jälkeiset tapahtumat on mahdollista selvittää muutamaa avoimeksi jäänyttä tapausta lukuunottamatta. Pääasiallisin syy tähän on se, ettei mitään suurempaa ylennys- tai siirtoprosessia ollut tapahtunut vuoden 1714–1715 aikana. Sama henkilö löytyi useimmiten samalta paikalta sekä vuonna 1714 että 1716. Päällystön osalta on käytettävissä joulukuun 31. päivänä 1716 Gävlessä allekirjoitettu päällystöluettelo, joka tosin ei sisällä soittajia eikä korpraaleita, kiväärirulla ajalta 1/1–31/12 1716, joka ei sisällä upseereita sekä pääkatselmusrulla lokakuulta 1716.¹⁶

15. RSA, Rullor 1709:2.

16. RSA, Rullor 1717:10; RSA, mf WA 1226.

Kohtalokkaan Norjan sotaretken jälkeen pidetyn pääkatselmuksen rulla sisältää ylennystietoja vuodesta 1716 lähtien, mikä viittaisi siihen, ettei vuosien 1716 ja 1719 välillä ole pidetty muita pääkatselmuksia. Kun lisäksi vielä vuoden 1720 pääkatselmusrulla on säilynyt kokonaisuudessaan ja vuoden 1721 pääkatselmusrullasta osia¹⁷, voidaan palkkalistojen puuttumisesta huolimatta laatia lähes täydellinen luettelo jakopalkkaisista viranhaltijoista myös vuosien 1715–1721 osalta.

Kuukausirullat

Suuren Pohjan sodan alussa joukkojen ollessa pääosiltaan komennettuna varuskuntajoukoiksi Riikaan, kunkin komppanian tilaa voidaan seurata Riiaassa tehtyjen ns. kuukausirullien avulla. Rullat on laadittu kunkin kuukauden alussa ja niistä selviää edellisen kuukausirullan jälkeen tapahtuneet muutokset. Päällystön osalta niiden avulla on mahdollisuus seurata Riiaassa toteutettuja ulkopäisiä sijaisjärjestelyjä sodan alkuvuosina, jolloin osa rykmenttiä ja sen päällystöä oli komennettu pääarmeijan mukaan. Kuukausirullia on säilynyt elokuun 1700 ja helmikuun 1702 väliseltä ajalta sekä Viipurissa laadittuina elo-, syys- ja lokakuulta 1707.

Tutkimusajanjakso päättyy tässä vuoteen 1728, joten nyt syntynyt luettelo on päällekkäinen viimeisten 10 vuoden osalta Wirilanderin luetteloiden kanssa. Päätösvuodeksi vuosi 1728 on valittu siksi, että kyseisen vuoden pääkatselmusrullaa voidaan pitää jonkinlaisena tilinpäätöksenä ajanjaksolta, jona rykmentti uudelleenrakennettiin ja jakopalkkaiset virka-asetat vakiintuivat. Rulla sisältää kaikki muutokset aina Rådmanssä syksyllä 1721 pidetystä pääkatselmuksesta lähtien. Jotkut siirto- tai ylennyspäivämäärät ovat tosin rullassa toisin kuin vastaavissa vuosien 1722–1728 palkkalistoissa. Tästä seikasta on kussakin tapauksessa pyritty erikseen huomauttamaan.

17. RSA, mf WA 1226.

Viranhaltijaluettelot

Jämsän komppania

Kapteeni

Virkatalo: Patalan Niinimäki Jämsässä¹⁸

*Mathias Christopher von Kothen.*¹⁹ Tässä jo 1694. Ylennys majuriksi ja siirto Majurin komppanian kapteeniksi 23/1 1701. Tilalle samana päivänä 23/1 1701

Fromholt von Essen. Ylennys 20/12 1710 majuriksi ja siirto Majurin komppanian kapteeniksi. Tilalle 21/12 1710 Everstilutnantin komppanian luutnantti

Salomon Enberg. Joutui venäläisten vangiksi 7/4 1714. Paikka siitä lähtien täyttämättä. Mainitaan tässä jälleen 1716. Ylennys 16/1 1716 Pohjanmaan jalkaväkirykmentin majuriksi. Paikka sittemmin täyttämättä. Tilalle 4/7 1717 aiemmin 6/2 1717 vankeudesta karannut ja rykmenttiin palannut Asikkalan komppanian luutnantti

Nils Gestrin. Siirto Rådmansössä 1721²⁰ rykmentin kortteerimestariksi. Tilalle samana päivänä 1721 majuri

18. Keskisuomalaiskomppanioiden virkataloista, kts Roos 1927, s. 197–198; Wirilander 1953, s. 157–160 ja 164–171; Wirilander 1975, s. 30–32.

19. HJR:n kapteenin valtakirja jo 31/5 1684.

20. Vuoden 1728 pääkatselmusrullassa ei mainita siirron päivämäärää, mutta siirto lienee toteutettu 10/10, joka päiväs esiintyy vastaavassa tilanteessa varusmestarin viran kohdalla. Näin myös Wirilander 1953.

Gregori Apollof. Siirto 29/4 1724 takaisin entiselle vakanssille rykmentin majuriksi ja Majurin komppanian kapteeniksi. Tilalle 4/9 1725 henkikomppanian kapteeniluutnantti, kapteeni
Anders Bergencrantz. Edelleen 1728.

Luutnantti

Virkatalo: Jokioisten Brusila Padasjoella

Odert Reinhold von Essen. Tässä jo 1694, edelleen 1696.

Casper Stackelberg. Mainitaan tässä jo 1698. Kaatui 20/11 1700. Tilalle 3/12 1700 komppanian vänrikki

Johan Beijer.²¹ Kuoli 18/1 1701. Tilalle 7/2 1701 Rautalammin komppanian vänrikki

Hindrich Mathias Brummer. Mainitaan vielä 1709. Tilalle "efter den afgången Leut. Brummer", ilmeisesti keväällä 1710

Johan Kirkhof.²² Joutui vangiksi. Tilalle 8/1 1711 everstiluutnantti Zögen maarakuunoiden luutnantti

Henrik Böisman. Mainitaan virkaatekevänä. Ylennys 14/5 1714 Rautalammin komppanian kapteeniksi. Tilalle samana päivänä eli 14/5 1714 komppanian vänrikki

Arvid Colliander. Ylennys 27/6 1718 Majurin komppanian kapteeniksi. Tilalle 27/6 1718 komppanian vänrikki

Didrik Böisman. Siirto Rådmansössä 1721 Sysmän komppaniaan. Tilalle samana päivänä 1721 Majurin komppaniasta kapteeni

Arvid Colliander.²³ Edelleen 1728.

21. Ylennys komppanian kakkosluutnantiksi jo 30/7 1700 luutnantti Stackelbergin ollessa komennettuna pääarmeijan mukaan.

22. Mainitaan jo joulukuussa 1709 komppanian kakkosluutnanttina. Palasi sittemmin vankeudesta 14/9 1722 ja siirrettiin 1/10 1722 eläkkeelle.

23. Vuoden 1722 palkkalistan mukaan virkaatekevänä kapteenina, jolloin luutnantin tehtäviä hoiti vastaavasti vänrikki Johan Kuhlberg.

Vänrikki

Virkatalo: Korpilahden Kurkela Korpilahdella

Christer Enman. Tässä jo 1694. Ylennys 11/1 1695 Sysmän komppanian luutantiksi. Tilalle 11/1 1695 Henkikomppanian vääpeli

Johan Beijer. Ylennys 3/12 1700 komppanian luutnantiksi. Tilalle 3/12 1700 Sääksmäen komppanian vääpeli

Reinhold Johan Köning. Kuoli 27/12 1700. Tilalle 7/2 1701 komppanian kakkosvänrikki

Carl Gustaf Leps.²⁴ Mainitaan vielä joulukuussa 1709, tosin todetaan olleen sairaana kotona.

Hinrich von Köhler. Joutui vangiksi, ilmeisesti 1710.²⁵ Tilalle 24/2 1711 Everstilutnantin komppanian kakkosvääpeli

Arvid Colliander. Mainitaan virkaatekevänä. Ylennys 14/5 1714 komppanian kapteeniksi. Tilalle samana päivänä eli 14/5 1714 Sääksmäen komppanian vääpeli

Erik Saxéen. Siirto Sysmän komppaniaan. Tilalle 24/9 1715²⁶ komppanian vääpeli

Didrik Johan Böisman. Ylennys 27/6 1718 komppanian luutnantiksi. Tilalle 27/6 1718 komppanian vääpeli

Reinhold Böisman. Siirto Rådmansössä 1721 Rautalammin komppaniaan. Tilalle samana päivänä 1721 Rautalammin komppanian luutnantti

Johan Kuhlberg.²⁷ Edelleen 1728.

24. Alkuaan Sysmän komppanian kersantti. Tähän kakkosvänrikiksi jo 30/7 1700. Sittenmin kakkosvänrikkeinä mainitaan elo-syyskuussa Petter Hell, jonka todetaan tuomitun kuolemaan, heinäkuussa 1708 Otto Christopher Andenflycht ja joulukuussa 1709 Märten Ewald von Blecken.

25. Vuoden 1722 palkkalistan mukaan palasi vankeudesta ja sai pyyntöeron 6/3 1723.

26. RSA, Rullor 1717:10. Eräässä 31/12 1716 päivytyssä päällystöluettelossa Böismanin ylennyspäivä on 24/8 1715.

27. Mainitaan 1722 virkaatekevänä luutnanttina, jolloin vänrikin tehtäviä hoiti vääpeli Gustaf Michael Grabbe.

Vääpeli

Virkatalo: Moiskalan Talviala Jämsässä

Wolter Magnus von der Pahlen. Tässä jo 1694, edelleen 1696.

Jacob Christopher Doube. Mainitaan tässä jo 1698. Kuoli 30/6 1700.

Tilalle 3/7 1700 Majurin komppanian kersantti

Gustaf Mårthensson Bonde. Ylennys 3/12 1700 Sysmän komppanian vänrikiksi. Tilalle 1/10 1701 komppanian lippumies

Olof Blyd. Joutui vangiksi, ilmeisesti vuoden 1710 aikana. Tilalle 24/2 1711 eversti Mellinin värvätyn rykmentin lippumies

Christopher Colliander. Kaatui Liimattalan kahakassa 7/4 1714. Tilalle 24/4 1714 Uudenmaan rykmentistä lippumies

Didrik Böisman. Ylennys 24/9 1715 komppanian vänrikiksi. Tilalle 26/9 1715 Rautalammin komppanian kersantti

Reinhold Böisman. Ylennys 27/6 1718 komppanian vänrikiksi. Virkaa hoiti sittemmin jo 12/11 1717 komppanian vääpeliksi²⁸ ylennetty entinen Rautalammin komppanian kersantti

Hindrich Schavon. Siirto Rådmansössä 1721 Everstiluutnantin komppaniaan. Tilalle samana päivänä Everstiluutnantin komppanian vänrikki

Gustaf Michael Grabbe.²⁹ Edelleen 1728.

Kersantti

Virkatalo: Valkealan Väkkärälä Kuhmoisissa

Niels Nazaken. Tässä jo 1694. Ero 10/6 1696. Tilalle 7/9 1696 Henkikomppanian lippumies

Jacob Christopher Doube. Mainitaan 1696.

Fridtz Otto Köning. Tässä jo 1698. Kuoli 25/3 1701. Lesken ja pienten alaikäisten lasten todettiin elävän suuressa köyhyydessä. Tilalle 1/10 1701 Everstiluutnantin komppanian majoittaja

Jonas Slättman. Ylennys 14/5 1714 Rautalammin komppanian vänrikiksi. Tilalle samana päivänä komppanian katselmuskirjuri

28. Oli tällöin jo ns. kakkosvääpeli.

29. Virkaatekevänä vänrikkinä 1722.

Erik Åkerblom. Kuoli 18/12 1716. Tilalle 18/12 1716 Rautalammin komppanian lippumies

Erik Stenroth. Ylennys 12/11³⁰ 1717 Rautalammin komppanian vääpeliksi. Tilalle 6/1 1718 komppanian lippumies

Hans Bock.³¹ Tilalle Rådmansössä 1721 Asikkalan komppanian vääpeli

Samuel Antell.³² Siirto 25/10 1723 komppanian lippumieheksi. Tilalle 25/10 1723 Sysmän komppanian vääpeli

Johan Andersson, Edelleen 1728.

Katselmuskirjuri

Virkatalo: Viialan Lahdenpohja Jämsässä

Hindrich Frij. Tässä jo 1694, edelleen 1696.

Mathias Höök. Tässä jo 1698.³³ Kuoli 23/2 1704. Tilalle 20/5 1704

Mårten Strengberg eli *Strandberg*. Mainitaan vielä joulukuussa 1709. Tilalle ilmeisesti vuoden 1710 aikana

Erik Åkerblom. Tässä jo 1711. Ylennys 14/5 1714 komppanian kersantiksi. Tilalle värvättiin samana päivänä eli 14/5 1714

Anders Mårten Strandberg. Ero 20/1 1717. Tilalle 20/1 1717

Bertil Haftman. Siirto 16/9 1717 Majurin komppaniaan. Tilalle 30/9 1717

Berendt Otto Colliander. Ero 20/7 1718. Paikka jäi täyttämättä.

30. Rautalammin komppanian kohdalla päivämääränä 20/11 1717.

31. Vuoden 1719 pääkatselmusrullan mukaan entinen Viipurin antautumisen yhteydessä vangiksi jäänyt ja sittemmin pakenemaan onnistunut majoittaja Samuel Frondéen sijoitettiin tähän kersantin paikalle 5/4 1718 ja ylennettiin jo 27/7 1718 komppanian vääpeliksi. Frondéenin tilalle ylennettiin 27/7 1718 majoittaja Jochim Ekquist, joka sai 20/8 1719 eron. Molemmat edellämainituista olivat ilmeisesti ns. kakkoskersanteja.

32. Mainitaan 1722 virkaatekevänä vääpelinä.

33. RSA, Kuukausirullat. Suuren Pohjan sodan alkuvuosina rullissa mainitaan katselmuskirjureina seuraavat henkilöt: *Lars Lindström*, joka mainitaan syyskaudella 1700, mutta hylättiin sittemmin. Tilalle ylennettiin *Oloff Skogh*, joka mainitaan talvella 1700-1701, mutta erosi sittemmin. Tilalle *Carl Berendsson*, joka mainitaan keväällä ja kesällä 1701, mutta lomautettiin sittemmin. Tilalle *Paul Joachim von Köningsstedt*, joka mainitaan vielä helmikuussa 1702. Tämä viittaa siihen, että varsinainen viranhaltijan tilalla joukkojen mukana Baltiassa olisikin ollut sijaisia.

Hindrich Schavon. Kersantti. Tässä jo 1720. Hoiti katselmuskirjurin tehtäviä vääpelin jakopalkalla. Siirto pääkatselmuksessa 1721 eli Rådman-sössä Everstilutnantin komppanian virkaatekeväksi vääpeliksi. Tilalle samana päivänä 1721 Majurin komppanian katselmuskirjuri
Bertil Haftman. Siirto 15/12 1724³⁴ takaisin Majurin komppanian katselmuskirjuriksi. Tilalle samana päivänä eli 15/12 1724 Majurin komppanian katselmuskirjuri
Magnus Philmerus. Edelleen 1728.

Lippumies

Virkatalo: Puharilan Myllymäki Längelmäellä

Olof Peersson Blyd. Tässä jo 1694. Ylennys 1/10 1701 komppanian vääpeliksi.³⁵ Tilalle 1/10 1701 komppanian korpraali
Petter Bryn. Ammuttiin 6/7 1705. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 21/9 1705 komppanian majoittaja
Johan Skough. Ylennys 24/2 1711 Rautalammin komppanian kersantiksi. Tilalle värvättiin samana päivänä eli 24/2 1711
Hindrich Thesleff. Joutui venäläisten vangiksi Liimattalan kahakassa 7/4 1714. Tilalle 14/5 1714 komppanian varusmestari
Hans Bäck. Ylennys 6/1 1718 komppanian kersantiksi. Tilalle 6/1 1718 komppanian varusmestari
Erik Uhrwäder.³⁶ Kuoli 12/1 1719. Virkaa hoiti sittemmin jo 20/3 1718 otettu
Petter Sandbäck. Ero 28/9 1719. Tilalle 10/1 1720 Asikkalan komppanian kersantti

34. Vuoden 1728 pääkatselmusrullan mukaan vaihto vasta 2/1 1725.

35. Oli ylennetty jo 30/7 1700 komppanian kakkoskersantiksi Rääveliin komennetun kersantti Fridtz Otto Köningin tilalle, jolloin lippumiehen tehtäviä hoiti Riiassa kakkoslippumiehenä majoittaja Anders Stolpe.

36. Wirilander ei mainitse tässä lainkaan Eric Uhrwäderiä eikä Hans Bäckia. Hänen mukaan tässä 20/3 1718–28/9 1719 oli Petter Sandbäck, joten viranperimys jonkinverran epäselvä.

Carl Nolander. Ero vuoden 1721 pääkatselmuksessa. Tilalle 2/4 1722³⁷
Sääksmäen komppaniasta virkaatekevä lippumies, Turun ratsuväkirykmen-
tin korpraali

Johan Holmbom. Siirto 25/10 1723 komppanian majoittajaksi. Tilalle 25/10
1723 komppanian kersantti, vääpeli

Samuel Antell. Edelleen 1728.

Majoittaja

Virkatalo: Hahkalan Finni Jämsässä

Anders Stolppe. Tässä jo 1694. Ylennys 1/10 1701 Everstiluutnantin
komppanian lippumieheksi. Tilalle 1/10 1701 komppanian varusmestari

Carl Toller.³⁸ Kaatui Hummelshofissa 19/7 1702. Tilalle 1702 Majurin
komppanian varusmestari

Sewed Bagge. Ylennys 3/10 1702 Uudenmaan ratsuväkirykmenttiin. Tilalle
komppanian varusmestari

Johan Skough. Ylennys 21/9 1705 komppanian lippumieheksi. Tilalle 21/9
1705 komppanian korpraali

Anders Karth. Ero 8/6 1707. Tilalle komppanian varusmestari

Jakob Lignberg eli *Ligenberg*. Mainitaan vielä joulukuussa 1709. Tilalle
ilmeisesti vuoden 1710 alussa

Samuel Frondéen. Joutui vangiksi. Tilalle 24/2 1711 vapaaehtoinen

Carl Saxbäck. Ylennys 14/5 1714 vääpeliksi Pohjanmaan rykmenttiin.
Tilalle 17/6 1714 komppanian vapaaehtoinen

Erik Stenroth. Ylennys 26/9 1715 Rautalammin komppanian lippumieheksi.
Tilalle 26/9 1715 vankeudesta paennut Uudenmaan ratsuväkirykmentin
korpraali

Sigfrid Hindrich Korpfelt. Todetaan vuoden 1719 pääkatselmusrullassa
joutuneen vankeuteen 1715, "eikä hänestä sittemmin ole kuulunut mitään".
Tilalle 14/12 1716

37. Siirtopäivä vuoden 1728 pääkatselmusrullassa 7/4 1722.

38. Kakkosmajoittajana jo 30/7 1700.

Johan Frantzman. Ylennys 7/11 1717 Asikkalan komppanian vääpeliksi. Tilalle 20/11 1717 komppanian korpraali numerosta 33
Jochim Ekquist. Ylennys 27/7 1718 komppanian kersantiksi. Tilalle 27/7 1718 komppanian korpraali numerosta 54
Petter Frijman. Siirto Rådmansössä 1721 Majurin komppaniaan. Tilalle samana päivänä 1721 kreivi Fersenin rykmentin majoittaja
Reinhold Rimfrost. Siirto 25/10 1723 komppanian varusmestariksi. Tilalle 25/10 1723 komppanian lippumies
Johan Holmbohm. Edelleen 1728.

Varusmestari

Virkatalo: Iso-Äiniön Rukkola Asikkalassa

Samuel Steen. Tässä jo 1694. Ylennys 5/9 1695 Majurin komppanian majoittajaksi. Tilalle Asikkalan komppanian korpraali
Carl Andenflycht. Mainitaan vielä 1696.
Didrik Gustaf von Essen. Mainitaan tässä 1698. Kuoli 8/6 tai 8/7³⁹ 1698. Tilalle heinäkuussa 1698 Sysmän komppanian korpraali
Carl Tollet.⁴⁰ Ylennys 1/10 1701 komppanian majoittajaksi. Tilalle 1/10 1701 Rautalammin komppanian korpraali
Johan Skough. Ylennys 1702 komppanian majoittajaksi. Tilalle komppanian korpraali
Hendrich Adolph Sölfwerm. Ammuttiin 6/7 1705.⁴¹ Tilalle 18/9 1705 Henkikomppanian korpraali
Jacob Lignberg. Todetaan 1707 "kutsuvan itseään nimellä Ligenberg". Ylennys komppanian majoittajaksi. Tilalle komppanian korpraali
Samuel Frondéen. Tässä vielä joulukuussa 1709.

39. Vuoden 1698 palkkalistan mikrofilmatusta käyttökopiosta ei selviä kuukauden Ju[] loppuosa.

40. Ylennettynä kakkosmajoittajaksi jo 30/7 1700, jolloin varusmestarin tehtäviä hoiti komppanian korpraali Johan Blom, joka siirtyi sittemmin 26/9 1701 Majurin komppanian varsinaiseksi majoittajaksi.

41. Carpelan 1954–1965, s. 1143. Carpelanin mukaan kaatui Gemauerthofissa 16/7 1705.

Hans Bäck. Tässä jo 1711. Ylennys 14/5 1714 komppanian lippumieheksi. Tilalle samana päivänä eli 14/5 1714 komppanian korpraali
Erik Uhrwäder. Ylennys 6/1 1718 komppanian lippumieheksi. Tilalle 29/4 1718 komppanian korpraali
Matts Mättsberg. Ero pääkatselmuksessa 10/10 1721. Tilalle 10/10 1721 Turun läänin ratsuväkirykmentin trumpetisti
Carl Norman. Siirto 25/10 1723 korpraalin jakopalkalle numeroon 54. Tilalle 25/10 1723 komppanian majoittaja
Reinhold Rimfrost. Edelleen 1728.

Sysmän komppania

Kapteeni

Virkatalo: Leppäveden Pernasaari Laukaassa

*Johan Roms.*⁴² Tässä jo 1694, edelleen 1696.

Johan von Köningstedt. Tässä jo 1698. Ero 6/5 1705. Tilalle 6/5 1705 Savon kaksikaspataljoonasta hänen poikansa

Johan Detloff von Köningstedt. Mainitaan vielä joulukuussa 1709. Joutui vangiksi. Tilalle ilmeisesti jo vuoden 1710 aikana kaksikkaista kapteeni

Johan Martins. Mainitaan virkaatekevänä. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 29/8 1715 Henkikomppanian kapteeniluutnantti

Hans Boije. Ero 30/9 1722 ja samalla ylennys majuriksi. Tilalle vankeudesta 30/9 1722 kotiinpalannut kapteeni

Johan Detlof Köningstedt. Kuoli 2/3 1723⁴³. Tilalle 10/6 1723 vankeudesta palannut Liivinmaan aatellisipullisen kapteeniluutnantti, everstiluutnantti

42. Kapteenin valtakirja jo 4/9 1676, sitä ennen rykmentin kortteerimestari; RSA, Administrativa handlingar, Rör. Armén, Översterns skrivelser ser 1. Indelta Regimenten, Tavastehus Lähns IR, kansio 272 (mf FR 301). Erään 9/6 1697 päivätyn memoriaalin mukaan kuoli "14 päivää sitten".

43. Vuoden 1728 pääkatselmusrullassa kuolinpäivänä 21/3 1723.

Hieronimus Magnus von Zeigern. Edelleen 1728.

Luutnantti

Virkatalo: Ruskealan Brusi Hartolassa

Anders Bille. Tässä 1694. Kuoli 9/11 1694. Tilalle 11/1 1695 Jämsän komppanian vänrikki

Christer Enman. Kuoli 18/4 1698. Lesken ja monen pienen lapsen todetaan jääneen suureen köyhyyteen. Tilalle ylennettiin 6/8 1698 komppanian vänrikki

Lorentz Mellin. Otti eron 6/5 1705. Tilalle "samaan aikaan" eli 6/5 1705 komppanian vänrikki

Gustaf Bonde. Tässä vielä joulukuussa 1709.⁴⁴ Joutui vangiksi Viipurin antautuessa 1710.⁴⁵ Tilalle ilmeisesti jo vuoden 1710 aikana kaksikkaista luutnantti

Ulrik Johan Schönberg. Mainitaan virkaatekevänä. Joutui vangiksi Pälkäneellä 6/10 1713.⁴⁶ Tilalle 4/2 1714 henkikomppanian vänrikki

Johan Portan. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 22/8 1715 Turun läänin jalkaväkirykmentin vänrikki

Mathias Willstadius. Ylennys sittemmin Jämtlannin jalkaväkirykmentin kapteeniksi. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 22/1 1720 Rautalammin komppanian kakkoskapteeni

Elias Schavon. Paikka täyttämättä Rådmansössä 1721. Paikalle siirrettiin samana päivänä 1721 Jämsän komppanian luutnantti

Didrik Johan Böisman. Mainitaan virkaatekevänä. Siirto 1723 komppanian vänrikiksi. Tilalle Rautalammin komppanian kakkosluutnantti, kapteeni

Reinhold von der Pahlen. Edelleen 1728.

44. Tähän kakkosluutnantiksi 5/1 1707 komppanian vääpeli Johan Kirkhof, joka mainitaan kakkosena vielä lokakuussa 1707.

45. Vuoden 1722 palkkalista. Palasi vankeudesta keväällä 1722 ja sai eron 2/6 samana vuonna.

46. Vuoden 1722 palkkalista. Palasi vankeudesta keväällä 1722, sijoitettiin aluksi entiseen virkaansa, mutta siirrettiin 1723 vänrikin jakopalkalle Sääksmäen komppaniaan.

Vänrikki

Virkatalo: Leppäveden Kuhankoski Laukaassa⁴⁷

Lorentz Mellin. Tässä jo 1694. Ylennys 6/8 1698 komppanian luutnantiksi.

Tilalle 6/8 1698 Majurin komppanian vääpeli

Berndt de la Motte. Ylennys 3/12 1700 Sääksmäen komppanian luutnantiksi. Tilalle 3/12 1700 Jämsän komppanian vääpeli

Gustaf Bonde. Ylennys 6/5 1705 komppanian luutnantiksi. Tilalle 30/7 1705 Sääksmäen komppanian kakkosvänrikki

Anders Nymeijer.⁴⁸ Kuoli 4/6 1708. Tilalle 24/7 1708 Jämsän komppanian kakkosvänrikki

Otto Christopher Andenflycht. Tässä vielä joulukuussa 1709. Tilalle ilmeisesti vuoden 1710 aikana

Johan Reenman. Ylennys 23/2 1711 Rautalammin komppanian luutnantiksi. Tilalle samana päivänä eli 23/2 1711 kakkosvänrikki

Adam Wilhelm Tandefelt.⁴⁹ Ylennys 30/4 1711 Viipurin jalkajoukkojen luutnantiksi. Tilalle 26/7 1711 Henkikomppanian vänrikki

Christian Johan Bröijer. Ylennys 14/5 1714 Rautalammin komppanian luutnantiksi. Tilalle samana päivänä eli 14/5 1714 Sääksmäen komppanian vänrikki

Johan Gååsman. Ylennys 22/8 1715 Rautalammin komppanian luutnantiksi. Tilalle Jämsän komppanian vänrikki

Erik Saxéen. Ylennys 27/6 1718 Everstiluutnantin komppanian luutnantiksi. Tilalle 27/6 1718 komppanian vääpeli

Johan Saxéen. Ero Rådmanissä 1721. Tilalle siirrettiin samana päivänä 1721 Majurin komppanian vänrikki

Anders Wickman. Siirto sittemmin 1723 komppanian vääpeliksi. Tilalle samana päivänä komppanian luutnantti

Didrik Johan Böisman. Edelleen 1728.

47. Emt. Wirilander 1953 ja Roos 1927 mainitsevat vänrikin virkatalona Leppäveden Tervaisen.

48. Lisäksi kakkosvänrikkinä mainitaan elo-lokakuussa 1707 Johan Reenman.

49. Kakkosvänrikkinä jo 10/12 1709.

Vääpeli

Virkatalo: Valittulan Eskola Sysmässä

Ewert Hieronimusson. Tässä jo 1694. Kuoli 13/1 1701. Tilalle 13/1 1701⁵⁰ komppanian majoittaja

Johan Kirkhof. Ylennys 5/1 1707 komppanian kakkosluutnantiksi. Tilalle 5/2 1707 komppanian kersantti

Hindrich Svahnberg. Tässä vielä joulukuussa 1709. Joutui vangiksi.⁵¹ Tilalle ilmeisesti vuoden 1710 aikana kaksikkaista vääpeli

Johan Lempe. Ylennys 14/5 1714 Everstiluutnantin komppanian vänrikiksi. Tilalle 15/9 1714 Majurin komppanian lippumies

Arfvid Rothov. Ylennys 29/8 1715 Majurin komppanian vänrikiksi. Tilalle 26/9 1715 Henkikomppanian kersantti

Anders Troost. Ero 28/5 1717. Tilalle 28/5 1717 komppanian kersantti

Johan Saxéen. Ylennys 27/6 1718 komppanian vänrikiksi. Tilalle siirrettiin 26/7 1718⁵² Rautalammin komppanian vääpeli

Anders Ståhlström. Tässä vielä 1719.

*Simon Yhrman.*⁵³ Tässä jo 1720 virkaatekevänä. Siirto 2/4 1722⁵⁴ komppanian kersantiksi. Tilalle sijoitettiin samana päivänä eli 2/4 1722 Majurin komppanian vankeudesta palannut vääpeli

Johan Andersson. Siirto 1723 Jämsän komppanian kersantiksi. Tilalle 1723 komppanian vänrikki

Anders Wijkman. Edelleen 1728.

50. RSA, Rullor 1701:7. Rullan mukaan Kirkhofin ylennys vasta 16/7 1701.

51. Vuoden 1722 Palkkalista. Palasi vankeudesta joulukuussa 1721 ja sai eron 13/4 1722.

52. Vuoden 1719 pääkatselmusrullan mukaan Ståhlströmin siirtopäivä Rautalammin komppanian kohdalla 19/7 1718.

53. Vuoden 1719 pääkatselmusrullan mukaan ylennys kakkosvääpeliksi jo 18/12 1717.

54. Vuoden 1728 pääkatselmusrullan mukaan siirtopäivä ja viran uudelleentäyttöpäivä 22/4 1722.

Kersantti

Virkatalo: Palokan Rutala Jyväskylässä

Carl Gustaf Reid. Tässä jo 1694. Otti eron Narvassa 5/4 1700. Tilalle 1/5 1700 Everstiluutnantin komppanian lippumies

Carl Gustaf Leps. Ylennys 30/7 1700 Jämsän komppanian kakkosvänrikiksi.⁵⁵ Tilalle -/11 1700 Henkikomppanian varusmestari

Gustaf Köning. Ylennys jo 1/10 1701⁵⁶ Asikkalan komppanian vääpeliksi. Tilalle 1/10 1701 komppanian varusmestari

Hindrich Svahnberg. Ylennys 5/2 1707 komppanian vääpeliksi. Tilalle samana päivänä eli 5/2 1707 kaksikkaista vääpeli

Petter Wulf. Tässä vielä joulukuussa 1709. Tilalle ilmeisesti jo vuoden 1710 aikana

Fredrik Johan von Kraemer. Joutui vangiksi.⁵⁷

Johan Enberg. Mainitaan tässä jo 1711. Ero haavoittumisen johdosta 14/8 1716. Tilalle 16/8 1716 Everstiluutnantin komppanian kakkoslippumies

Johan Saxéen. Ylennys 28/5 1717 komppanian vääpeliksi. Tilalle 28/5 1717 komppanian majoittaja

Simon Yhrman. Mainitaan 1719. Ylennys 18/12 1717 komppanian kakkosvääpeliksi. Tilalle 18/12 1717 Rautalammin komppanian lippumies

Otto Wilhelm Dittmar. Ero 20/8 1719. Paikka jäi täyttämättä. Virkaa hoiti ilmeisesti tämän jälkeen jo 18/12 1717 komppanian kakkoskersantiksi ylennetty komppanian majoittaja

Petter Krook. Siirto Rådmansössä 1721 komppanian lippumieheksi. Tilalle siirrettiin samana päivänä 1721 Asikkalan komppanian kersantti

55. Jolloin kersantin tehtäviä hoiti kakkoskersanttina majoittaja Johan Kirkhof.

56. Vuoden 1701 palkkalista. Asikkalan komppanian kohdalla päivämääränä 10/10 1701.

57. Carpelan 1954–65, s. 650. Carpelanin mukaan Fredrik Johan v. Kraemer joutui vangiksi 1712. Tämä ei voi pitää paikkaansa, koska asia todetaan jo Ravijoella 26/8 1711 allekirjoitetussa palkkalistassa. Kts tarkemmin RSA, Vuoden 1711 palkkalista, fol 723v ja 732o (mf WA 2075); Kraemer palasi vankeudesta joulukuussa 1721 ja sai eron vänrikkinä kesäkuussa 1722.

Mathias Brummer. Mainitaan virkaatekevänä. Siirto 2/4 1722⁵⁸ kompanian lippumieheksi. Tilalle samana päivänä eli 2/4 1722 komppanian vääpeli

Simon Yhrman. Edelleen 1728.

Katselmuskirjuri

Virkatalo: Kuusveden Niemelä Laukassa

Carl Greek. Tässä jo 1694. Kuoli 11/12 1694. Tilalle otettiin 6/2 1695

Aron Fulla. Tässä vielä 1696.

Johan Gilbert. Tässä jo 1698. Otti eron sopimattomuuden vuoksi maaliskuussa 1700. Tilalle samaan aikaan eli ilmeisesti maaliskuussa 1700

Petter Osteen. Kuoli 29/12 1700.⁵⁹ Tilalle värvättiin 29/12 1700

Paul Joachim von Köningstedt. Ylennys 6/3 1706 Savon kaksikaspataljoonan vänrikiksi. Tilalle värvättiin 12/3 1706

Simon Christopher Hosolowitz. Tässä vielä joulukuussa 1709. Joutui vangiksi.⁶⁰ Tilalle kaksikkaista

Mathias Lindberg. Tässä jo 1711. Siirto 22/5 1717 Asikkalan komppaniaan. Tilalle otettiin 22/5 1717

Anders Wäckström. Kuoli 16/1 1719. Tilalle otettiin 23/2 1719

Elias Salin. Karkasi 9/11 1719, mutta saatiin sittemmin kiinni ja toimitettiin komppaniaan. Sotaoikeuden 18/2 1720 antamalla päätöksellä toimitettiin 22/3 sotamieheksi Hälsingenin rykmenttiin. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle otettiin 24/12 1721

58. Vuoden 1728 pääkatselmusrullassa siirtopäivänä 22/4 1722.

59. RSA, Rullor 1701:2. Tammikuun kuukausirullan mukaan kuoli 27/12 ja tilalle otettiin Paul Johansson.

60. Palasi vankeudesta joulukuussa 1721 ja sai eron 13/4 1722.

*Josef Forsell.*⁶¹ Ylennys 4/6 1725⁶² komppanian auditööriksi. Tilalle siirrettiin samana päivänä eli 4/6 1725 Everstiluutnantin komppanian katselmuskirjuri

Hindrich Wittmarck. Edelleen 1728.

Lippumies

Virkatalo: Ylimmäisen Kökkölä Hartolassa

Mattz Märthensson Rund. Tässä jo 1694. Kuoli 27/11 1700.⁶³ Tilalle 27/11 1700 komppanian korpraali

Hans Häggman. Kuoli maaliskuussa 1705. Tilalle "samaa aikaan" eli ilmeisesti maaliskuussa 1705 Henkikomppanian vapaaehtoinen

Gerhard Magnus Berendt. Ylennys jo 14/8 1705 Henkikomppanian kakkosvänrikiksi. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 4/6 1706 komppanian korpraali

Anders Commander. Mainitaan vielä joulukuussa 1709.

Hans Gunnerus. Tässä jo 1711. Katosi partiomatalla lokakuussa 1713. Tilalle 22/12 1713 komppanian varusmestari

Staffan Linde. Katosi tuntuureilla kaikkine varusteineen vuoden 1719 ensi päivinä. Virkaa hoiti ilmeisesti tämän jälkeen jo 18/12 1717 komppanian kakkoslippumieheksi ylennetty komppanian varusmestari

Zachris Ingerman. Ero Rådmansössä 1721. Tilalle siirrettiin samana päivänä 1721 komppanian kersantti

Petter Krook. Siirto 2/4 1722⁶⁴ Sääksmäen komppaniaan. Tilalle samana päivänä eli 2/4 1722 komppanian kersantti

Mathias Brummer. Siirto 1723 komppanian majoittajaksi. Tilalle Everstiluutnantin komppanian vääpeli

Hans Hindrich Gardiemeister. Edelleen 1728.

61. RSA, emt. mf FR 301. Tätä ennen Otto Johan Maydellin sihteeri, "handsekreterare".

62. Ylennyspäivämäärä vuoden 1728 pääkatselmusrullassa 4/7 1725.

63. Ylennys kakkosvääpeliksi 30/7 1700 komennuksella olleen varsinaisen vääpelin tilalle; RSA, Rullor 1700:7. Rullassa kuolinpäivänä 23/11 1700.

64. Vuoden 1728 pääkatselmusrullassa siirtopäivänä 22/4 1722.

Majoittaja

Virkatalo: Palokan Mankola Jyväskylässä

Johan Christersson Kåskman. Tässä jo 1694. Erosi 5/9 1699. Tilalle "samaan aikaan" eli ilmeisesti 5/9 1699 Asikkalan komppanian varusmestari

*Johan Kirkhof.*⁶⁵ Ylennys 13/1 1701 komppanian vääpeliksi. Tilalle 13/1 1701 komppanian korpraali

*Samuel Ryman.*⁶⁶ Joutui venäläisten vangiksi 20/10 1706 ja jätti jälkeensä vaimon ja lapset, jotka elivät kotona. Paikka jäi täyttämättä. Palkka varattiin jatkossa edelleen Rönbergille, "mikäli elää".

*Israel Argilander.*⁶⁷ Tässä jo 1711. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Tilalle 14/5 1714 komppanian varusmestari

Simon Yhrman. Ylennys 28/5 1717 komppanian kersantiksi. Tilalle 28/5 1717 Sääksmäen komppanian varusmestari

Petter Krook. Mainitaan 1719. Ylennys 18/12 1717 komppanian kakkoskersantiksi. Tilalle 11/1 1718 Henkikomppanian vapaaehtoinen

Johan Giesenhaus. Mainitaan 1719. Kuoli 28/1 1719. Tilalle 1/7 1719 oboisti, "hautbois"

Hindrich Abbor. Kuoli Hälsingenissä 10/4 1720. Paikka jäi täyttämättä. Paikalle siirrettiin Rådmanössä 1721 Majurin komppanian majoittaja

Samuel Biur. Siirto 1723 komppanian varusmestariksi. Tilalle samana päivänä 1723 komppanian lippumies, kersantti

Mathias Hindrich Brummer. Edelleen 1728.

65. Hoiti 30/7 1700 lähtien kersantin tehtäviä ns. kakkoskersanttina, jolloin majoittajan tehtäviä hoiti 30/7 1700-27/11 1700 vastaavasti kakkosmajoittajana korpraali Hans Häggman.

66. Nimi myös muodossa Reeman-Rehman. Vuosien 1704 ja 1708 palkkalistassa todetaan olleen oikealta nimeltään Röhnberg.

67. Mainitaan kakkosmajoittajana jo elokuussa 1707 ja edelleen joulukuussa 1709.

Varusmestari

Virkatalo: Leppäveden Kankainen Laukaassa

Johan Arwidsson. Tässä jo 1694, edelleen 1696.

Hindrich Svanbergh. Tässä jo 1698. Ylennys 1/10 1701⁶⁸ komppanian kersantiksi. Tilalle "samaa aikaan" eli ilmeisesti 1/10 1701 komppanian korpraali

Hans Gunnerus. Tässä vielä joulukuussa 1709. Tilalle ilmeisesti jo vuoden 1710 aikana

Zachris Ingerman. Joutui vangiksi Viipurin antautuessa 1710.⁶⁹ Tilalle 24/2 1711 komppanian korpraali

Staffan Lind. Ylennys 22/12 1713 komppanian lippumieheksi. Tilalle 24/4 1714 Sääksmäen komppanian korpraali

Simon Yhrman. Ylennys jo 14/5 1714 komppanian majoittajaksi. Paikka sittemmin täyttämättä. Tilalle 16/5 1715 vankeudesta vapautunut entinen varusmestari

Zacharias Ingerman. Ylennys 18/12 1717 komppanian lippumieheksi. Tilalle 11/1 1718 komppanian rummunlyöjä

Samuel Steen. Katosi tuntuureilla kaikkine varusteineen vuoden 1719 alkupäivinä. Paikka jäi täyttämättä. Paikalle siirrettiin Rådmandsössä 1721 Sääksmäen komppanian varusmestari

Samuel Habellman. Siirto 1723 Everstiluutnantin komppaniaan korpraalin jakopalkalle. Tilalle samana päivänä 1723 komppanian majoittaja

Samuel Biur. Edelleen 1728.

68. Kakkoslippumiehenä jo 30/7 1700, jolloin varusmestarin tehtäviä hoiti kakkosvarusmestarina komppanian korpraali Samuel Ryman. Palkkalistassa tässä kohtaa 1/8 1701, kersantin kohdalla kuitenkin 1/10 1701. Vastaavasti siellä mainitun edellisen viranhaltijan ylennyspäivänä mainitaan 1/10 mutta jälleen tulokomppanian kohdalla 10/10. Tässä siis mitä ilmeisemmin pitää olla lokakuu (oct. ei aug.)

69. Vuoden 1716 pääkatsemusrullan mukaan toimitettiin 1714 vihollisen toimesta sairauden takia Tukholmaan.

Rautalammin komppania

Kapteeni

Virkatalo: Vuoskosken Hilmo Viitasaarella

*Jürgen Johan Brandt.*⁷⁰ Tässä jo 1694, jolloin todettiin "...nustädes warit Ett heelt ähr siuk". Erosi 28/10 1694. Tilalle 28/10 1694 rykmentin kortteerimestari

Jobst Wilhelm von Nandelstedt. Ylennys 6/5 1705 majuriksi ja siirto Majurin komppanian kapteeniksi. Tilalle 9/5 1705 rykmentin kortteerimestari

Nils Silfversvahn. Joutui vangiksi Viipurin antautuessa 1710, "med Wiborgs öfwergång fången".⁷¹ Tilalle 24/2 1711 komppanian luutnantti

Wolter Magnus von der Pahlen. Mainitaan virkaatekevänä. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Tilalle 14/5 1714 Jämsän komppanian luutnantti *Henrik Böisman.*⁷² Edelleen 1728.

Luutnantti

Virkatalo: Saarijärven Tarvaala Saarijärvellä

*Jöran Moras.*⁷³ Tässä jo 1694. Haavoittui Narvan taistelussa. Ero 11/11 1701. Tilalle 11/11 1701 komppanian kakkosluutnantti

-
70. Hämeen jalkaväkirykmentin kapteenin valtakirja jo 22/4 1680. Alkuaan etelähämäläisen Brandtin komppanian päällystö siirrettiin kantarykmenttien organisaatiouudistuksessa Pohjois-Hämeestä rekrytoitavan Rautalammin komppanian päällystöksi. Alueen miehet palvelivat tätä ennen Savon jalkaväkirykmentissä.
 71. Palkkalistat vuosilta 1722 ja 1723: "d: 14 Aug examinerad och upförd till Major afskied och underhåll (1722), ... afsked, thet han ock bekommit d. 13 Junii 1723 (1723).
 72. Henrik Böisman mainitaan ennen vuotta 1723 virkaatekevänä; Vuosien 1719 ja 1720 pääkatselemusrullien mukaan tähän ylennettiin 27/8 1718 ilmeisesti kakkoskapteeniksi rykmentin kortteerimestari Elias Schavon (1719), joka siirtyi sittemmin 10/1 1720 Sysmän komppanian luutnantiksi (1720).
 73. RSA, Vuoden 1680 palkkalista. Ylennys tähän 22/4 1680 kapteeni Didrik von Essenin komppaniasta. Morasin ollessa komennettuna sodan alkuvaiheessa Rääveliiniin, luutnantin tehtäviä hoiti Riiassa kakkosluutnantiksi 30/7 1700 ylennetty vänrikki Hindrich Mathias Brummer, joka sittemmin 7/2 1701 siirtyi Jämsän komppaniaan.

Rautalammi Compagnie.

Capitein Hendrick Boisman
 Lieutenant Gustaf Mellin
 Föredrick, Lieutenant Hendrick Thielblöf.
 Fältwebel, Föredrick Reinhold Boisman.
 Sergeant, Fältwebeln Erik Oftererott.
 Minstreskrifvare Löfman till Vidareutören Joseph Forjell
 anslagen

Föres, Sergeant Wentzell Bulten, d. 7. Julii 1726. i samma
 döds afgång, i. Fält d. 27. Septemb. samma
 år Minstreskrifvare Isaac Boisman anslagen.

Föres, Sergeant Daniel Schanon.
 Anstman, Föresen Petter Johan Givensoff.
 Föresen indragne, oed löfman anslagen till Sörvids Byggen.
 Grundslagen

1^a Johan Käupinen.
 2^a Johan Wylström.
 3^a Anders Skolpe.
 4^a Johan Karkki.
 5^a Anstman, Föresen Lars Lemfjen.
 6^a Johan Arndberg.
 7^a Johan Heckin.
 8^a Johan Biffack.
 9^a Menstruvingen.

Gamla kruskar
 1726. år d. recruter 99.
 reserver uppehållande med Byggnads mätta 2.
 1725 1726 9.
 vacante 1.
 111. 122.

Rautalammin komppanian päällystö, soittajat ja korpraalit sekä miehistötilanne numeroina syksyllä 1726. Lähde: RSA, vuoden 1726 palkkalista mf. WA 2081.

*Wolter Magnus von der Pahlen.*⁷⁴ Ylennys 24/2 1711 komppanian kapteeniksi. Tilalle samana päivänä eli 24/2 1711 Sysmän komppanian vänrikki

Johan Reenman. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Tilalle 14/5 1714 Sysmän komppanian vänrikki

Christian Johan Bröijer. Ylennys 29/8 1715 Henkikomppanian kapteeniluutnantiksi. Tilalle samana päivänä eli 29/8 1715 Sysmän komppanian vänrikki

Johan Gååzman. Kuoli 15/10 1715. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 27/6 1718 rykmentinadjutanti

Johan Kuhlberg. Siirto 1721 Jämsän komppanian vänrikin jakopalkalle. Tilalle Asikkalan komppanian luutnantti

Henrik Thesleff. Mainitaan virkaatekevänä.⁷⁵ Siirto 1723 komppanian vänrikiksi. Tilalle 1722 vankeudesta palannut värvätyn rykmentin luutnantti

Gustaf Mellin. Ero 13/8 1728.

Vänrikki

Virkatalo: Rautalammin Lassila Rautalammilla

*Hindrich Mathias Brummer.*⁷⁶ Tässä jo 1694. Ylennys ja siirto 7/2 1701 Jämsän komppanian luutnantiksi. Tilalle 7/2 1701 Majurin komppanian kakkosvänrikki

Herman Mellin. Kaatui Hummelshofissa 19/7 1702. Tilalle ylennettiin jostain värvätystä rykmentistä, "ifrån något wärvat Regemente hit avancerat"

74. Sai kakkosluutnantin valtakirjan jo 8/7 1701. Elokuusta 1707 joulukuuhun 1709 komppanian kakkosluutnanttina mainitaan Reinhold von der Pahlen.

75. Vankeudesta palannut komppanian kakkosluutnantti Reinhold von der Pahlen sijoitettiin sotakomission toimesta 19/7 1722 tähän saaden nauttia puolta viran palkkaa.

76. Palkkalista vuodelta 1690. Ylennys tähän 26/12 1689 kapteeni Mathias Chr. von Kothenin komppaniasta. Ylennys komppanian kakkosluutnantiksi 30/7 1700, jolloin vänrikin tehtävien hoitoon siirrettiin Majurin komppaniasta vääpeli Lorentz Falck. Falck komennettiin sittemmin 16/1 1701 pääarmeijaan.

Carl Johan Norrman. Ero sairauden takia pääkatselmuksessa 20/9 1704. Tilalle samana päivänä eli 20/9 1704 vänrikki

Ernest Bergh. Mainitaan vielä joulukuussa 1709.⁷⁷

Simon Hartwig. Tässä jo 1711. Todetaan olleen vankina.⁷⁸ Tilalle värvättiin 24/2 1711

Ernest Henrik Schildt. Mainitaan virkaatekevänä. Ylennys 14/5 1714 Sääksmäen komppanian luutnantiksi. Tilalle samana päivänä eli 14/5 1714 Jämsän komppanian kersantti

Joonas Slättman. Ero 30/12 1719. Virkaa hoiti sittemmin

Petter Lang.⁷⁹ Siirto Råmandsössä 1721 Majurin komppaniaan. Tilalle Rådmandsössä 1721 Jämsän komppanian vänrikki

Reinhold Böisman. Mainitaan virkaatekevänä. Siirto 1723 komppanian väapeliksi. Tilalle 1723 komppanian luutnantti

Henrik Tesleff. Edelleen 1728.

Vääpeli

Virkatalo: Keihärinkosken Paalala Viitasaarella

Mathias Willandt. Tässä jo 1694. Ylennys ja siirto 15/5 1700 Asikkalan komppanian vänrikiksi. Tilalle 15/5 1700 komppanian kersantti

Lars Montonen. Otti eron -/2 1701. Tilalle samana päivänä -/2 1701 komppanian lippumies

Johan Roms. Ylennys 3/10 1702 Uudenmaan Ratsuväkirykmenttiin. Tilalle jo samana vuonna, ilmeisesti 10/10 1702⁸⁰ komppanian kersantti

Jesper Slättman. Mainitaan vielä joulukuussa 1709.

Adam Pistohlkors. Mainitaan 1711. Joutui vangiksi. Tilalle 24/2 1711 komppanian kersantti

77. Komppanian kakkosvänrikkinä mainitaan elo-lokakuussa Otto Christopher Andenflycht.

78. Palasi vankeudesta helmikuussa 1722 ja sai eron 2/6 1722.

79. Vuoden 1719 pääkatselmusrullan mukaan ylennettiin paikalle jo 27/6 1718 Sääksmäen komppanian vääpelin jakopalkalta, ilmeisesti ns. kakkosvänrikiksi.

80. Ylennyspäivämäärää ei ilmoiteta, mutta ylennyksen aiheuttaman virkakierron alapäässä korpraali Fabian Sprindtin ylennyspäivänä mainitaan kyseinen 10/10 1702.

Anders Commander. Ylennys 4/2 1714 rykmentin adjutantiksi. Tilalle 14/5 1714 rykmentinkivalteri

Anders Ståhlström. Siirto 19/7 1718 Sysmän komppaniaan. Tilalle 19/7 1718 entinen Jämsän komppanian kersantti, sittemmin Rautalammin komppanian kakkosvääpeli

*Erik Stenroth.*⁸¹ Siirto 1723 komppanian kersantiksi. Tilalle 1723 komppanian vänrikki

Reinhold Böisman. Edelleen 1728.

Kersantti

Virkatalo: Kärkkäälän Hannula Rautalammillä

Anders Nymeijer. Tässä jo 1694. Siirto 1695 kapteeni Tiesenhausenin eli Asikkalan komppaniaan. Tilalle Asikkalan komppanian kersantti

Lauri Eskelinpoika Montonen. Mainitaan 1695, että "såsom hafwande nogare efterrättelse af dett Nydibegrepen Rautalambiske Companiet". Ylennys 15/5 1700 komppanian vääpeliksi. Tilalle 15/5 1700 komppanian lippumies

*Jesper Slättman.*⁸² Ylennys ilmeisesti⁸³ 10/10 1702 komppanian vääpeliksi. Tilalle ilmeisesti 10/10 1702 komppanian lippumies

Georg Christopher Schildt. Ammuttiin kuoliaaksi 6/7 1705 "och lembnat hustru och Barn efter sig i stoor fattigdom". Tilalle 8/8 1705 Majurin komppanian varusmestari

Ernest Henrik Schildt. Mainitaan vielä joulukuussa 1709.

81. Oli ylennetty tähän ilmeisesti kakkosvääpeliksi jo 20/11 1717. Jämsän komppanian kohdalla ylennyspäivänä 12/11 1717. Stenrothin tilalle kakkosvääpeliksi ylennettiin 19/7 1718 komppanian kersantti Carl Sireen, joka siirtyi 10/1 1720 edelleen Majurin komppaniaan.

82. Jesper Slättmanin ollessa komennettuna pääarmeijaan kersantin tehtäviä hoitivat kakkoskersanteina majoittaja Gustaf Fredrik von der Pahlen 30/7 1700–27 tai 29/12 1700 (kuoli) ja lippumies Johan Roms 27 tai 29/12 1700–helmikuu 1701 (ylennys vääpeliksi).

83. Ernt. viittaus vääpeli Johan Romsin kohdalla

Anders Commander. Mainitaan 1711. Ylennys 24/2 1711 komppanian vääpeliksi. Tilalle samana päivänä eli 24/2 1711 Jämsän komppanian lippumies

Johan Skogh. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Tilalle 1/3 1714 eversti Brakelin värvätystä rakuunarykmentistä korpraali

Reinhold Böisman. Ylennys 26/9 1715 Jämsän komppanian vääpeliksi. Tilalle samana päivänä eli 26/9 1715 komppanian lippumies

Hindrich Schavon. Ylennys 12/11 1717 Jämsän komppanian vääpeliksi. Tilalle 12/11 1717 komppanian majoittaja

*Carl Sireen.*⁸⁴ Ylennys jo 19/7 1718 komppanian vääpeliksi, ilmeisesti kakkosvääpeliksi. Näin virkaa jatkossa hoiti tähän jo 18/11 1717 ylennetty

Anders Johan Rennerfelt. Ero 20/8 1719, joka hänelle tiedoksi toimitettiin ja toimeenpantiin 4/9 1719. Tilalle 10/1 1720 Majurin komppaniasta

Daniel Schavon. Siirto 6/6 1722 komppanian lippumieheksi. Tilalle siirrettiin samana päivänä eli 6/6 1722 vankeudesta palannut Majurin komppanian kersantti

Wentzell Bullder. Siirto 1723 komppanian lippumieheksi. Tilalle 1723 komppanian vääpeli

Erik Stenroth. Edelleen 1728.

Katselmuskirjuri

Virkatalo: Kyminkoski Viitasaarella

Gustaf Hansson Swarthafver. Tässä vielä 1694. Kuoli 25/2 1694. Paikka jäi täyttämättä. Tilalle 13/2 1695 rykmentinkirjurin kirjuri

Elias Lindberg. Siirto 7/9 1696 Henkikomppaniaan. Tilalle värvättiin 7/9 1696

Samuel Crook. Mainitaan 1696.

84. Perimysjärjestys tässä hieman epäselvä. Tähän ylennettiin 18/11 1717 ilmeisesti ns. kakkoskersantiksi Everstiluutnantin komppanian lippumies Anders Johan Rennerfelt, jolle myönnettiin ero 20/8 1719 ja joka ero toimeenpantiin 4/9 1719. Wirilanderin mukaan Rennerfelt olisi ollut varsinainen viranhaltija ja Sireen puolestaan kakkoskersantti.

Arfwid Hackman. Tässä jo 1698.⁸⁵ Kuoli -/3 1704. Tilalle -/3 1704
Samuel Wijnblad. Toimi samalla rykmentikirjurina.⁸⁶ Joutui venäläisten
vangiksi, pahoinpideltiin ja kuoli 15/8 1713. Tilalle värvättiin 12/10 1714
Jacob Hindrichsson. Mainitaan vielä 1716.
Jakob Böisman.⁸⁷ Tässä jo 1719. Poistettiin 1723. Palkka määrättiin 15/8
1723 sotatuomari Josef Forsellille ja paikka jäi sittemmin täyttämättä.

Lippumies

Virkatalo: Juurikkaniemen Hyvelä Rautalammilla

Jesper Slättman. Tässä jo 1694. Ylennys 15/5 1700 kersantiksi. Tilalle 15/5
1700 komppanian majoittaja

Johan Roms.⁸⁸ Ylennys -/2 1701 komppanian vääpeliksi. Tilalle samana
päivänä -/2 1701 komppanian varusmestari

Georg Christopher Schildt. Ylennys ilmeisesti 10/10 1702 komppanian
kersantiksi. Tilalle ilmeisesti 10/10 1702 komppanian varusmestari

Paavali Harakka. Ero 18/3 1705. Tilalle 18/3 1705 komppanian majoittaja

Henrik Lempe. Mainitaan 1708 toteamuksella "Warit permitterat medh Hr
Öfwerste Lieut: Otto Johan Majdell och warit borta 1/2 åhr öf: tijden".
Tilalle otettiin 28/7 1708

Claes Arenberg. Ylennys 9/9 1712 Porin jalkaväkirykmentin kersantiksi.
Tilalle jo 1712 komppanian varusmestari

Johan Swart. Ero 4/8 1713. Tilalle 4/8 1713 komppanian varusmestari

85. Rullien mukaan Pohjan sodan alkuvuosina katselmuskirjurin tehtäviä hoiti seuraavat katselmuskirjurit; *Petter Osteen*, mainitaan elokuusta 1700 lähtien ja todetaan kuolleen 27/12 1700. *Jacob Andersson*, mainitaan jo tammikuussa 1701 ja edelleen huhtikuussa 1701. *Jacob Dahlholm*, mainitaan kesäkuussa 1701, liekö edellämäinittu Jacob Andersson. *Paul Johansson Köningstedt*, mainitaan jo kesäkuussa ja vielä elokuussa 1701, jolloin siirretty jo Jämsän kompaniaan, jossa nimellä Joachimsson. *Wilhelm Jöransson Schildt*, mainitaan elokuussa 1701 ja vielä helmikuussa 1702.

86. Katselmuskirjurin tehtäviä hoiti ainakin loppuvuodesta 1707 Märten Jöransson ja joulukuun 1709 rullassa todetaan, että "Wijnblad oli kotonaan maalla ja tehtäviä hoiti joku muu".

87. Ilmeisesti edellämäinittu Jacob Hindrichsson.

88. Kakkoskersantti jo 27 tai 29/12 1700.

Anders Johan Rosenqwist. Ylennys 14/5 1714 Sääksmäen komppanian kersantiksi. Tilalle 14/5 1714 Henkikomppanian majoittaja
Hindrich Schavon. Ylennys 26/9 1715 komppanian kersantiksi. Tilalle 26/9 1715 Jämsän komppanian majoittaja
Erik Stenroth. Ylennys 18/12 1716 Jämsän komppanian kersantiksi. Tilalle 18/12 1716 komppanian majoittaja
Otto Wilhelm Dittmar. Ylennys 18/12 1717 Sysmän komppanian kersantiksi. Tilalle 18/12 1717 komppanian varusmestari
Gabriel Gunelius. Siirto Råmandsössä 1721 Majurin komppaniaan. Tilalle 1721 vankeudesta palannut erään ruotsalaisen rykmentin lippumies
Lars Dufva. Siirto 6/6 1722 Sääksmäen komppaniaan. Tilalle samana päivänä eli 6/6 1722 komppanian kersantti
Daniel Schavon. Siirto 1723 komppanian majoittajaksi. Tilalle 1723 komppanian kersantti
Wenzell Bulder. Kuoli 7/7 1726.⁸⁹ Tilalle otettiin 27/9 1726 katselmuskirjuri
Jacob Böisman. Edelleen 1728.

Majoittaja

Virkatalo: Pääjärven Harju Saarijärvellä

Erik Carlsson Pettmann. Tässä jo 1694, edelleen 1696.
Johan Roms. Tässä jo 1698. Ylennys 15/5 1700 lippumieheksi. Tilalle 15/5 1700 komppanian varusmestari
*Gustaf Fredrik von der Pahlen.*⁹⁰ Kuoli 27 tai 29/12 1700.⁹¹ Tilalle 27 tai 29/12 1700 Jämsän komppanian korpraali
Jacob Dahlholm. Ylennys 10/12 1701 rykmentinkivalteriksi. Tilalle 1701 Majurin komppanian korpraali

89. Kuolinpäivänä mainitaan myöskin 17/7 1726.

90. Kakkoskersantti jo 30/7 1700, jolloin majoittajan tehtäviä hoiti kakkosmajoittajana varusmestari Georg Christopher Schildt 30/7 1700- helmikuu 1701 välisen ajan.

91. Kuukausirullan mukaan kuoli 27/12, mutta palkkalistan mukaan 29/12.

Henrik Lempe. Ylennys 18/3 1705 komppanian lippumieheksi. Tilalle 18/3 1705 komppanian varusmestari

Erik Fortell. Ero 8/6 1707. Tilalle komppanian korpraali

Reinhold Johan Dittmar. Mainitaan vielä joulukuussa 1709. Joutui vangiksi. Tilalle kaksikkaista majoittaja

Gustaf Heinman. Mainitaan jo 1711. Siirto 31/8 1713⁹² Sääksmäen komppanian majoittajaksi. Tilalle vankeudesta paennut ja rykmenttiin 31/8 1713 palannut

Reinhold Johan Dittmar. Kaatui Isonkyrön taistelussa 19/2 1714. Tilalle 1/3 1714 Majuri Watrangin pataljoonasta vapaaehtoinen

Carl Siréen. Ylennys jo 14/5 1714 Sääksmäen komppanian lippumieheksi. Paikka sittemmin täyttämättä:

Claes Johan Korpfeldt. Tässä jo 1716. Hukkui 8/9 1715.⁹³ Tilalle 20/9 1716 Henkikomppanian varusmestari

Otto Wilhelm Dittmar. Ylennys 18/12 1716 komppanian lippumieheksi. Tilalle 18/12 1716 Jämsän komppanian vapaaehtoinen

Fredrich Ahlbohm. Kuoli 14/2 1717. Tilalle 28/2 1717 Everstiluutnantin komppanian varusmestari

Carl Gustaf Danij. Ylennys Henkikomppanian lippumieheksi. Tilalle 26/5 1717 Sääksmäen komppanian korpraali

Carl Siréen. Ylennys 12/11 1717 komppanian kersantiksi. Tilalle otettiin 2/4 1718

Niels Tibleus. Katosi tuntuureilla kaikkine varusteineen Armfeltin joukkojen palatessa Norjasta Ruotsiin vuodenvaihteessa 1718–19. Tilalle 1/7 1719 rykmentin "hautboist"

Erik Wackelin. Ero 25/10 1719. Tilalle 1/4 1720 eversti Boijen värvättyjen rakuunoiden katselmuskirjuri

-
92. Vuoden 1713 palkkalistassa Heinmanin siirtopäivä samoin kuin vankeudesta palanneen Dittmarin paluupäivänä mainittu 31/8, mutta seuraavan vuoden palkkalistassa 5/9 1713.
93. Vuoden 1715 palkkalista. Hukkui ilmeisesti samaisella muonanhankintamatkalla Ångermanlantiin kuin esimerkiksi Jämsän komppanian korpilahtelaisessa ruodussa palvellut korpraali Heikki Lintu.

Petter Johan Ivendorf. Siirto 1723 komppanian varusmestariksi. Tilalle 1723 komppanian lippumies, kersantti

Daniel Schavon. Edelleen 1728.

Varusmestari

Virkatalo: Ilmolahden Kinnula Viitasaarella

Elias Larsson Strommius. Tässä jo 1694. Ylennys ja siirto 15/2 1695 kapteeni Bergin komppanian eli Sääksmäen komppanian majoittajaksi. Tilalle 8/4 1695 kapteeni Tiesenhausenin eli Asikkalan komppanian korpraali

Gustaf Fredrik von der Pahlen. Ylennys 15/5 1700 komppanian majoittajaksi. Tilalle värvättiin 15/5 1700

*Georg Christopher Schildt.*⁹⁴ Ylennys -/2 1701 komppanian lippumieheksi. Tilalle samana päivänä -/2 1701 komppanian korpraali

Paavali Harakka. Ylennys 10/10 1702 komppanian lippumieheksi. Tilalle 10/10 1702 komppanian korpraali

Fabian Sprindt. Ammuttiin kuoliaaksi Siestarjoen taistelussa 9/7 1703. Tilalle värvättiin 12/10 1703

Friderics Bosin. Ylennys ja siirto 2/11 1703 Henkikomppanian majoittajaksi. Tilalle 1/4 1704 Henkikomppanian vapaaehtoinen

Isak Tigerstedt. Ylennys ja siirto jo 12/5 1704 henkikomppanian majoittajaksi. Tilalle 20/5 1704 vapaaehtoinen

Erik Fortell. Ylennys 18/3 1705 komppanian majoittajaksi. Tilalle 18/5 1705 komppanian korpraali

Johan Swart. Ylennys 9/9 1712 komppanian lippumieheksi. Tilalle samana päivänä eli 9/9 1712 Everstiluutnantin komppanian varusmestari

Fredrik Sprinck. Ero 11/3 1713. Tilalle samana päivänä eli 11/3 1713 Henkikomppanian vapaaehtoinen

Anders Johan Rosenqwist. Ylennys jo 4/8 1713 komppanian lippumieheksi. Tilalle samana päivänä eli 4/8 1713 Sysmän komppanian vapaaehtoinen

94. Kakkosmajoittajaksi 30/7 1700, jolloin varusmestarin tehtävien hoitoon kakkosvarusmestariksi ylennettiin komppanian korpraali Paavali Harakka.

Lorentz (Lars) Jämsén. Joutui vangiksi Pälkäneellä 6/10 1713. Tilalle 20/12 1713 komppanian korpraali

Gabriel Gunelius. Ylennys 18/12 1717 komppanian lippumieheksi. Tilalle 18/11 1717 numerosta 97 komppanian korpraali

Jöran Biörman. Mainitaan virkaatekevänä. Siirto 16/6 1722 Henkikomppanian varusmestariksi. Tilalle samana päivänä eli 6/6 1722 entiselle paikalleen joulukuussa 1721 vankeudesta palannut varusmestari

Lars Jämsén. Mainitaan 1723. Siirto 1723 korpraalin jakopalkalle. Tilalle 1723 komppanian kersantti

Peter Johan Ivendorf. Ero 22/6 1728. Tilalle samana päivänä eli 22/6 1728 Henkikomppanian korpraalin jakopalkalta varusmestari

Jöran Biörman. Edelleen 1728.

Kaksikaskomppanioiden päällystöä 1707-1710

Jämsän komppania

Jämsän komppania muodosti vielä elo-syyskuussa 1707 yhteisen kaksikas-komppanian Sääksmäen komppanian kanssa. Komppanian päällystön muodostivat tällöin kapteeni *Georg Ogilwie*, joka tosin todetaan jo elokuussa tuomitun virasta, luutnantti *Constantin Rubzoff*, vänrikki *Nils Gestrin*, vääpeli *Carl Anton Bröijer*, kersantti *Johan Sortan*, katselmuskirjuri *Johan Träskman*, lippumies *Gustaf Wijding* ja majoittaja *Gustaf Heinman*. Varusmestaria ei em. aikana mainita.⁹⁵ Sittemmin jo lokakuusta 1707 lähtien Jämsän komppanian kaksikkaat oli sijoitettu samaan kaksikaskomppaniaan Rautalammin komppanian kaksikkaiden kanssa.

Sysmän komppania

Vielä syyskuussa 1707 Sysmän komppania muodosti yhteisen kaksikas-komppanian Everstiluutnantin komppanian kanssa, mutta jo lokakuusta 1707 lähtien Sääksmäen komppanian kanssa. Viimemainittu järjestely oli voimassa edelleen vuosina 1709 ja 1710.⁹⁶

Tänä aikana komppanian päällikkönä toimi kapteeni *Johan Herkepeaus*. Luutnantteina mainitaan *Bernhard Gamberg* elo-lokakuussa 1707, *Carl*

95. RSA, Rullor 1707:4

96. RSA, Rullor 1707:4, 1709:2 ja 1710:11.

Andenflycht joulukuusta 1709 eroonsa 4/4 1710 saakka, vänrikkinä *Anders Alberti* ja vääpelinä *Nils Phaler*. Kersantteina mainitaan aluksi *Elias Schavon*, joka ylennettiin 26/8 1707 kapteeni Martinsin komppanian vääpeliksi, mutta palautettiin takaisin tähän 29/9 1707, joulukuussa 1709 *Petter Johan Forstadius* ja elokuussa 1710 vastaavasti entinen lippumies *Carl Hasselgren*. Katselmuskirjurina toimi elo-syyskuussa 1707 lippumies *Carl Hasselgren*, sittemmin 29/9 1707 hänen tilalle kapteeni Ogilwien komppaniasta siirretty *Johan Träskman* sekä jo joulukuun lopusta 1709 lähtien *Henrik Rööblad*. Lippumiehenä mainitaan *Carl Hasselgren* elokuusta 1707 joulukuuhun 1709, tosin 26/8 1707–29/9 1707 välisen ajan kersanttina *Elias Schavonin* tilalla ja *Johan Hirn* vastaavasti elokuussa 1710. Majoittajaksi ylennettiin 2/7 1707 komppanian varusmestari *Johan Lempe*, joka sittemmin vuoden 1709 lopulla siirtyi lippumieheksi Everstiluutnantin komppaniaan ja hänen tilalleen tuli *Henrik Rööblad*. Varusmestarina oli elokuussa 1707 *Johan Lempe*, joka ylennettiin 2/7 1707 majoittajaksi ja 29/9 1707 lähtien *Gustaf Heinman* Ogilwien komppaniasta.

Rautalammin komppania

Rautalammin komppania muodosta ainakin vielä elo- ja syyskuussa 1707 oman kaksikaskomppaniansa, mutta jo lokakuusta 1707 lähtien yhteisen kaksikaskomppanian Jämsän komppanian kanssa. Komppania esiintyy rullissa Rautalammin komppanian nimellä. Ainakin vuodesta 1707 Rautalammin kaksikaskomppaniassa palveli myös vastaavien rekrytointialueiden kolmikkaat.⁹⁷

Rautalammin kaksikaskomppanian kapteenina mainitaan elokuusta 1707 lähtien *Jean (Johan) Martins*, luutnanttina elo-lokakuussa 1707 *Carl Andenflycht*, joulukuussa 1709 *Constantin Rubzoff* ja elokuussa 1710 *Axel Orre*, joka tosin todetaan tuomitun miehistöön. Vänrikkinä oli koko tässä käsitellyn ajan eli loppukesästä 1707 lähtien *Ulrik Johan Schönberg*.

97. RSA, Rullor 1707:4, 1709:2 ja 1710:11.

Vääpelinä mainitaan 26/8 1707-26/8 1707 välisen ajan kapteeni Herkepeaun komppanian kersantti *Elias Schavon*, sittemmin hänen tilalleen 29/9 1707 siirretty *Carl Anton Bröijer* ja joulukuusta 1709 elokuuhun 1710 jälleen *Elias Schavon*, kersanttina *Jean Bajar*, katselmuskirjurina *Mathias Lindberg*, lippumiehenä elo-syyskuussa 1707 *Hindrich Löfving*, joka siirrettiin 29/9 1707 ”johonkin toiseen komppaniaan”. Löfvingin tilalle tuli 29/9 1707 *Petter Johan Forstadius*. Sittemmin ainakin vuoden 1709 alussa lippumiehenä mainitaan *Fredrik Wijding*, jonka todetaan kuoleen 9/4 1709. Hänen tilalleen ylennettiin 14/4 1709 komppanian majoittaja *Erik Saxéen*. Majoittajana toimi aluksi 2/9 1707-14/4 1709 välisen ajan em. *Erik Saxéen*, sittemmin tilalle ylennetty entinen komppanian varusmestari *Michael Wargentin*. Varusmestarina mainitaan vasta alkuvuodesta 1709 *Michael Wargentin*, sittemmin 19/6 1709 tilalle ylennetty *Anders Bertilsson*, joka ylennettiin jo 24/9 samana vuonna vänrikiksi Turun rykmenttiin. Hänen tilalleen siirrettiin 28/11 1709 Majurin komppaniasta korpraali *Jonas Ekquist*.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Ruotsin sota-arkisto (RSA)

a) Palkkalistat vuosilta 1694–1696, 1698–1709, 1711–1714 ja 1722 (mf WA 2068–WA 2078 ja WA 2081).

b) Kuukausirullat: Elokuu 1700, loka-joulukuu 1700, tammi-huhtikuu 1701, kesäkuu 1701, elokuu 1701, lokakuu 1701, joulukuu 1701, tammi- ja helmikuu 1702 (Rullor 1700:4–1700:7, 1701:2–1701:9 ja 1702:1, mk K 02812-K 02815, K 02831-K 02838 ja vastaavasti K 02865). Elo-lokakuu 1707 (Rullor 1707:4, mk K 02943).

c) Pää- ym. katselmusrullat: Pääkatselmus Viipurissa joulukuussa 1709 (Rullor 1709:2, mk K 02956:2/7); Katselmus 1713 (Rullor 1713:10); Pääkatselmus Ruotsissa Täbyn pitäjän Löttingegårdissa lokakuussa 1716 (mf WA 1226); Päälylystörulla, päivätty Gävlessä 31. Joulukuuta 1716, (Rullor 1717:10); Kiväärirulla 1/1–31/12 1716 (mf WA 1226); Pääkatselmus Gävlessä 15/9 1720 (mf WA 1226); Pääkatselmus Rådmansössä lokakuussa 1721 (mf WA 1226).

Kansallisarkisto (KA)

a) Palkkalistat vuosilta 1722-1728 (mf 55027).

b) Pääkatselmusrullat: Pääkatselmus Ruotsissa marraskuussa 1719 (Mil 412, mf 54958) ja pääkatselmus Suomessa kesäkuussa 1728 (Mil 412, mf 54958 ja Mil 412A, 54960).

KIRJALLISET LÄHTEET JA MUUTA KIRJALLISUUTTA

C. G. Aminoff, Nyuppsatta truppförband i Finland 1770–1808. Historiallisia tutkimuksia 82. Helsingfors 1971.

Tor Carpelan, Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna. Helsingfors 1942.

CARPELAN 1954–65: Tor Carpelan, Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna II–IV. Helsingfors 1954–65.

JOKIPII 1959: Mauno Jokipii, Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan. Vanhan Ruoveden historia I. Vammala 1959.

LEIJONHUFVUD 1918: E. Leijonhufvud, Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingregementen till fot under stora nordiska kriget. Skrifter utgivna af Personhistoriska Samfundet 10. Stocholm 1918.

Adam Lewenhaupt, Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar. Stockholm 1921.

ROOS 1927: John E. Roos, Officersboställen i Finland under svenska tiden. Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja X, s. 174–246. Helsinki 1927.

VILJANTI 1935: Arvo Viljanti, Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla erityisesti silmälläpitäen Turun läänin jalkaväkirykmenttiä. Turun Yliopiston julkaisuja, Sarja B, osa XX. Turku 1935.

VILJANTI 1940: Arvo Viljanti, Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla II, Uudenmaan-Hämeen lääni. Turun Yliopiston julkaisuja, Sarja B, osa XXV. Turku 1940.

WIRILANDER 1950: Kaarlo Wirilander, Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalihistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisesta upseeristosta. Helsinki 1950.

WIRILANDER 1953: Kaarlo Wirilander, Suomen armeijan upseeristo ja aliupseeristo 1718–1810, virkatalohaltijain luettelo. SHS, käsikirjoja III. Helsinki 1953.

WIRILANDER 1975: Kaarlo Wirilander, Suomen armeijan sotilasvirkamiehistö 1718–1810, virkatalohaltijain luettelo. SHS, käsikirjoja VIII. Helsinki 1975.

MIKA PEKURINEN

Työtä
punaisen
huomisen
hyväksi

Piirisihteeri
Oskari Suutala
ja keskisuomalaisen
työväenliikkeen
murrosvuodet
1906—1918

“Rinnassa tuntui siltä että nyt alkamaan uutta elämää...”

Suomalaiset elivät poliittisesti kiihkeitä ja toiveikkaita aikoja syksyllä 1906. Puolueet valmistautuivat täyttämään päätään maaliskuussa 1907 pidettäviin ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin. Sosialidemokraattisen puolueen organisaatio oli muutoksen kourissa: yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden mukanaan tuonut eduskuntaudistus ja vuoden 1905 suurlakon jälkeinen voimakas työväenyhdistysten lisääntyminen johtivat siihen, että keskitetty puoluehallinto ei pystynyt enää tehokkaasti hallitsemaan yhteyksiä kaikkiin jäsenyhdistyksiinsä. Suomen Sosialidemokraattiseen Puolueeseen kuului vuoden 1904 lopussa 99 yhdistystä ja näihin 16 610 jäsentä, suurlakon jälkeen vuoden 1905 lopussa vastaavat luvut olivat 177 ja 45 298. Seuraavan vuoden lopussa jäsenmäärä oli kivunnut jo yli 85 000:een. Jäsenvyöryyn vastatakseen sosialidemokraattinen puolue jakoi alkuvuodesta 1906 maan agitaatiopiireihin, joista yhden muodosti Vaasan lääni.¹

Jyväskylän työväenyhdistys oli kuitenkin jo tätä ennen päättänyt kutsua koolle Keski-Suomen työväenyhdistysten edustajat perustamaan paikallisjärjestöä. Kun puolueen edustaja Otto Piisinen tuli Jyväskylään vahvistamaan puoluehallinnon laatimaa piirijakoa, esittivät Jyväskylän työväenyhdistyksen jäsenet toivomuksenaan, että Jyväskylä ympäristöineen muodostaisi oman piirin. Erosihan Keski-Suomi jo kulttuurisestikin hyvin paljon itsenäisten tilallisten kansoittamista Pohjanmaan lakeuksista. Keski-Suomen työväenyhdistysten ensimmäinen edustajakokous pidettiin Jyväskylän kunnallistalolla 35 yhdistyksen voimin helmikuun 11. ja 12. päivänä 1906. Kokouksessa oli jälleen paikalla myös Otto Piisinen, jolla oli mukanaan puoluehallinnon

1. Rasilta 1980, s. 17–18; Haataja 1977, s. 62.

Maaliskuussa 1907 järjestettyjen ensimmäisten eduskuntavaalien sosialidemokraattiset vaalipuhujat Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä. Ylhäältä vasemmalta lukien Emil Raearo, Jussi Vatanen, Herman Koskela, A. Attila, Onni Tuomi, E. Pohjaväre ja Oskari Suutala. Alarivissä istumassa Maria Raunio, J. K. Lehtinen, O. Turja, J. F. Naaralainen, Kaarle Mänty, Ida Kanerva ja M. Hätininen. Lähde: Lehto 1923, 63. Kuva: Toivo Lehto, Jyväskylän työväenyhdistys 35-vuotias. Jyväskylä 1923, s. 63.

viimeistelemä piirijakoesitys. Siinä maa jaettiin 18 agitaatiopiiriin, joista yksi oli Jyväskylän agitaatiopiiri, kutakuinkin myöhempää Vaasan läänin itäistä vaalipiiriä vastannut alue. Jyväskylän edustajakokous hyväksyi yksimielisesti puoluehallinnon esityksen ja valitsi piirin ensimmäiseksi "luottamushenkilöksi" eli piirisihteeriksi jyväskyläläisen Kaarle Männyn. Kun vielä piiritoimikunnan valitseminenkin jätettiin Jyväskylän työväenyhdistyksen huoleksi, oli kaupunkilaisten asema uudessa järjestössä erittäin hallitseva.²

Elokuussa 1906 pidetyssä sosialidemokraattien Oulun puoluekokouksessa agitaatiopiirit muutettiin vastaamaan uuden vaalilain mukaisia 16 vaalipiiriä. Vaasan läänin itäinen vaalipiiri kasvoi hieman, kun siihen liitettiin Kuortaneen kihlakunta kokonaisuudessaan. Kaikkiaan vaalipiirin alueeseen tuli kuulumaan 30 kuntaa Keski-Suomesta ja Etelä-Pohjanmaan reuna-alueilta. Samassa puoluekokouksessa päätettiin, että agitaatiopiirejä kutsutaan tästedes sosialidemokraattisiksi piirijärjestöiksi.³ Uusien piirijärjestöjen tärkein ja kiireisin työ oli vaalityön organisoiminen, sillä ensimmäiset eduskuntavaalit kolkuttelivat jo ovella. Syyskuussa pidettiinkin Jyväskylässä toinen piirikokous, joka keskittyi vaalityöhön. Turvatakseen vaalimenestyksen ja äänestysprosessin sujumisen piirikokousväki järjesti keskuudessaan "leikkivaalit", joissa harjoiteltiin niin vaaliagitaatiota kuin itse äänestämistäkin:

"Kello 4 alkoikin leikkivaali hirmuisella agitatsioonilla, jossa Perustuslailliset, Suomettarelaiset ja Sosialistit ottelivat kauheasti kukin kehuen omaa asiataan ainoaksi täydellisesti oikeaksi ja mitä rumimmin sättien vastapuolia. Kiihotus lopetettiin neljännessä vaille 5 ja alkoi äänestys kahdessa äänestysalueessa. Vakavana istuvat lautakunnat jakelivat vaalilippuja, katselivat ääniluetteloja ja leimasivat sulletuita lippuja. Neuvoja kaukaisimmassa nurkassa supatti opastuksia äänestäjille. Kuinka lie ollut puolueeton? Paljon vaalilippuja hylättiin, mutta tulos

2. Pohjakerroksista 1909, s. 18; JyMA, SDPKSPA, 50-vuotishistoriikin käsikirjoitus.

3. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1906.

oli kuitenkin edullinen sosiaalidemokraateille. Monta kovaa kohtausta sattui vaalien aikana. Vaalia häirittiin, agiteerattiin luvottomasti ja lopuksi ryöstettiin posti, joka kuletti vaaliliput. Mutta onneksi saatiin liput pelastetuksi keskuslautakunnalle.”

Leikkimielisistä vaaliharjoituksista huolimatta tuleviin vaaleihin suhtauduttiin erittäin vakavasti käännekohtana maamme historiassa. Tämä välittyi hyvin syyskuun piirikokouksen pöytäkirjan hartaista päätössanoista, joiden mukaan “rinnassa tuntui siltä että nyt alkamaan uutta elämää ja toimintaan totuuden ja veljeyden puolesta – nyt alkaa historian uusi lehti Suomessamme. Amen.”⁴

Vaaliagitaation hoitamista varten värvättiin piirin palvelukseen eduskuntavaalien edellä piirisihteerin ja kahden palkatun agitaattorin lisäksi 11 kiertävää puhujaa. Nämä eivät saaneet piirijärjestöltä varsinaista palkkaa, vaan elättivät itsensä myymällä puoluekirjallisuutta piiritoimikunnan laskuun.⁵ Yksi piirijärjestön vaaliagitaattoreista oli Oskari Suutala, 19-vuotias nuorukainen Töysästä Etelä-Pohjanmaalta. Hän oli suutarin poika, josta myöhemmin tuli pitkäaikainen piirisihteerin Vaasan läänin itäiseen vaalipiiriin ja hieman ennen kansalaissotaa kansanedustaja samasta vaalipiiristä.

Oskari Suutala sai ensimmäisen kosketuksensa työväenliikkeen nuorena kotonaan, sillä hänen isänsä Heikki Suutala oli aktiivinen sosialidemokraattisen puolueen kannattaja, joka toimi Töysässä vuosia piirijärjestön äänenkannattajan *Sorretun Voiman* asiamiehenä. Isänsä seurassa Oskari oppi myös tuntemaan työmiehen arjen auttaessaan tätä rautatieasemalla puutavaran lastaustöissä. Dramaattinen onnettomuus suuntasi nuorukaisen tulevaisuudensuunnitelmat kuitenkin toisaalle: hän jäi

4. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 29.–30.9.1906.

5. Pohjakerroksista 1909, s. 20.

Oskari Suutala (1887–1919), Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sosialidemokraattisen piirijärjestön piirisihteeri vuosina 1910–1917. Kuva: R. H. Oittinen, Jyväskylän työväenyhdistys 50-vuotias 1888–1938. Jyväskylä 1938, s. 109.

13-vuotiaana lastaustöissä junan alle. Tapaturmassa hän menetti koko oikean käsivartensa ja sai toiseen jalkaansa pysyvän vamman. Työmiestä hänestä ei aikuisiällä tullut, mutta työmiehen puolestapuhuja kylläkin.⁶

Itseopiskelun avulla Oskari Suutala ryhtyi kansakoulupohjalta kehittämään itseään ja keräämään tietoja työväenliikkeestä ja yhteiskuntaelämästä. Suurlakon jälkeisessä työväenliikkeen räjähdysmäisessä nousussa työväenaate saapui Töysäänkin. Oskari Suutala oli perustamassa Töysän kirkonkylän työväenyhdistystä 12. päivänä joulukuuta 1906, ja hänet valittiin sen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi. Samaan aikaan pitäjäin muodostettiin sosialidemokraattisen puolueen uuden organisaatiomallin mukaisesti eri työväenyhdistysten yhdyssiteeksi kunnallisjärjestö, jonka johtoon Suutala niinikään valittiin. Etelä-Pohjanmaa ei ollut kuitenkaan työväenaatteelle mitenkään hedelmällistä kasvualuetta. Niinpä Töysän kirkonkylän työväenyhdistys oli jäsenmäärältään pieni puolueosasto, joka ei ollut piirijärjestön toimintakertomuksen mukaan ”virkeydellä pilattu”. Aktiivisuuden puutteesta harvaa jäsenkuntaa ei voinut syyttää, sillä yhdistyksessä toimi alkuvuosina muun muassa puhujaseura, jota Oskari Suutala veti vuosina 1908–1910 ennen Jyväskylään muuttoaan.⁷

Ensimmäisten eduskuntavaalien lopullinen ehdokasasettelu suoritettiin tammikuussa 1907 pidetyssä piirikokouksessa, jossa Oskari Suutala oli vasta perustetun Töysän kunnallisjärjestön edustajana. Puolueäänestys kansanedustajaehdokkaista oli toimitettu etukäteen eri yhdistyksissä, ja sen pohjalta piirikokous suoritti lopullisen ehdokasasettelun kuultuaan ensin vaalivaaliokunnan laatiman mietinnön. Valitsijayhdistysten vaalitunnuksissa vaadittiin ”socialismin voittoa” ja ”nälkäisille leipää”. Sosialidemokraattien toiveikkaus ei ollut turhaa, sillä maaliskuun vaaleissa puolue sai 80 edustajaa eduskuntaan ja nousi siten suurimmaksi eduskuntaryhmäksi. Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä sosialidemokraatit saivat 11 edustajapaikasta 6. Keski-Suomi oli sosialidemokraateille korkean kannatuksen aluetta, sillä puolue sai kuudessa kunnassa yli 70 % äänistä: Petäjävedellä 79,0 %,

6. Ala-Kulju 1965, s. 742.

7. Laukkonen 1989, s. 430–432; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1909.

Laukaassa 76,4 %, Jyväskylän maalaiskunnassa 75,1 %, Multialla 72,8 %, Viitasaari 71,5 % ja Uraisilla 71,4 %. Näistä kolme ensimmäistä lukeutuivat Suomen kymmenen punaisimman kunnan joukkoon. Valkoisen läiskän muodosti maakunnan keskus Jyväskylän kaupunki, jossa sosialidemokraattien osuus saaduista äänistä oli tasan 40 %. Menestyksellinen vaalityö tuli kuitenkin kalliiksi, sillä vaalien perintönä piirijärjestölle jäi lähes 2 300 markan velka.⁸

Suurlakon jälkeinen jäsenvyöry työväenjärjestöihin saavutti huippunsa Vaasan läänin itäisessäkin vaalipiirissä vuonna 1906, jonka lopussa piirijärjestöön kuului reilut 4 400 jäsentä. Uusista jäsenistä läheskään kaikki eivät olleet kuitenkaan erityisen luokkatietoista, aatteelle uskollista väkeä, ja siksi suurlakon huuman haihtuessa myös puolueen jäsenmäärä kääntyi laskuun. Esimerkiksi Jyväskylässä työväenyhdistykseen oli liittynyt suurlakon tunnelmissa lukuisia seminaarilaisia, jotka tekivät pesäeron työväenliikkeeseen heti, kun sosialistiset luokkataistelunäkemykset syrjäyttivät sovinnolliset wrightiläiset ihanteet.⁹

Osaltaan innostuksen haihtumiseen vaikutti pettymys eduskuntauudistukseen asetettuihin odotuksiin, kun välittömät käytännön tulokset jäivät odotettua laihemmiksi. Sosialidemokraattien yhteiskunnallista uudistustyötä hidastivat sekä venäläisten voimistuva sortopolitiikka että eduskunnan porvarilliset edustajat. Kansanvaltaisen hallintojärjestelmän uskottavuuskin oli toisen sortokauden alettua kovilla, kun eduskunta hajotettiin aina sen hyväksytyä jonkin tsaarivallalle epämieluisan lain. Vuoden 1909 lopussa piirijärjestön jäsenmäärä oli pudonnut jo alle 1 900:n, mistä se alkoi vähitellen jälleen kohota. Etenkin monissa piirijärjestöön kuuluvissa Pohjanmaan kunnissa, joissa tilallisilla oli vahva asema, uusien työväenyhdistysten toiminta hiipui hyvin pian kituvaksi kuolinkamppailuksi. Oskari Suutalan mielestä ei ollut kuitenkaan syytä tuijottaa sokeasti piirijärjestön jäsenmäärän hiipumiseen, koska suurlakon jälkeen perustettuihin yhdistyk-

8. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 12.–13.1.1907; SDPKSPA, Toimintakertomus 1907; Soikkanen 1975, s. 177–180.

9. JyMA, JTYA, Jäsenluettelo 1905; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1906; Siisiäinen 1990, s. 29.

siin oli liittynyt myös aatteettomia, jopa porvarillisia ihmisiä. Jäsenmäärän laskeminen johtui Suutalan mielestä siitä, että tämä “porvarillinen painolasti” oli putoamassa pois ja tilalle oli hitaasti tulossa valveutuneempia jäseniä.¹⁰

Aatteellisen herätystyön onnistuminen edellytti jonkinlaisen kontaktin luomista vaalipiirin työväestöön. Ajatus oman äänenkannattajan perustamisesta oli syntynyt Jyväskylän työväenyhdistyksen keskuudessa jo suurlakon aikana marraskuussa 1905, mutta hanke kuivui sillä kertaa kokoon. Tavoite toteutui kuitenkin jo seuraavana vuonna, kun sosialidemokraattisen piirijärjestön äänenkannattaja *Sorretun Voima* alkoi ilmestyä säännöllisesti syyskuun puolivälissä 1906. Lehden samoin kuin koko piirijärjestön perustamisessa päävastuuta kantoi Jyväskylän työväenyhdistys. Oma lehti oli piirijärjestölle lähes välttämätön yhteydenpitokanava maaseutujen jäseniin ja tärkeä aatteellinen herättäjä “pimeillä seuduilla”.¹¹

Oskari Suutala toimi ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen *Sorretun Voiman* kiertävänä asiamiehenä vaalipiirin alueella. Asiamiehet pitivät palopuheita yhteiskunnallisista kysymyksistä, myivät kirjallisuutta, kannustivat työväestöä merkitsemään piirilehden osuuksia ja herättelivät köyhälistöä perustamaan työväenyhdistyksiä ja torppariosastoja. Nukkuvilla seuduilla kuulijakuntana olivat usein lähinnä tyhjät seinät ja yksittäiset ‘porvarit’, jotka tulivat paikan päälle todistamaan sosialistien heikkoa kannatuspohjaa paikkakunnalla. Mutta toisilla seuduilla vastaanotto oli rohkaisevampi, kuten Onni Tuomi kertoo yhdessä Oskari Suutalan kanssa pitämistään luennoista:

“Läheisessä Kimmingin kylässä oltiin virkeempiä. Tupa oli lähes täynnä raatajia ja parastamme me papit panimme. Toverini aherteli “Vimmatun Voimansa” hyväksi, saaden kokolailla “kymppiä” peukalonhaarunsa, vieläpä kantoivat lehdelle kolehdinkin. Tästä oli seurauksena,

10. JyMA, SDPKSPA, Puoluetilastot 1909; SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.–8.4.1912.

11. Tommila 1973, s. 315–318; Tapiola 1968, s. 105–106.

että Oskarin suu pysyi koko lopun illan hienossa hymyssä. Emme monta tuntia vuorokaudessa nukkuneet kahden viikon aikana, saimmepa liikvoja "hakasiakin" paitoihimme, mutta sittenkin tuntuu tehty työmme pieneltä. Se on kun pisara vettä Keiteleessä, se on melkein nollan arvoinen. Sinne lähtivät salolle sulattamaan meidän sosialistisia annoksiamme."¹²

Sanomalehti oli piirijärjestölle samalla kuitenkin jatkuva taloudellinen taakka, jonka tukemiseksi rahaa oli säännöllisesti kerättävä ja kerjättävä jäsenyhdistyksiltä. *Sorretun Voiman* omistajana oli virallisesti itsenäinen osuuskunta, Keski-Suomen Työväen Sanomalehti-, Kirjapaino- ja Kirjakauppa-osuuskunta, mutta piirijärjestö valvoi tarkasti, että lehteä toimitettiin sosialidemokraattisessa hengessä. Lehden toimittamisesta vastasi aluksi yksi toimittaja. Lehdellä oli toki alkuvuosinakin erinäisiä aputoimittajia, mutta virallisen toimitussihteerin toimen puuttuminen sysäsi suuren työtaakan päätoimittajan harteille. Vuoden 1912 piirikokouksessa hyväksyttiin Oskari Suutalan tekemä ehdotus, jossa esitettiin *Sorretun Voiman* osuuskunnalle toivomus toimitussihteerin palkkaamisesta päätoimittajan avuksi. Suutala oli tehnyt saman esityksen jo aiemmin suoraan osuuskunnalle, mutta kumpikaan aloite ei johtanut varojen puutteessa toivottuun tulokseen. Virallisesti toimitussihteerin pesti perustettiin vasta heinäkuussa 1915.¹³

12. *Sorretun Voima* 3.7.1907, 11.10.1907 ja 15.11.1907.

13. Niini 1931, s. 15–16; JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.–8.4.1912.

Vaalit velkaannuttavat, valta puhuttaa

Vaalityö sävytti piirijärjestön koko toimintaa ensimmäisinä vuosina, sillä Venäjän sortotoimien kiristyessä eduskunta hajotettiin pienimmästäkin syystä. Jatkuva kampanjointi vei luonnollisesti muutenkin niukkoja resursseja varsinaisesta valistustyöstä. Vähäisetkin kurssi- ja luentosuunnitelmat oli usein peruttava, kun eduskunta hajotettiin kesken toimikautensa. Kiireisin toimintavuosi piirijärjestölle oli 1909, jolloin eduskunta hajotettiin kaksi kertaa. Piirikokouksiakin piti vaalivalmistelujen takia järjestää vuoden aikana peräti kolme:

“Toiminta yleensä ei ole ollut kovin kasvattavaa, kun velkataakka ja alituiset vaalit ovat painaneet kasvatustyötä sivuun. Luentokurssia alettiin vuoden alussa pitää Pihlajavedellä, Töysässä ja Kuortaneella. Siihen ne täytyi lopettaa ja ryhtyä varoja kysyvään vaaliagitatsiooniin. Siinä touhussa tuli kesä käsiin. Syksyllä kun kurssit piti aloittaa tuli tieto että eduskunta on hajoitettu, ala sama peli kun keväällä.”¹⁴

Eduskunnan hajottamisesta oli tullut vuosittain toistuva poliittinen rituaali, ja niinpä piirin alue jaettiin vuonna 1909 valitsijayhdistyksiin jo tammikuun piirikokouksessa eduskunnan hajotusta ennakoiden. Myös vaalirahaston kartuttamista suunniteltiin jo etukäteen edellisistä vuosista viisastuneina. Taloudellista ahdinkoa piiritoimikunta pyrki lievittämään lähettämällä vuonna 1909 kahteen otteeseen keräyslistoja amerikansuomalaisille työläisosastoille. Ensimmäinen keräys tuottikin hieman yli 2 000 markkaa.

14. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1909.

Myös sosialidemokraattinen puolue sai avustuksia Amerikasta ja tilitti niistä osan piirijärjestöille.¹⁵ Eduskuntavaalit järjestettiin vuosina 1907–1911 joka vuosi, ja vuoden tauon jälkeen vaalit olivat jälleen vuorossa vuonna 1913. Maailmansodan takia eduskuntaa ei kuitenkaan kutsuttu ollenkaan koolle, eikä vuonna 1916 valittu uusi eduskuntakaan päässyt kokoontumaan kuin vasta Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen huhtikuussa 1917.¹⁶

Oskari Suutala valittiin ensimmäisen kerran piiritoimikuntaan varajäseneksi vuodeksi 1908 ja seuraavana vuonna varsinaiseksi jäseneksi. Piirisihteeriksi Suutala valittiin Kaarle Männyn tilalle maaliskuussa 1910, ja hän hoiti toimea aina vuoden 1917 elokuuhun saakka. Ensimmäisinä toimintavuosina piiritoimikunnan jäsenet valittiin sekä maaseudulta että Jyväskylältä. Esimerkiksi vuodeksi 1908 valittiin piiritoimikuntaan kaupungista 3-henkinen toimeenpaneva valiokunta ja maaseudulta 4 jäsentä sekä yksi varajäsen kummastakin. Jyväskyläläisten ja ”maalaisten” edustus piiritoimikunnassa oli kiistakysymys, joka ruokki vastakohtaisuutta näiden kahden eturyhmittymän välillä. Piiritoimikunnan jäsenten valitsemista kaupungista puolsi se käytännössäkin havaittu tosiseikka, että kokoon kutsuminen oli hidasta, vaivalloista ja kallista, mikäli jäsenet asuivat ympäri vaalipiiriä.¹⁷

Tähän epäkohtaan kiinnitti huomiota ylioppilas Yrjö Puttonen vuonna 1910 *Sorretun Voimassa* ilmestyneessä kirjoituksessaan: piiritoimikunta on toimeenpaneva elin, joka hoitaa piirikokousten välillä erilaisia juoksevia asioita. Siksi mahdollisimman kattavaa edustavuutta tärkeämpää on saada piiritoimikunta nopeasti ja vaivattomasti koolle. Lisäksi piiritoimikunnan kaupunkilaisjäsenet katsoivat ensimmäisten toimintavuosien kokemusten osoittaneen, etteivät piiritoimikunnan maalaisjäsenet osallistu kokouksiin yhtä aktiivisesti kuin kaupunkilaiset. Pitkien kotimatkojen takia he joutuivat

15. Pohjakerroksista 1909, s. 15–16; Tommila 1973, s. 320; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1909.

16. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 23.5.1926, katsaus piirijärjestön toimintaan vv. 1906–1926.

17. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirjat 25.–26.1.1908 ja 9.–10.1.1909; SDPKSPA.

kiirehtimään kesken kokouksen iltajunaan, minkä lisäksi monet toimittivat kaupunkiin päästyään lähinnä "omia asioitaan".¹⁸

Vuodesta 1910 lähtien piiritoimikunta valittiinkin Jyväskylältä ja sen välittömästä läheisyydestä, mutta kädenvääntö asiasta jatkui piirikokouksissa vuodesta toiseen. Oskari Suutala, joka itse oli valittu aikoinaan piiritoimikuntaan nimenomaan maaseudun varajäsenenä, ehdotti vuoden 1912 piirikokouksessa, että piiritoimikunnan jäsenet valittaisiin jälleen kerran mahdollisimman suppealta alueelta ajan ja matkakulujen säästämiseksi. Vimpeliläinen kansanedustaja Santeri Mäkelä asettui vastustamaan kaupunkilaisten "vallankaappausta" ja piti tärkeänä maalaisedustajien valitsemista, jotta maaseudun intressitkin tulisivat piirijärjestön toiminnassa huomioituiksi. Suutalan esitys kuitenkin voitti, ja näin piiritoimikuntaan tuli pelkästään jyväskyläläisiä. Seuraavana vuonna Jalmari Kotiranta teki kumoon äänestetyksen esityksen piiritoimikunnan ja samalla tietysti myös piirisihteerin kotipaikan siirtämistä Haapamäelle, jotta jäsenet voitaisiin valita laajemmalta alueelta. Kattava ja tasapuolinen edustus toteutui vuonna 1909 perustetussa piirineuvostossa, jonka jäsenet valittiin ympäri vaalipiiriä valitsijayhdistyksittäin. Piirineuvostolla ei ollut kuitenkaan juuri merkitystä käytännön toiminnan kannalta, sillä se ei kokoontunut kertaakaan ennen vuotta 1916.¹⁹

Vastakohtaisuus Jyväskylän ja maaseudun edustajien välillä oli todellista, mutta sitä ruokittiin ja käytettiin joskus myös poliittisena lyömäaseena. Tämä kävi ilmi vuoden 1912 piirikokouksessa, kun edustajat kritisoivat voimakkein sanoin Santeri Mäkelän toimintaa eduskunnassa. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä oli lähettänyt piiritoimikunnalle kaksi kirjettä, joista toisessa ilmoitettiin Mäkelän saaneen ryhmältä muistutuksen Amerikassa ilmestyneestä kirjoituksestaan. *Köyhälistön Nuija* -nimisessä julkaisussa ilmestynyt kirjoitus halvensi eduskuntaryhmän

18. Sorretun Voima 1.4.1910; JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.–8.4.1912.

19. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirjat 7.–8.4.1912 ja 31.5.1913; Hokkanen 1993, s. 26.

mielestä sen toimintaa siirtolaisten silmissä. Lisäksi eduskuntaryhmä ilmoitti antaneensa Mäkelälle varoituksen, kun hän oli ollut juopottelun takia poissa eduskunnan istunnoista kahden viikon ajan. Evijärven kunnallisjärjestön edustajan Oskari Mäen mukaan piirikokouksen syytösröyöpin takana olevia "Jyväskylän nousukkaita sapettaa se, että pientilallinen (Mäkelä) on päässyt suurimmalla äänimäärällä eduskuntaan". Piirikokouksessa vaadittiin äänekkäästi Mäkelää jättämään paikkansa eduskunnassa, mutta lopulta päädyttiin yhden äänen enemmistöllä pelkästään esittämään paheksunta Mäkelän toiminnasta.²⁰

Moraalinen tinkimättömyys kohdistui myös muihin vaalipiirin kansanedustajiin, joiden toiminnasta löydettiin herkästi huomauttamista. Piirikokousten esityslistan vakiopykälänä olikin sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toiminnan arvioiminen. Tammikuussa 1909 pidetyssä piirikokouksessa kansanedustaja Jalmari Kirjarintaa vaadittiin eroamaan, koska hän oli ollut poissa eduskunnan istunnosta äänestettäessä toisen luokan poistamisesta rautateiltä. Piirikokousedustajien äänten mentyä tasan turvaututtiin arpaan, joka ratkaisi kiistan eroamista vaatineiden hyväksi. Kirjarinta sai vietyä asian kuitenkin sovinto-oikeuteen eikä joutunut eroamaan. Piirikokouksen jyrkkyyden sai kokea myös kansanedustaja Maria Raunio, jota ei vuoden 1909 piirikokouksessa hyväksytty piirin kansanedustajaehdokkaaksi, vaikka hän oli ollut edeltäneessä puolueäänestyksessä varsinainen ääniharava. Syynä ehdokkuuden hylkäämiseen oli se, että Raunio oli edeltäneellä kansanedustajakaudellaan äänestänyt pankkivaltuusmiesvaalissa porvarillista ehdokasta vastoin eduskuntaryhmän päätöstä.²¹

20. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.—8.4.1912; SDPKSPA, Saapuneet kirjeet 3.4.1912.

21. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 8.—10.1.1909. Hokkanen 1993, s. 15.

Nukkuva köyhälistö on herätettävä!

Valistustoiminnan organisoiminen oli piirijärjestön ensimmäisinä toimintavuosina tuskaista vähäisten varojen takia, minkä lisäksi ongelmia aiheuttivat sosialidemokratian tunnusten alla ilman piiritoimikunnan valtuutusta aatetta levittäneet kiertävät puhujat. Oskari Suutala lähetti tammikuussa 1908 kokoontuneelle piirikokoukselle kirjeen, jossa hän pyysi kokousta ryhtymään toimenpiteisiin, jotta tuntemattomien työväenpuhujien rivejä hajottava toiminta saadaan kuriin. Esimerkiksi Viitasaarella oli liikkunut puhujana Vilho Itkonen ”prokaattorisissa tarkoituksissa”, ja vieläpä muutamien puoluetoverien suosituksesta. Piirikokous velvoitti työväenyhdistykset ja yksittäiset jäsenet peruuttamaan Itkoselle antamansa suosituskirjat ja Karstulan työväenyhdistyksen erottamaan Itkosen jäsenyydestään. Samaa menettelytapaa luvattiin noudattaa muidenkin puhujien suhteen, joilla ei ollut joko piiritoimikunnan tai puoluetoimikunnan suositusta²².

Alkuvuodesta 1911 Alavudelle saapui työväenpuhujana, joka esittäytyi Juha Lehtoseksi ja esitti vakuuttavat suositukset: hän kehui kuuluneensa puoluetoimikuntaan sekä toimineensa kaksi kautta valtiopäivillä jonkin lehden kirjeenvaihtajana ja puoluetoimikunnan valitsemana puhujana Lapissa. Alavuden työväenyhdistys pyysi Suutalaa paikan päälle selvittämään asiaa, kun puoluehallinnossa ei tunnettu kyseistä henkilöä. Lopulta mies hävisi paikkakunnalta omia aikojaan, ja yhdistyksen toimihenkilöiden

22. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 25.–26.1.1908; SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 23.5.1926, katsaus piirijärjestön toimintaan vv. 1906–1926.

huojennukseksi "hänen kylvönsä meni hukkaan, yhtään julkista lehtos sosialistia ei hän saanu kumminkaa yhdistyksen jäsenistä".²³

Agitaatio toiminnan vakiintumista omille urilleen vaikeutti myös erimielisyys piirisihteerin vakanssin järjestämisestä. Toimi oli alunperin sivutoiminen, kunnes se muutettiin kokopäiväiseksi huhtikuussa 1911. Samalla piirisihteerin tehtävänkuvaa muutettiin; rahastonhoitajan tehtävät annettiin toiselle henkilölle ja kansliatöiden lisäksi piirisihteerin velvoitettiin pitämään luentoja vaalipiirin alueella. Koska piirisihteerin palkka oli piirijärjestön huomattavin vakituinen menoerä, toimen järjestely nousi piirikokouksissa tämänkin jälkeen pöydälle. Vuonna 1912 osa piirikokousedustajista ehdotti toimen muuttamista uudelleen sivutoimiseksi ja erillisen luennoitsijan palkkaamista korvaamaan piirisihteerin järjestön kiertävänä puhujana. Ehdotus tyrmättiin kuitenkin sillä perusteella, että se olisi ollut selkeä askel taaksepäin järjestötoiminnassa. Sitä paitsi todella kyvykästä henkilöä olisi ollut mahdotonta saada huonopalkkaiseen sivutoimiseen työhön.

Piirisihteerin palkka oli Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä muutenkin vain 125 markkaa kuukaudessa, vaikka työ vaati harvaan asutussa vaalipiirissä lukuisia matkapäiviä siirryttäessä yhdistyksestä toiseen. Muissa vaalipiireissä piirisihteerille maksettiin kuukausipalkkaa 175–225 markkaa. Suutala valittikin, ettei pieni palkka riitä elämiseen, palkasta kun oli kustannettava myös matka- ja luennoimistyöstä aiheutuvat kulut: vaatetus, kirjallisuus sekä yöpymis- ja ruokakustannukset. Rahapulassa Suutala joutui marraskuussa 1913 Helsingin puolueopistokursseilla ollessaan kääntymään piiritoimikunnan puoleen. Hän anoi lupaa ottaa puolue toimikunnalta 150 markan laina, joka myöhemmin perittiin takaisin hänen palkastaan. Pitkällisen taistelun jälkeen piirisihteerin kuukausipalkka nostettiin 150 markkaan vuonna 1912.²⁴

23. JyMA, SDPKSPA, Saapuneet kirjeet 2.2., 13.2., 24.2. ja 25.3.1911.

24. JyMA, SDPKSPA, Piirikokousten pöytäkirjat 8.–9.4.1911 ja 7.–8.4.1912; SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirja 8.11.1913; Soikkanen 1975, s. 183.

Ensimmäisistä eduskuntavaaleista aiheutuvien kulujen kattamiseksi syyskuussa 1906 pidetyssä piirikokouksessa oli päätetty kerätä yhdistyksiltä puolen vuoden ajan piiriveroa kymmenen penniä jäsentä kohti kuukaudessa. Lisäksi piirijärjestö oli toivonut, että yhdistykset luovuttaisivat vaalirahastoon edellisenä vuotena keräämänsä suurlakkorahastot. Vaalien jälkeen piirivero pudotettiin puoleen, mutta vaalityön yllättävä uusiutuminen eduskunnan hajotuksen jälkeen velkaannutti piirijärjestön niin pahoin, että vuoden 1908 piirikokouksessa jäsenvero oli jälleen korotettava kymmeneen penniin. Samalla yhdistyksiä kehoitettiin järjestämään iltamia piirin rahaston kartuttamiseksi. Piirivero säilyi pitkään samansuuruisena, vaikka toiminnan ja piirijärjestön äänenkannattajan *Sorretun Voiman* rahoittamiseksi olikin otettava velkaa. Veron korottaminen herätti kuitenkin etenkin pienissä yhdistyksissä niin suurta vastustusta, ettei piirijärjestö uskaltanut korotuspaineista huolimatta riskeerata riviensä kestävyyttä. Tehtiinpä vuoden 1910 piirikokouksessa sellainenkin ehdotus, että piirin kansanedustajien olisi ollut luovutettava tietty prosenttiosuus palkastaan piirille tai vaihtoehtoisesti luennoitava vaalipiirin alueella veloitusetta. Ehdotus hylättiin kuitenkin puoluetoimikunnan päätöksen vastaisena.²⁵

Valistus- ja agitaatiotyön suunnittelussa oli otettava huomioon vähäisten varojen lisäksi aikakauden heikot liikenneyhteydet. Rautatieyhteys Haapamäelle oli sentään saatu vuonna 1897, mikä oli piirijärjestötoiminnan kannalta merkittävä edistysaskel. Mutta radan ulottumattomissa ja syrjäisissä kylissä oli lukuisia yhdistyksiä, joihin oli päästävä muilla keinoin. Ajurikyttä käytettiin tarvittaessa, mutta varojen säästämiseksi matkat taitettiin mahdollisuuksien mukaan ja kelien salliessa pyörällä. Suutalalta pitkät pyöräilymatkat vaativat yksikätisenä ja jalkavaivaisena miehenä varmasti vielä ylimääräistä sinnikkyyttä. Ei ihme, jos toimen haltijalla oli joskus vaikeuksia ymmärtää yhdistysten nuukuutta piirisihteerin palkkamenosta päätettäessä. Piirisihteerin toimi ei kuitenkaan ollut yksinomaan leipätyötä, vaan toimeen tarvittiin myös aimo annos aatteen paloa sydäneläsa. Puutteellisten liikenneyhteyksien takia valistustyö oli talvisin ja kelirikon

25. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1906; SDPKSPA, Piirikokousten pöytäkirjat 25.—26.1.1908 ja 3.—4.4.1910.

aikana rajattava rautatien varrella oleville paikkakunnille. Käytännössä monet paikkakunnat saivat odottaa piirisihteerin tai muiden luennoitsijoiden saapumista siihen asti, kun pyöräilykelit alkoivat tai laivareitit avattiin. Tämä tietysti herätti katkeruutta, jopa haluttomuutta maksaa piiriveroja niissä puolueosastoissa, jotka jäivät luennoista osattomiksi. Olivatpa eräät yhdistykset piirijärjestön perustamisen yhteydessä asettaneet agitaatioavustuksen maksamisen ehdoksi sen, että agitaattorin pitää rahojen vastineeksi käydä puhumassa yhdistyksessä vähintään kerran kuukaudessa²⁶.

Oskari Suutala paheksuikin syvästi sitä, että joiltakin yhdistyksiltä piiri- ja puolueveroja sai karhuta jatkuvasti, ja että toiset työväenyhdistykset keinottelivat maksamalla piiriveroa todellista jäsenmääräänsä pienemmästä pääjoukosta. Kun kaikkialla ei ollut mahdollisuutta resurssien puutteessa luennoita, piiritoimikunnan oli päätettävä vuosittain toimintalinjansa: kohdistetaanko luennot "valistuneemmille" suurille yhdistyksille, jotka maksavat muita enemmän piiriveroja, vai kierretäänkö "pimeimpiä seutuja", joilla oli tosin paljon herätettäviä, mutta joilla tuloksetkin jäivät usein laihoiksi. Vuoden 1912 piirikokouksessa Karstulan edustaja syytti piiritoimikuntaa oman kotikuntansa ja muiden "pimeimpien seutujen" syrjimisestä luentokursseja järjestäessään. Oskari Suutala kiisti syytökset, vaikka myönsikin kokemuksen osoittaneen, ettei luennoiminen ole hedelmällistä Karstulan tapaisella paikkakunnalla, jossa edes työväenyhdistyksen monivuotinen puheenjohtaja ei tilannut *Sorretun Voimaa*. Jonkinlaista tasapuolisuutta valistustyössä oli kuitenkin yritettävä noudattaa, jotta puolueosastot olisivat pysyneet yhteisessä rintamassa.²⁷

Piirin palkkaamien puhujien määrä oli alkuvuosina täysin riippuvainen niukoista taloudellisista voimavaroista. Vuoden 1908 alussa piirijärjestöllä ei ollut varaa palkata yhtään vakituista agitaattoria, ja seuraavinakin vuosina oli tyydyttävä yleensä yhteen puhujaan. Vuosittain järjestetyt eduskuntavaalit aiheuttivat kuitenkin poikkeusjärjestelyjä, kun vaalien alla oli palkattava

26. Ala-Kulja 1965, s. 742; Sorretun Voima 10.4.1912; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1906.

27. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.—8.4.1912.

ylimääräisiä agitaattoreita. Vaalien edellä puhujina kiersivät lisäksi kansanedustajaehdokkaat, kunnallisyhdistysten omat puhujat ja muut vapaaehtoiset, jolloin vaalipuhujien määrä saattoi nousta pariinkymmeneenkin.²⁸ Varsinaisten palkattujen puhujien lisäksi piirisihteerin toimenkuvaan kuului säännöllinen kiertäminen vaalipiirin alueella puheita ja luentokursseja pitämässä. Piirisihteerin urakka oli melkoinen; esimerkiksi vuonna 1914 Oskari Suutalalle kertyi 147 luentopäivää, joiden aikana hän piti 412 luentoa. Tämän lisäksi hän piti vielä reilut kymmenen puhetta juhlissa ja iltamissa.²⁹

Luentokurssien avulla pyrittiin pääasiassa aatteelliseen herätystyöhön, mutta myös yleiseen sivistämiseen ja yhdistyselämän vaatimien käytännön taitojen kehittämiseen. Luentokurssien aiheita olivat muun muassa sosialismin historia ja teoria, ammattiyhdistystoiminta, maatalouskysymys ja Suomen valtio-oikeudellinen asema. Käytännön harjoituksissa annettiin ohjeita yhdistysten kirjanpidosta, esiintymisopista ja sanomalehtikirjoitusten laatimisesta. Luennoimisen ja siitä aiheutuneiden lukuisien matkapäivien ohella piirisihteerin täytyi ehtiä hoitaa piiritoimistossa erinäisiä puoluetoiminnan organisoimiseen liittyviä tehtäviä: tiedotusten laatiminen jäsenyhdistyksille ja tiedonantojen lähettäminen puoluetoimistolle, puoluetilastojen ja vuosikertomusten laatiminen sekä valistustoiminnan suunnittelu, johtaminen ja valvominen olivat piirisihteerin vastuulla. Lisäksi hän vastasi osaltaan piirikokousten ja piiritoimikunnan päätösten toteuttamisesta ja toimi tarvittaessa välitysmiehenä yhdistyksissä syntyneissä kiistakysymyksissä.³⁰

28. Pohjakerroksista 1909, s. 22; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomukset 1908 ja 1909.

29. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1914.

30. JyMA, SDPKSPA, Selostukset puhujamatkoilta 1911; SDPKSPA, Saapunut kirje 21.1.1911.

“Älkää ottako rappeutuneita renttuja valistajiksi”

Kiertävät puhujat olivat työväenaatteen tehokkaimpia levittäjiä ja samalla koko liikkeen edustajia kansalaisten silmissä. Agitaattorit ja heidän toimintansa loivat julkisuuskuvan, joka painautui syrjäseutujen ihmisten mieliin sosialidemokraattisesta puolueesta ja sen kyvystä ajaa heidän asiaansa. Siksi puhujien toiminta oli erityisen tarkassa valvonnassa, ja valituksia luennoitsijoiden käyttäytymisestä ja tehtävien laiminlyönneistä tehtiin pienimmästäkin syystä. Pahennusta herätti erityisesti joidenkin puhujien runsas alkoholinkäyttö, olihan raittiusaate ollut perinteisesti tärkeällä sijalla työväenliikkeen ideologiassa. Työväenpuhujien odotettiin käyttäytyvän työväenaatteen korkeimpien ihanteiden mukaisesti. Heille ei sallittu samoja hairahduksia kuin tavalliselle kansalle, ei ainakaan ilman suurta polemiikkaa.³¹ Työväestön odotukset puki sanoiksi laukaalainen Iivari Blomqvist, joka lähetti toukokuussa 1917 todistajanlausunnon piirin luennoitsijan Alex Halosen toilauksia tutkineelle toimikunnalle:

“Älkää ottako rappeutuneita renttuja valistajiksi. Ottakaa henkilöitä, joilla vielä löytyy siveellistä ryhtiä vaikka ne eivät olisi niin kauhean hyviä suustaan. Sillä rahvas on arka tuollaisista teoista jotka sotivat aatteen ihanteellista käsitystä vastaan.”³²

Agitaattorien ja piirijärjestön toimihenkilöiden “sopimaton käyttäytyminen” nostettiin aina hyvin kiivaasti esille, vaikka kyseessä olisikin ollut yksittäi-

31. Sorretun Voima 3.3.1913.

32. JyMA, SDPKSPA, Tutkijatoimikunnan pöytäkirja 20.7.1917.

nen tapaus. Yksi juovuksissa tai muuten asiattomasti hoidettu puhetilaisuus nosti aina suuren mekkalan edustajakokouksissa, loput kolmesataa hyvin sujunutta puhe- ja luentotilaisuutta eivät synnyttäneet suurta kiitosten tulvaa. Siksi laiminlyönnit ja epäasiallinen käytös korostuvat lähteissä, vaikka valtaosa piirin puhujista ja muista toimihenkilöistä hoiti tehtävänsä tunnollisesti ja uhrautuvasti. Agitaattorien kiertävä elämäntyyli ja sen aiheuttama juurettomuus olivat kuitenkin omiaan vetämään miehiä pullon äärelle, ellei henkilökohtainen vakaumus sitä estänyt. Lähes kaikissa piirikokouksissa edustajat löysivät jotain moitittavaa piirisihteerin tai puhujien toiminnasta. Piiritoimikunta järjesti kykynsä mukaan luentoja, mutta aina jotkut vaalipiirin kolkat tunsivat jääneensä muita vähemmälle huomiolle. Suurinta porua aiheutti kuitenkin puhujien esiintyminen ajoittain juovuksissa. Samalla kertaa kun Santeri Mäkelän toimintaa kansanedustajana arvosteltiin vuoden 1912 piirikokouksessa, häntä kohtaan esitettiin myös syytöksiä sopimattomasta käytöksestä Oravasaaren työväenyhdistyksen luentotilaisuudessa. Puhujaksi lupautunut Mäkelä oli matkalla tilaisuuteen naukaillut konjakkia ”tullakseen kai paremmalle puhetuulelle, mutta ei kyennyt puhumaan edes »uskonnollisesta siveysopista». Lisäksi Mäkelä oli piirikokoukselle laaditun alustuksen mukaan ”retkuillut juovuksissa Haapamäellä keräten matkustajilta rahoja luvaten vastalahjaksi rautatien Haapamäeltä Poriin”.³³

Piirisihteerinä Oskari Suutala joutui selvittämään kentältä puhujia vastaan tulleiden syytösten todenperäisyyttä, mutta ei hän itsekään selvinnyt toimestaan täysin moitteita, vaikka häntä puoluehallinnossa kehuttiinkin tarmokkaaksi ja lahjakkaaksi piirisihteeriksi. Ensimmäisen kerran Suutala sai moitteita vuoden 1912 kiivassävyyisessä piirikokouksessa: porvarillisessa *Vaasa* -lehdessä oli ollut uutinen, jonka mukaan Suutala oli jäänyt pois Kuivasmäen työväenyhdistyksen luentokursseilta ja yhdessä Alex Halosen kanssa ”pöhnäillyt ja viekotellut naisia rautatievaunuissa”. Suutala väitti uutista kovin väritetyksi, mutta joutui vastaanottamaan tapauksen johdosta piiritoimikunnalta muistutuksen. Vuoden 1914 elokuussa piiritoimikunta

33. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.–8.4.1912.

antoi Suutalalle toisen varoituksen juopottelusta. Kaarle Männyn ehdotuksesta piiritoimikunta päätti, että kyseessä on samalla viimeinen varoitus. Suutala ilmoitti eroavansa toimestaan, ellei piiritoimikunta muuta päätöksensä uhkailevaa sisältöä. Seuraavassa kokouksessa päätöksen sanamuotoa lievennettiin niin, ettei siinä enää puhuttu viimeisestä varoituksesta.³⁴

Kyseenalaisinta siveellistä mainetta piirijärjestön puhujista nautti haapamäkeläinen Alex Halonen. Hän oli jo ennen piirin palvelukseen tuloaan käynyt syyskuussa 1913 luennoimassa Jyväskylän työväenyhdistyksen talolla Suomen Sosialidemokraattisen Nuorisoliiton Tampereen piirin edustajana. Halonen oli pitänyt peräkkäisinä päivinä kaksi luentoa ja oli ollut molemmilla kerroilla juovuksissa:

“Tuli sisälle palttoo ylt’yleensä lumen peittämänä, josta päättäen oli kieriskellyt kinoksissa. Kun muutoinkin oli myöhästynyt yli puoli tuntia, vitkasteli vielä »palttoota naulaan asettaessaan puoli tuntia» päästen lopultakin seiniin nojaten puhujapaikalle. Sieltä ensi sanoikseen ilmoitti yleisölle olevansa juovuksissa ja sittemmin kohdisti koko puheensa itsensä puolusteluun ja ylistelyyn.”³⁵

Halosen runsas alkoholinkäyttö oli piiritoimikunnan tiedossa, ja niinpä hän jäi vuonna 1914 luennoitsijaa valittaessa äänestyksessä toiseksi, vaikka häntä puhujana pidettiin ehdokkaista parhaana ja kokeneimpana. Seuraavan vuoden marraskuussa Halonen kuitenkin valittiin piirin luennoitsijaksi, kun hän oli antanut hakemuksessaan raittiuslupauksen. Piiritoimikunta vakuutti pitävänsä tiukasti kiinni Halosen antamasta lupauksesta. Vuoden 1916 aikana työväenyhdistykset tekivät Halosta vastaan valituksia luentomatkojen laiminlyönneistä, juopottelusta ja asemaansa sopimattomasta käytöksestä. Lopulta piirikokous asetti tutkijatoimikunnan selvittämään Halosesta tehtyjen valitusten todenperäisyyttä. Tutkijatoimikuntaan kuului

34. JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 7.—8.4.1912; SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirjat 12.8. ja 21.12.1914.

35. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 20.9.1913.

kolme piirikokouksen ja kaksi Halosen valitsemaa jäsentä, joiden lisäksi kokouksiin osallistui piiritoimikunnan edustajana Oskari Suutala.³⁶

Heinäkuussa antamassaan päätöksessä toimikunta katsoi Halosen laiminlyöneen luentoja muun muassa juopottelun takia, käyttäytyneen sopimattomasti ja käyttäneen väärin asemaansa piirin luennoitsijana järjestäessään itselleen lainoja yksityishenkilöiltä. Lisäksi Jyväskylän kaupunkiin Venäjän maaliskuun vallankumouksen yhteydessä perustettu työväen järjestysmiehistö oli ilmoittanut kaupungin työläiskomitealle, että Halonen oli maaliskuussa 1917 mennyt keskellä yötä humalassa Jyväskylän poliisilaitokselle rähisemään ja haukkumaan vuorossa olleita konstaapeleita. Poliisien kysymyksiin Halonen vastasi ”saaneensa valtuudet sekä senaatin varapuheenjohtaja Oskari Tokoilta että oikeusministeri A. F. Kerenskiltä ja järjestyneeltä työväeltä poliisimiehistön viran, hengen ja ruumiin yli, joten hän voi yleensä menetellä miten itse tahtoo”. Tutkijatoimikunnan päätös ei aiheuttanut käytännössä mitään toimenpiteitä, koska Alex Halonen oli jo eronnut piirin palveluksesta.³⁷

Alkoholi oli kirosana myös työväenyhdistysten iltamissa, joissa humalaisten aiheuttamat järjestyshäiriöt aiheuttivat ajoittain päänvaivaa puolueen toimihenkilöille. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sosialidemokraattinen piirijärjestö laati yhdistyksilleen ohjeita järjestyshäiriöiden ratkaisemiseksi. Piiritoimikunnan puheenjohtaja, raittiushenkinen Onni Tuomi esitti vuoden 1915 piirikokoukselle alustuksen aiheesta. Hän kehotti kaikkia puolueosastoja nousemaan taisteluun salaviinan keittäjiä ja myyjiä vastaan, jotta iltamissa esiintynyt ”viinahulikaanien remuelämä” saadaan loppumaan. Tähän velvoitti myös sosialidemokraattisen puolueen ohjelma, joka oli sisältänyt vaatimuksen kieltolaista jo vuodesta 1899 lähtien. Kieltolaista tulikin yksikamarisen eduskunnan alkuajan tärkeimpiä kysymyksiä. Kieltolaki hyväksyttiin eduskunnassa kahteenkin otteeseen vuosina 1907 ja 1909, mutta virallisen vahvistuksen se sai vasta vuonna

36. JyMA, SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirjat 24.11.1915; SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 20.–21.4.1917.

37. JyMA, SDPKSPA, Tutkijatoimikunnan pöytäkirja 23.4. ja 20.7.1917; JyMA, Onni Tuomen arkisto, päiväkirja 18.4.1917.

1917. Piirikokous hyväksyi Tuomen esityksen, jonka mukaan yhdistysten oli lievemmissä järjestyshäiriöissä annettava syyllisille porttikielto yhdistyksen tilaisuuksiin ja vakavammissa tapauksissa tehtävä häiriköinnistä ilmoitus viranomaisille.³⁸

Jyrkkä suhtautuminen toimihenkilöiden ja jäsenten alkoholinkäyttöön oli ymmärrettävää, koska raittius- ja työväenliike kietoutuivat ideologisesti kiinteästi toisiinsa vuosisadan alkuvuosina; olihan raittiusliike ollut jäsenmäärältään suurin työväestön organisaatio ennen sosialidemokraattisen puolueen organisoitumista ja siten toiminut työväestön järjestäytymisen kasvualustana. Työväenyhdistysten ja raittiusseurojen yhteisjäsenyys oli yleistä, ja raittiusseuroista siirryttiin luontevasti sosialidemokratian voimistuessa työväenyhdistyksiin, jotka koettiin raittiustyön liittolaisiksi. Työväenyhdistyksille oli yhtä luonnollista osallistua alkoholinvastaisiin kampanjoihin kuin raittiusseuralaisille marssia mielenosoituksissa sosialidemokraattisen puolueen esittämien vaatimusten tukena. Vaikka liikkeiden kiinteä yhteiselo hiipui vuoden 1905 suurlakon jälkeen, jäi raittiusihanne elämään työväenliikkeen ideologiaan.³⁹ Sosialidemokraateille raittiustyö oli kuitenkin myös osa luokkataistelua: juoppous oli kapitalistisen yhteiskunnan tuote, ja viina oli kurjuutta ylläpitävä sorron välikappale. Hankalaa asian vakuuttamisessa työväestölle oli kuitenkin se, että työväenliikkeen nimimiehet sen enempää kuin muidenkaan puolueiden toimihenkilöt eivät aina käytännössä noudattaneet raittiutta.⁴⁰

38. Tommila 1973, s. 368; JyMA, SDPKSPA, Piirikokouksen pöytäkirja 24.–25.4.1915.

39. Siisiäinen 1990, s. 205; Sulkunen 1986, s. 261.

40. Tommila 1973, s. 368–369.

Punaista agitaatiota ja mustia taantumuksen vuosia

Suomalaisten toiveikkuus kansanvallan laajenemisesta koki vakavan takaiskun, kun tsaarivallan politiikka kiristyi ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen. Sosialidemokraattien punaiset tulevaisuudenkuvat vaihtuivat synkäksi arkitodellisuudeksi, kun toinen sortokausi kietoi Suomen kuristavaan otteeseensa. Suomalaisten poliittinen liikkumavara kävi ahtaaksi ja puhevalta väheni vuosi vuodelta. Vuonna 1910 ajettiin läpi Venäjän ministerineuvoston valmistelema yleisvaltakunnallinen lakiesitys, josta eduskunta sai antaa vain lausuntonsa. Käytännössä uusi laki tarkoitti sitä, että Suomea koskevat kysymykset asetettiin venäläisten hallintoelinten ratkaistaviksi. Toisen sortokauden kiristyminen vaikeutti myös työväestön järjestötoimintaa Oskari Suutalan piirisihteerikaudella. Puhe-, kokoontumis- ja painovapautta rajoitettiin, mikä teki erilaisten tilaisuuksien järjestämisen hankalaksi ja asetti piirijärjestön äänenkannattajan *Sorretun Voiman* sisällön suurennuslasin alle. Painoylihallitus nosti sosialidemokraattisia lehtiä vastaan lukuisia kanteita. *Sorretun Voiman* päätoimittaja Jalmari Kirjarinta tuomittiin vuonna 1910 Vaasan hovioikeudessa puoleksi vuodeksi vankeuteen majesteettirikoksesta. Hän oli kirjoittanut yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä suivaantuneena artikkelin otsikolla ”Valtiokaappaus röyhkeintä lajia. Keisarivaloin vannottu valtiosääntö sen uhrina”.⁴¹ Vankeus- ja sakkotuomiot eivät olleet *Sorretun Voiman* toimittajakunnalle mitenkään harvinaisia, ja herjaukanteet kuuluivat toimituksessa lähes

41. Haataja 1977, s. 69; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1911; Tapiola 1968, s. 117.

normaaliin elämänmenoon. Herjauksanne oli sortovuosina lehtimiehelle epäilemättä pikemminkin meriitti hyvin tehdystä työstä.⁴²

Työväenyhdistyksetkin saivat kokea nahoissaan kiristyneen linjan: iltamien ohjelmia vaadittiin ennakkotarkastukseen ja arpajaislupia työväenyhdistykset saivat viranomaisilta vain sellaisiin tilaisuuksiin, joissa ei ollut puheita tai esitelmiä. Uusien rajoitusten johdosta Oskari Suutala laati kesäkuussa 1910 piiritoimikunnan nimissä *Sorretun Voimassa* julkaistun julistuksen, jossa kehoitettiin kokoontumislakiin vedoten järjestöjä olemaan tottelematta laittomia määräyksiä:

"Ei yhdenkään Suomen kansalaisen sovi luopua alkeellisimmista oikeuksistaan eikä mielestämme korkeankaan viranomaisen määräyksellä ole oikeudellista voimaa, kun hänen määräyksensä on ristiriidassa eduskunnan päättämän ja hallitsijan vahvistaman lain kanssa. Jokaisen sosialidemokraattisen järjestön on siis tinkimättä pidettävä kiinni lain turvaamista vapauksista."⁴³

Työväenyhdistysten nuuskinta herätti katkeruutta ja vaikeutti käytännön toimintaa, mutta toisaalta kiristyvät sortotoimet lisäsivät kansalaisten vastustusmielialaa. Työväenliike tarjosi protestimentaliteetille luontevan kanavan, johon padottu yhteiskunnallinen aktiivisuus osittain suuntautui. Varsinkin vuosina 1916–1917 työväenyhdistysten jäsenmäärät kasvoivat erittäin nopeasti: Jyväskylän työväenyhdistyksessä jäsenmäärä nousi 266:sta yli 700:aan. Maailmansodan aika oli poliittisella kentällä hiljaiselon aikaa, mutta sortotoimet kasasivat pinnan alle jännitteitä, jotka vain odottivat yhteiskunnallisen tilanteen muuttumista voidakseen tulla esille. Jyrkentyvä luokkataistelujatus sai työväestön keskuudessa entistä helpommin vastakaikua.⁴⁴

Oskari Suutalan laatimat piirijärjestön toimintakertomukset alkavat 1910-luvulla lähes poikkeuksetta pessimistisellä katsauksella maan

42. Tommila 1973, s. 326.

43. *Sorretun Voima* 8.6.1910.

44. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1910; Soikkanen 1975, s. 191, 261.

poliittisiin tapahtumiin. "Mustat taantumuksen vuodet" seurasivat toisiaan "valtaryssäin sortopolitiikan" kulkiessa entistä latuaan. Jyrkin tuomio kohdistui kuitenkin omiin virkamiehiin, ennen kaikkea nimismiehiin ja poliisikuntaan, jotka joutuivat joko tahtoen tai tahtomattaan laittomasti syntyneiden määräysten toimeenpanijoiksi. Siksi virkakunnasta tuli valtiollisen sorron välikappale muidenkin kuin vasemmiston silmissä.⁴⁵

Työväenjärjestöt eivät alistuneet mukisematta kansalaisvapautta rajoittaneisiin määräyksiin, vaan järjestivät mielenosoituksia ja muita tapahtumia mahdollisuuksien mukaan. Yhdistystoiminnan liikkumavaraa koeteltiin kuin kepillä jäätä. Yhdistysten toimintamahdollisuudet olivat paljolti riippuvaisia paikallisesta nimismiehestä, joka ratkaisi sen, miten tunnollisesti ylhäältä tulleita määräyksiä noudatettiin. Vuonna 1911 valtakunnallista protestointia aiheutti venäläisten pyrkimys liittää Viipurin läänin kuuluvia alueita osaksi Venäjää. Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä järjestettiin syyskuun 12. päivänä 18 mielenosoitusta, joihin osallistui reilut 3 100 ihmistä. Mielenosoitukset sujuivat pääasiassa rauhallisesti, mutta Jyväskylässä poliisit keskeyttivät puhujan ja hajottivat mielenosoituksen.⁴⁶

Viranomaisten toiminta herätti työväen keskuudessa katkeruutta joskus siksikin, että he tunsivat saavansa eriarvoisen kohtelun porvarilliseen väestöön nähden. Nimismiehet kielsivät työväenyhdistyksiä esimerkiksi myymästä vappumerkkejään, vaikka samanaikaisesti sallivat vastaavan toiminnan porvarillisille ryhmille. Karstulan nimismies meni vuonna 1912 niin pitkälle, että haastoi kaksi vappumerkkien myyjää oikeuteen luvattomasta rahankeräyksestä. Oikeus kumosi kanteen, mutta tällaiset yksittäiset pikkumaiset toimet lisäsivät työväestön kaunaa valtaapitäviä kohtaan. Oskari Suutala joutui kokemaan tiukentuneen järjestyksenpidon henkilökohtaisesti, kun hän vuonna 1913 piirin kesäjuhllilla Viitasaaren työväentalolla nosti punalipun salkoon. Paikalle tulleet poliisit käskivät häntä ottamaan lipun alas, mutta joutuivat viimein itse repimään sen alas. Suutala kävi Viitasa-

45. JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomukset 1910, 1912 ja 1916; JyMA, JMA, Kirjekonseptit 25.4.1917.

46. Sorretun Voima 19.9.1911; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus 1911.

rella vastaamassa saamaansa haasteeseen, mutta lopulta nimismies ei vienyt juttua käräjille.⁴⁷

Ensimmäisen maailmansodan syttyttyä kansalaisvapauksia tukahdutettiin entistä tehokkaammin sotatilan nojalla. Piirijärjestön puhujat eivät enää automaattisesti saaneet luentolupia. Erityisen penseä työväenjärjestöjen anomuksille oli Viitasaaren nimismies. Marraskuussa 1914 Suutalan oli tarkoitus pitää nelipäiväiset luennot Suovanlahden työväenyhdistykselle, mutta nimismies epäsi yhdistyksen toimihenkilöiltä luentoluvan. Kaksi vuotta myöhemmin sama nimismies kieltäytyi myöntämästä luentolupaa Viitasaaren kunnallistoimikunnan virkailijalle, mutta kumosi kieltonsa sen jälkeen, kun luennoitsija Halonen kävi henkilökohtaisesti häntä suostuttelemassa. Vastoinkäymisiä oli myös Jyväskylän työväenyhdistyksessä, jossa Suutala piti sodan syttyessä alkeiskursseja. Kaupungin poliisi ilmoitti uudessa tilanteessa, että sota-aikana luentojen opetusaineisto oli jätettävä joka kerta ennakkotarkastukseen. Työväenyhdistyksen johtokunta päätti ehdottaa yhdistyksen kokoukselle kurssien keskeyttämistä toistaiseksi.⁴⁸

Jyväskylässä kurssien järjestämisestä oli käyty kovaa kädenväantöä jo elokuussa 1910, jolloin Oskari Suutala oli yhdistyksen alkeiskurssitoimikunnassa laatimassa opetussuunnitelmaa. Kaupunginvaltuusto oli myöntänyt alkeiskursseja varten raha-avustuksen viinanmyyntirahoista eli Jyväskylän anniskeluyhtiön voittovaroista, mutta vaati vastineeksi kurssiohjelman itselleen tarkastettavaksi. Työväenyhdistyksen sihteeri, kansanedustaja Onni Tuomi, joka oli raittiusaatteen vankkumaton puolestapuhuja, vastusti jyrkästi näiden "myrkkyrahojen" vastaanottamista muutenkin häpeällisillä ehdoilla. Kun alkeiskurssitoimikunnan laatima opetussuunnitelma kelpasi valtuustolle

47. JyMA, SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirja 1.7. ja 20.9.1913; SDPKSPA, Toimintakertomus 1912.

48. JyMA, SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirja 2.11.1914; SDPKSPA, Toimintakertomus 1916; JTYA, Johtokunnan pöytäkirja 29.10.1914.

sellaisenaan, kurssit vietiin läpi ennakkosuunnitelmien mukaisesti. Onni Tuomen mielestä tapaus osoitti jälleen kerran, "ettei Jyväskylän työväestö luota vielä omiin voimiinsa, vaan kulkee porvarillisten armonkerjäläisenä"⁴⁹

49. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 23.8.1910; JTYA, Toimintakertomus 1910.

“Tällainen valoisa tulevaisuus näyttää nyt edessämme olevan”

Kansalaisten toive sortokauden päättymisestä näytti monien yllätykseksi toteutuvan, kun vallankumous alkoi Venäjällä maaliskuun 12. päivänä 1917. Suomalaisille tilanteen vakavuus selvisi vasta kolme päivää myöhemmin Nikolai II:n luovuttua kruunusta. Yllättävässä tilanteessa puolueet kiirehtivät yhteisrintamassa vaatimaan Suomen oikeuksien palauttamista. Venäjän väliaikainen hallitus palauttikin julistuksellaan maaliskuun 20. päivänä Suomen itsehallinnon ennalleen. Uusi senaatti oli pitkästä ajasta kokoonpanoltaan täysin suomalainen, ja sen johtoon asetui sosialidemokraattinen Oskari Tokoi. Samoin kuin vuoden 1905 suurlakon jälkeen työväestö otti maaliskuun vallankumouksen jälkimainingeissa paikoin järjestyksenpidon itselleen pitääkseen yhteiskunnallisen liikehännän käsissään. Sosialidemokraattinen puolue antoi järjestöille vapaat kädet ryhtyä valtaukseseen, mikäli voimat riittivät siihen. Tarkoituksena oli luoda kaupunkeihin kunnallinen miliisilaitos, jossa järjestäytyneellä työväestöllä olisi keskeinen rooli.⁵⁰

Jyväskylässä työväestö sai lukea vallankumouksesta *Sorretun Voimasta* 16.3. Nikolai II:n luovuttua vallasta. Samana päivänä järjestettiin työväen kokous, jossa valittiin kymmenhenkinen työläiskomitea hoitamaan "vallankumousasioita". Kyseessä oli järjestystoimikunta, jonka tehtävänä oli huolehtia kaupungin järjestyksestä ja turvallisuudesta. Jyväskylän työväenyhdistyksen pöytäkirjassa mainitaan nimeltä vain yhdeksän työläiskomitean jäsentä: *Sorretun Voiman* toimittajat Onni Tuomi ja Väinö Haukkariutta, lehden taloudenhoitaja Kaarlo Salovaara, Jyväskylän työväenyhdistyksen

50. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 20.3.1917, yhdistyksen valitsemien komitean 6.5.1917 laatima selostus maaliskuun vallankumouksen tapahtumista; Piilonen 1982, s. 65; Rasila 1980, s. 62–64.

vahtimestari Kaarle Mänty, metallityömies Kustaa Jokinen, J. Karjalainen, puuseppä Urho Leppänen, osuusliike Mäki-Matin toimitusjohtaja Kaarlo Nordlund ja puuseppä Viki Virtamo. Muut lähteet osoittavat, että komiteaan on edellä mainittujen lisäksi kuulunut ainakin Oskari Suutala, joka toimi komitean sihteerinä⁵¹.

Työläiskomitea valitsi tilapäisiä järjestysmiehiä, jotka komitean alaisuudessa huolehtivat järjestyksenpidosta mielenosoituksissa ja muissa työväen tapahtumissa. Maalis-huhtikuun vaihteessa kaupunkiin perustettiin vakituinen työväen järjestysmiehistö. Kunnallisten järjestysmiehistöjen perustamisella oli kannatusta myös puolueen johtohenkilöiden keskuudessa: toukokuussa puoluesihteerin Matti Turkia neuvoi piirisihteerin Suutalaa kehottamaan vaalipiiriin työväenjärjestöjä muodostamaan järjestysjoukkoja.⁵²

Sortohallinnon kukistuminen otettiin riemuitten vastaan myös porvarillisten keskuudessa. Jyväskylässäkin he ottivat työläisten rinnalla osaa vallankumousjuhliin. Kaupungin porvarit yrittivät samaan aikaan työläisten hankkeen kanssa perustaa eri puolueiden yhteistä järjestyskomiteaa, jonka paikoista he olisivat tarjonneet työväelle yhden kolmasosan. Nämä hylkäsivät kuitenkin yhteistyötarjoituksen ja päättivät jatkaa itsenäistä toimintalinjaa työläiskomitean johdolla.⁵³

Jyväskylässä työläiskomitea järjesti maaliskuun 19. päivänä torikouksen, jossa päätettiin puhdistaa poliisilaitos paikallisen santarmilaitoksen käytyreistä. Työläiskomitea sai kaupungin järjestyksenpitoon jopa tuhannen markan avustuksen kaupunginvaltuustolta.⁵⁴ Huhtikuun lopulla työläiskomitean puheenjohtaja Urho Leppänen ja sihteerin Oskari Suutala marssivat maistraattiin neuvottelemaan työläiskomitean edustuksesta kaupungin

51. JyMA, JMA, kirjekonsepti 25.4.1917 ja pöytäkirja 8.10.1917 § 147.

52. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 20.3.1917, yhdistyksen valitseman komitean 6.5.1917 laatima selostus maaliskuun vallankumouksen tapahtumista; Salkola 1985, s. 87–88, 193.

53. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 6.5.1917.

54. JyMA, JTYA, Pöytäkirja 20.3.1917, yhdistyksen valitseman komitean 6.5.1917 laatima selostus maaliskuun vallankumouksen tapahtumista.

poliisilaitoksella. Työläiskomitea oli lähettänyt sekä maistraatille että kaupunginvaltuustolle asiaa koskevan anomuksen, jossa esitettiin työläiskomitean edustajaksi metallityömies Kustaa Jokista. Kaupunginvaltuustolle lähettämässään lausunnossa maistraatti suosittelee valtuustolle työläiskomitean edustajan määräaikaista palkkaamista poliisilaitokselle poikkeusolojen vuoksi. Maistraatin kirjeen mukaan neuvottelut osoittivat, että työläiskomitean edustajia "elähytti kypsyynt ja terve ymmärtämys siitä, mitä nykyinen asema kaikilta kansalaisilta vaatii".⁵⁵

Valtuusto noudatti maistraatin suositusta ja palkkasi Kustaa Jokisen ylimääräiseksi poliisiksi kolmen kuukauden määräajaksi 300 markan kuukausipalkalla. Kun määräaika oli kulumassa loppuun heinäkuussa, työläiskomitea halusi jatkaa tilapäisjärjestelyä, kunnes poliisitoimi olisi maassa saatu lopullisesti järjestettyä. Kaupunginvaltuusto suostui vaatimukseen, mutta muutti samalla työläiskomitean edustajan tavalliseksi passipoliisiksi. Lokakuussa Oskari Suutala jätti maistraatille työläiskomitean nimissä kirjelmän, jossa vaadittiin työläiskomitean edustajan tehtävien pysyttämistä ennallaan. Suutala ilmoitti, että järjestäytyneen työväestön edustajan oli työläiskomitean mielestä toimittava poliisilaitoksella lähinnä neuvottelevana jäsenenä esimerkiksi pahenevaan elintarvikepulaan liittyvissä kysymyksissä. Kun työläiskomitean vaatimuksiin ei suostuttu, ja valtuusto vielä myönsi suojeluskunnalle 3 000 markkaa järjestyksenpitoon, työväestö veti marraskuun alkupuolella edustajansa kokonaan pois poliisilaitokselta.⁵⁶

55. JyMA, JMA, Kirjekonsepti 25.4.1917.

56. JyMA, JMA, Ilmoitusasiain pöytäkirjat 16.7., 17.9., 8.10., ja 15.10. ja 5.11.1917.

“Älkää riistäjäjoukot jännittäkö jouta liian kireälle”

Kansalaissodan kynnyksellä sosialidemokraatit – Oskari Suutala mukaan lukien – syyttivät varustelu- ja järjestäytymiskierteen aloittamisesta porvareita, jotka ryhtyivät perustamaan suojeluskuntia toden teolla kesällä 1917. Jyväskylän työläiskomitean maaliskuussa perustama työväen järjestysmiehistö oli kuitenkin Marja-Leena Salkolan tutkimusten mukaan kiistaton työväenkaarti, ensimmäinen lajiaan maassamme vuonna 1917. Järjestysmiehistöllä oli oma ohjesääntönsä ja tarkka sisäinen organisaationsa, joiden esikuvana olivat selvästi olleet vuosina 1905–1906 Suomessa toimineet punakaartit. Erona myöhempiin kansalaissodan aikaisiin punakaarteihin oli kuitenkin järjestäytymisen tarkoitus: keväällä syntyneiden kaartiin tarkoituksena oli järjestyksen turvaaminen, ei aseellinen vallanotto. Työväenkaartiin perustamista perusteltiin usein sillä, että se oli vain työväen itsepuolustusellinen reaktio suojeluskuntien perustamiseen. Jyväskylässä tällä argumentilla ei kuitenkaan ollut pohjaa, sillä suojeluskuntaa ei kaupungissa vielä keväällä ollut.⁵⁷

Syyskuussa 1917 Suutala paheksui *Sorretun Voimassa* porvarillisten “lahtarikaarteja”, joita oli käytetty työtaistelujen kukistamiseen. Suutala vakuutti, että “köyhälistöluokan aseet ovat luja järjestyskoneisto ja vaalilippu. Niitä me pidämme raskaana tykistönämme”. Toisaalta hän kuitenkin teki selväksi, että suojeluskuntien toimiin vastataan, mikäli ne puuttuvat työtaisteluihin tai häiritsevät työväen tapahtumia.⁵⁸ Heikkenevä

57. *Sorretun Voima* 13.4. ja 16.7.1917; Mönkkönen 1988, s. 615, 618; Salkola 1985, s. 87–90.

58. *Sorretun Voima* 14.9.1917.

elintarviketilanne oli yksi tärkeä poliittisen paineen nostattaja kansalaissodan edellä. Maailmansodan ja maaliskuun vallankumouksen takia viljantuonti Venäjältä tyrehtyi. Senaatti ja eduskunta joutuivat turvautumaan entistä tehokkaampaan elintarvikesäännöstelyyn ja säätämään sen toteuttamiseksi kesäkuun alussa 1917 lain, joka määritteli kuntien elintarvikelautakuntien kokoonpanon. Laissa määrättiin, että siellä missä työväestö muodosti huomattavan osan väestöstä, vähintään puolet lautakuntien jäsenistä oli valittava työväenjärjestöjen ehdokkaista.⁵⁹

Elintarvikesyysmitys oli keskeisellä sijalla myös Jyväskylän työläiskomitean asialistalla. Huhtikuun alussa 1917 pidetyssä kuluttajien kokouksessa vaadittiin työläisille kahta lisäpaikkaa kaupungin elintarvikelautakunnassa. Valtuusto myöntyi kahden lisäjäsenen pestamiseen, mutta oli valmis antamaan vain toisen edustajan nimeämisen sosialidemokraattiselle kunnallisjärjestölle. Toisen jäsenen olisivat valinneet kaupungin naisjärjestöt, jolloin enemmistö olisi säilynyt edelleen porvaristolla. Päätöksen jälkeen työläisedustajat jättivät koko lautakunnan, mikä johti lopulta koko lautakunnan hajoamiseen. Toukokuussa työläiset järjestivät mielenosoituksen, johon osallistui piirijärjestön äänenkannattajan mukaan 3 000 henkeä. Työväki lähetti samaan aikaan pidettävään kaupunginvaltuuston istuntoon Oskari Suutalan johtaman lähetystön vaatimaan kiistakysymyksen ottamista uudelleen pöydälle. Valtuusto taipuikin painostuksen edessä ja päätti antaa elintarvikelautakunnan seitsemästä paikasta neljä työväen edustajille. Työväestö ei kuitenkaan ollut tyytyväinen edustajiensa panokseen lautakuntatyössä, vaan elintarvikkeiden jakelua moitittiin syksyllä puolueelliseksi ja keinottelua suosivaksi⁶⁰. Lokakuun eduskuntavaalien jälkeen lautakunta siirtyi uudestaan porvarillisten haltuun, kun valtuusto päätti valita siihen itse kuusi edustajaa neljän työläisedustajan vastapainoksi.⁶¹

Yhteiskunnallista hänkausta aiheuttivat kesällä 1917 pahenevan elintarvikepulan lisäksi eduskunnassa käsiteltävinä olleet uudet kunnallislait

59. Piilonen 1982, s. 173.

60. JyMA, Onni Tuomen arkisto, Päiväkirja 17.8 ja 23.8.1917.

61. Tapiola 1968, s. 171; Sorretun Voima 7.5. ja 11.5.1917.

ja kahdeksan tunnin työaikalaki. Kunnallishallinto oli edelleen porvarillisten puolueiden käsissä, sillä pyrkimykset muuttaa kunnallislakeja kansanvaltaisemmiksi olivat kilpistyneet tsaarivallan vastustukseen. Helsingin sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö uhkasi alkukesästä suurlakolla, mikäli porvarilliset äänestäisivät lakiesitykset vaalien yli. Kesäkuussa järjestetyssä sosialidemokraattien puoluekokouksessa suurlakon tarpeellisuudesta käytiin kiiwas keskustelu, johon Vaasan läänin itäisen vaalipiirin edustajista ottivat osaa Oskari Suutala, Alex Halonen ja Väinö Haukkariutta. Suurlakolla uhkailua vastusti Alex Halonen, jonka mielestä suurlakko oli liian vakava asia tilanteessa, jossa lait todennäköisesti muutenkin hyväksyttäisiin. Suutalan mielestä Halosen mielipiteellä ei ollut piirin jäsenjärjestöjen tukea, sillä puoluekokousedustajia oli evästetty paljon tiukemmilla vaatimuksilla. Vaalipiirin kunnallisjärjestöissä oli vaadittu jopa suurlakkoa voimakkaampia painostuskeinoja; tarvittaessa oli järjestettävä uudet eduskuntavaalit tai julistettava eduskunta sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän voimin kansalliskokoukseksi. Suutalan lisäksi myös Haukkariutta asettui kannattamaan suurlakon käyttöä painostuskeinona porvarillisten viivytysolehtiikan estämiseksi. Heinäkuun puolivälissä Jyväskylässä järjestettiin yli 1 000 hengen mielenosoitus, jossa vaadittiin eduskuntavaalien uusimista, mikäli porvarilliset puolueet jarruttavat kunnallislakien ja työaikalain säätämistä⁶²

Kesällä 1917 vasemmisto ja oikeisto ajautuivat yhä kauemmas toisistaan, kun ratkaistavaksi tuli kysymys korkeimman vallan järjestämisestä. Sosialistit pyrkivät mahdollisimman eduskuntavaltaiseen järjestelmään, porvarilliset olivat perinteisemmän vallanjaon kannalla. Sosialidemokraattien muotoilema valtalaki, jolla Suomen korkein valta ulkopoliittikkaa ja sotilasasioita lukuun ottamatta siirtyi eduskunnalle, hyväksyttiin heinäkuun 18. päivänä. Venäjän väliaikainen hallitus piti valtalakia kuitenkin liian radikaalina ja hajotti eduskunnan. Sosialidemokraatit kapinoivat äänekkäästi eduskunnan hajotusta vastaan, mutta lähtivät lopulta vaihtoehtojen puuttuessa vaalitaisteluun mukaan. Sosialidemokraattinen puolue menetti lokakuun vaaleissa enemmistöasemansa eduskunnassa ja joutui tyytymään

62. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen yhdeksannen puoluekokouksen pöytäkirja 15.—18.6.1917, 22—23; Sorretun Voima 14.7.1917.

92 edustajaan. Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä sosialidemokraatit menettivät yhden edustajapaikan saaden läpi kuusi kansanedustajaa.⁶³

Vuosi 1917 oli suurten muutosten vuosi myös Oskari Suutalan elämässä. Hän oli avioitunut edellisen vuoden heinäkuussa opettaja Impi Rainion kanssa, ja tytär syntyi juuri ennen maaliskuun vallankumousta. Yli seitsemän vuoden ura piirisihteerinä päättyi elokuun alussa, kun hän siirtyi *Sorretun Voiman* toimitussihteeriksi. Lehtikirjoitusten laatiminen oli tullut Suutalalle tutuksi piirisihteerivuosina, sillä piirijärjestön tiedotus tapahtui kiertokirjeiden ohella *Sorretun Voiman* palstoilla. Päätoimittaja, kansanedustaja Onni Tuomi ei ollut kovin vakuuttunut Suutalan valinnan järkevyydestä ja epäili, ettei Suutala toiskätisenä miehenä voi työskennellä toimittajana⁶⁴. Ura toimittajana jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä eduskunnan hajottamisen jälkeen lokakuun alussa järjestetyissä vaaleissa Suutala valittiin eduskuntaan. Suutalan siirryttyä eduskuntaan *Sorretun Voima* jäi lehden silloisen taloudenhoitajan Väinö Salmelan ja avuksi palkatun Veikko Korhosen hoiviin. Suutala oli lehden viimeinen toimitussihteeriksi, sillä lehti lakkasi ilmestymästä kansalaissodan alkuvaiheessa tammikuun lopulla 1918.⁶⁵

Lokakuussa 1917 valittu uusi, porvarienemmistöinen eduskunta kokoontui marraskuun alussa juuri ennen Venäjän vallankumousta. Bolshevikkien marraskuun 7. päivänä Pietarissa aloittama vallankumous kärjisti Suomen sisäistä kahtiajakoa entisestään. Vaalitappion kärsineet sosialidemokraatit laativat radikaalin Me vaadimme -uudistusohjelman, jonka pohjalta he lähtivät suurlakkoon tehostaakseen yhteiskunnallisia uudistusvaatimuksiaan.⁶⁶ Lokakuun lopulla Jyväskylän työläiskomitea lopetti toimintansa sen jälkeen, kun Suomen ammattijärjestöjen valtuusto oli antanut valtakunnallisen kehotuksen perustaa työväen järjestyskaarteja.

63. Haataja 1977, s. 82–83; Soikkanen 1975, s. 232–237.

64. JyMA, Onni Tuomen arkisto, Päiväkirja 3.7.1917 ja 4.8.1917.

65. JyMA, JKKA, Vihittyjen luettelot 16.7.1916; JKKA, Syntyneiden luettelot 8.3.1917; Tommila 1973, s. 329–331; Niini 1931, s. 27; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus vuosilta 1917–1918.

66. Rasila 1980, s. 70; Soikkanen 1975, s. 239–241; Lappalainen 1989, s. 16–17.

Työläiskomitean tehtävät siirrettiin marraskuun 11. päivänä Jyväskylän sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön perustamalle vallankumousneuvostolle, joka määrättiin toimimaan vallankumouksellisena piirineuvostona.

Kaksi päivää myöhemmin alkanut viikon mittainen suurlakko sujui Jyväskylässä aluksi rauhallisesti, vaikka vallankumousneuvosto asettikin poliisilaitoksen edustalle oman vartionsa. Jännitys kiristyi kuitenkin marraskuun 18. päivänä, kun poliisit menivät vapauttamaan vallankumousneuvoston miehittämää puhelinlaitosta. Pihalle kokoontunut väkijoukko pidätti poliisit, jotka vietiin vallankumousneuvoston käskystä yöksi kaupungin vankilaan. Myös paikalla olleet kaupunginviskaali Åke Lund, "suojeluskuntakeisari" Martti Pihkala ja pormestari Hjalmar Hollmerus vietiin yöksi putkaan. Välikohtaus laukesi seuraavana päivänä, mutta marraskuun suurlakon tapahtumia selviteltiin vielä kansalaissodan jälkeen "Jyväskylän luokkakäräjillä". Kaikkiaan 24 henkilöä syytettiin kapinoinnista ja yleisen rauhan häiritsemisestä.⁶⁷

67. Tapiola 1968, s. 179–182; Salkola 1985, s. 88; JyMA, JROA, Tuomiokirja 14.7.1920, § 437.

Vallankumouksen portaat päättyvät

Marraskuun suurlakon jälkeisessä sekavassa tilanteessa sosialidemokraattinen puolue järjesti ylimääräisen puoluekokouksen päättääkseen toimintatavoistaan. Eduskunta oli suurlakon aikana julistautunut korkeimman vallan haltijaksi ja valinnut P. E. Svinhufvudin johtaman porvarillisen senaatin. Puoluekokousedustajat jakaantuivat kahteen leiriin osan vaatiessa vallankumousteitse saavutettavaa työväenluokan diktatuuria ja osan kannattaessa parlamentaarista tietä. Lopulta päädyttiin kompromissiin, joka jätti molemmat vaihtoehdot vielä avoimiksi. Oskari Suutala oli jälleen vaalipiirinsä edustajana paikalla, mutta hänen mielipiteensä ei käy ilmi pöytäkirjamerkinnöistä. Muista Vaasan läänin itäisen vaalipiirin edustajista Onni Tuomi asettui vallankumouksen kannalle, kun taas Alex Halonen oli parlamentaarisella linjalla ja leimasi diktatuurisuunnitelmat järjettömiksi.⁶⁸

Suurlakon tapahtumat olivat kärjistäneet työväestön ja porvarillisten piirien välit äärimmilleen, eikä yhteentörmäys ollut lopulta väistettävissä. Jousi oli jännitetty äärimmilleen. Joulukuulle tultaessa kansan poliittinen kahtiajakoisuus oli edennyt niin pitkälle, ettei edes maan itsenäisyyskysymyksessä pystytty etenemään yhteisrintamassa. Oikeisto halusi antaa asiassa valtuudet senaatille, vasemmisto asetti etusijalle eduskunnan ja halusi saavuttaa itsenäisyyden neuvottelemalla V. I. Leninin muodostaman bolševikkihallituksen kanssa. Menettelytapakiistojen sävyttämänä porvarilli-

68. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kymmenennen ylimääräisen puoluekokouksen pöytäkirja 25.–27.11.1917, 21–23.

sen senaatin laatima itsenäisyysjulistus hyväksyttiin lopulta eduskunnassa.⁶⁹

Eduskunnassa enemmistönä olleet porvarilliset alkoivat itsenäistymisen jälkeen ajaa maahan kansallista järjestysvaltaa. Eduskunnan päätöksellä senaatti veloitettiin 12.1.1918 luomaan maahan luja järjestysvalta, mikä oli punakaarteille kuin sodanjulistus. Oskari Suutala kritisoi useimpien muiden sosialidemokraattisten edustajien tavoin lujin sanoin työväestöön kohdistuvaa voimapolitiikkaa; hallituksen olisi pitänyt rauhoitella levottomia väkijoukkoja yhteiskunnallisilla uudistuksilla, mutta sen sijaan se aikoi käyttää isännän ottein keppiä. Suutala sysäsi vastuun levottomuuksista porvarillisille suojeluskunnille, joita syksyn kuluessa oli käytetty yhä selvemmin poliittisena käsikassarana työtaistelujen ja elintarvikelevottomuuksien kukistamisessa. Seurauksena oli molemminpuolinen varustautumiskierre, joka lisäsi kansakunnan kahtiajakoa.⁷⁰ Suutalan näkemys yhteiskunnallisesta tilanteesta oli lohduton ja sotaa ennustavan pessimistinen:

“Tällä tavoin ovat maassamme eri kansanluokat aseistautuneet luokkataisteluun. Porvaristo on sen aloittanut ja täten pakottanut työväen seuraamaan esimerkkiä. Nyt pyytää senaatti eduskunnalta lupaa julistaakseen kansalaissodan tässä maassa. Kuten näyttää, tulee majesteetin enemmistö tämän luvan myöntämään. Nuori tasavalta alkaa huomenensa sotatoimilla. Se ei sodi vierasta vihollista vaan omaa kansaa vastaan. Huonosti aletaan uutta Suomea luoda.”⁷¹

Nuoren Suomen kasvaminen itsenäisten kansakuntien joukkoon alkoi sodalla, kun aseet alkoivat jakaa Suomea punaiseen ja valkoiseen osaan tammikuun viimeisinä päivinä. Jyväskylässä elämä sujui sodan ensimmäisinä päivinä vielä rauhanomaisesti. Sodan syttymisen symboliksi nousi

69. Lappalainen 1989, s. 16–17, 94–95.

70. Rasila 1980, s. 79, 83.

71. Valtiopäivien pöytäkirja 12.1.1918, s. 921.

tammikuun 27. päivänä syttynyt Taulumäen kirkon palo, josta valkoiset sodan jälkeen syyttivät punaisia. Pormestari Hollmerus kutsui jopa työväen edustajat luokseen helmikuun 1. päivänä ja antoi Jyväskylän suojeluskunnan esikunnan nimissä kunniasanansa, ettei työväenjärjestöjen jäseniä häiritä, mikäli nämä eivät ryhdy toimiin valkoisia vastaan. Tapahtumat etenivät valtakunnallisesti kuitenkin hallitsemattomana eskalaationa, ja lopulta myös rauhallisilla seuduilla ryhdyttiin punaisten pidätyksiin. Jyväskylässä valkoiset aloittivat vangitsemiset helmikuun 4. päivänä vallattuaan työväentalon ja piiritoimiston sekä lakkautettuaan *Sorretun Voiman*. Suojeluskuntalaiset takavarikoivat piiritoimistosta arkistopapereita, toimistotarvikkeita ja kassakirstun sisällön. Vangituiksi joutuivat ensimmäisinä sosialidemokraattisen piirijärjestön toimihenkilöistä piiritoimikunnan puheenjohtaja K. Nordlund, piirisihteeri J. F. Aalto sekä piiritoimikunnan jäsenistä Atte Muhonen ja Urho Leppänen. Samana päivänä vangittiin vielä järjestyskaartin päällikkö Kaarlo Salovaara ja *Sorretun Voiman* toimituksesta vastannut Väinö Salmela. Jyväskylä oli muuttunut osaksi valkoista Suomea, ja sota oli sen osalta ohi.⁷²

Oskari Suutala oli sodan syttyessä Helsingissä kansanedustajana. Sinne hänen oli myös jäätävä, sillä valkoisten hallussaan pitämään Jyväskylään ei ollut palaamista. Elämä Helsingissä oli piinallista, kun tietoja kotikaupungista ja siellä asuvista omaisista ei saanut kuin satunnaisesti, lähinnä valkoisten linjojen läpi Helsinkiin paenneilta jyväskyläläisiltä tuttavilta.⁷³ Sosialidemokraattisten kansanedustajien suhtautumista vallankumoukseen on vaikea määrittellä luotettavasti. Osmo Rinta-Tassi on kuitenkin laatinut suuntaa antavan tilaston, joka perustuu pöytäkirjoihin merkittyihin puheenvuoroihin ja äänestyksiin. Tilaston mukaan Vaasan läänin itäisen vaalipiirin kansanedustajat olivat asenteeltaan vallankumousmyönteisiä: kuudesta kansanedustajasta vain yksi vastusti selkeästi vallankumousta juuri ennen sodan

72. Paavolainen 1967, s. 55; Kuusi 1918, s. 85–86, 97; Mönkkönen 1988, s. 622; JyMA, SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirja 14.1.1919.

73. JyMA, Onni Tuomen arkisto, Päiväkirja 2.2.1918.

syttymistä, kun vähintään puolet kaikista sosialidemokraattisista kansanedustajista suhtautui tässä vaiheessa kielteisesti vallankumoukseen.⁷⁴

Vallankumoushallitus, kansanvaltuuskunta, perustettiin Helsinkiin tammikuun 28. päivänä. Erimielisyys vallankumousten mielekkyydestä jatkui sosialidemokraattien keskuudessa kuitenkin koko sodan ajan, ja niinpä vallankumousyritystä arvostelevat mielipiteet nousivat esille kevään kuluessa. Varsinainen rauhanoppositio piti keväällä 1918 kokouksiaan Elannon toimitalon suojissa Väinö Tannerin johdolla. Oppositioyhtymän vuoro astua näyttämölle koitti huhtikuussa, kun vallankumouksen tappio alkoi olla näköpiirissä. *Työmieheissä* ilmestyi 10. huhtikuuta vetoamus kansalaissodan rauhanomaiseksi lopettamiseksi, jonka 21 allekirjoittajan joukossa olivat muun muassa Tokoin senaatin jäsenistä Matti Paasivuori, Julius Ailio, Väinö Tanner ja Väinö Vuolijoki. Allekirjoittajien joukossa oli myös Oskari Suutala, joka oli valittu helmikuun alussa uuden puoluetoimikunnan v.t. sihteeriksi. Vallankumoushallinnon kannalta uudella puoluetoimikunnalla ei ollut juuri merkitystä. Se koostui lähinnä 'kakkosmiehistä', jotka vapauttivat entisen puoluetoimikunnan avainhenkilöt vallankumoushallituksen palvelukseen. Suutala oli valittu keväällä myös uuteen puolueuustoon vaalipiirinsä edustajana yhdessä Onni Tuomen kanssa. Viikkoa myöhemmin sama oppositioyhtymä julkaisi *Työmieheissä* punakaarteille suunnatun antautumiskehotuksen, jossa vallankumousyritys tuomittiin jyrkin sanoin ja leimattiin arveluttavaksi ja tuhoisaksi seikkailupolitiikaksi.⁷⁵

Punakaartien viimeiset osastot laskivat aseensa toukokuun ensimmäisinä päivinä. Toukokuun 15. päivänä kokoontuneen eduskunnan ensimmäisessä istunnossa sosialidemokraateista oli mukana vain Matti Paasivuori. Muitakin sosialidemokraattisia kansanedustajia pyrki eduskuntaan, mutta heidät pidätettiin ennen istuntosaliin pääsyä. Oskari Suutala, jonka

74. Rinta-Tassi 1988, s. 89–90.

75. Soikkanen 1977, s. 270–271, 309–310; Rinta-Tassi 1986, s. 122–123, 134; Lappalainen 1981, s. 45–46; Työväen kalenteri 1920, s. 180.

terveydentila oli nälän heikentämänä pettänyt, passitettiin sairaalaan, missä hänet myöhemmin vangittiin.⁷⁶

Sodan päätyttyä laskut lankesivat häviäjille. Eduskunta asetti valtiorikosoikeudet kesäkuussa 1918 tutkimaan vangittujen punaisten tapauksia. Urakka ei ollut pieni, sillä uudet oikeudet käsittelivät ennen lakkauttamistaan 75 575 tapausta. Siviilihallinnon edustajia syytettiin yleensä valtiopetoksesta eli kapinaan ryhtymisestä laillista hallitusta vastaan. Sosialidemokraattien 92 kansanedustajasta 43 tuomittiin vuoden 1918 aikana. Kansanedustajien tuomiot olivat yleensä kovia, sillä heihin kohdistetuissa syytteissä oli usein myös poliittisen oikeudenkäytön leima. Heitä saatettiin syyttää esimerkiksi eduskunnassa pidetyistä radikaaleista puheista, lehtikirjoituksista tai osallistumisesta kokouksiin, joiden katsottiin vaikuttaneen kapinan kehittymiseen.⁷⁷

Vaasan läänin itäisen vaalipiirin kansanedustajien kohtalot sodan pyörteissä kertovat omaa kieltään siitä, ettei kansanedustajilla ollut varaa jäädä aloilleen omaan syyttömyyteensä vedoten: Viitasaarelainen Samuli Häkkinen teloitettiin Viipurissa osallisuudesta kansanvaltuuskunnan toimintaan, Oskari Suutala ja Kaarle Mänty tuomittiin vankeuteen, Onni Tuomi, Santeri Mäkelä ja Emanuel Pohjaväre ehtivät paeta valkoisia Venäjälle.⁷⁸ Oskari Suutalan kohdalla raskauttavana seikkana vaikutti todennäköisesti kesäkuussa 1917 pidetyssä puoluekokouksessa käytetty kärkevä puheenvuoro suurlakon ja muiden voimakkaampien painostuskeinojen käyttämisen puolesta. Edes kuuluminen sodan aikana sosialidemokraattien rauhanoppositioon ei pelastanut Suutalaa vankeudelta; hänet tuomittiin valtiopetoksesta kuudeksi vuodeksi Sörnäisten kuritushuoneeseen. Heikenty-

76. Soikkanen 1977, s. 317–318.

77. Rinta-Tassi 1986, s. 495–496; Lappalainen 1989, s. 276–277.

78. Suomen kansanedustajat 1982, s. 408, 485, 626; JyMA, SDPKSPA, Toimintakertomus vuosilta 1917–1918; Lehtonen 1991, s. 127.

nyt terveys ei kuitenkaan enää palautunut, ja Oskari Suutala kuoli vankina sairaalassa 25.2.1919.⁷⁹

Keskisuomalaisten työväenjärjestöjen henkilömenetykset olivat suhteellisen pieniä verrattuna rintamapaikkakuntiin. Valkoisia keskisuomalaisia kaatui kaikkiaan 244, punaisia kuoli taisteluissa ja teloituksissa noin sata. Koska useimmat johtavat järjestöihmiset joutuivat kuitenkin joko tuomituiksi tai pakenivat Venäjälle turvaan, työväenjärjestöjen oli aloitettava sodan jälkeinen ylösnousunsa uusin voimin. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sosialidemokraattinen piiritoimikunta selvisi sodasta kuitenkin melko ehjänä. Sekä puheenjohtaja K. Nordlund että piirisihteeri J. F. Aalto jatkoivat sodan jälkeen toimissaan. Piiritoimikunnan jäsenistä olivat poissa ainoastaan maanpaossa elävät Onni Tuomi ja Aino Takala, joka pakeni Tornion kautta Ruotsiin neljäksi vuodeksi. Koitti aatteellisen jälleenrakentamisen aika.⁸⁰

79. JyMA, JKKA, Kuolleiden luettelot 25.2.1919; Rinta-Tassi 1986, s. 496; Työväen Kalenteri 1920, s. 180.

80. Lehtonen 1991, s. 127; JyMA, SDPKSPA, Piiritoimikunnan pöytäkirja 14.1.1919; SDPKSPA, Toimintakertomus vuosilta 1917–1918.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Jyväskylän kaupunkiseurakunnan kirkonarkiston mikrokortit (JKKA)

Jyväskylän maistraatin arkisto (JMA)

Jyväskylän raastuvanoikeuden arkisto (JROA)

Jyväskylän työväenyhdistyksen arkisto (JTYA)

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Keski-Suomen Piirin arkisto (SDPKSPA)

Onni Tuomen arkisto

VIRALLISJULKAISUT

Valtiopäivien pöytäkirjat 1918

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouspöytäkirjat 1911, 1913 ja 1917

LEHDET

Sorretun Voima 1907 -- 1917

KIRJALLISUUS

ALA-KULJU 1965: Eteläpohjalaisia elämäkertoja. Toimittaneet Reino Ala-Kulju ja Jalo Lahdensuo. Vaasa.

HAATAJA 1977: Suomalaisen työväenliikkeen historia. Toimittaneet Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela, Jussi Turtola. Joensuu.

HOKKANEN 1993: Hokkanen, Jouni, Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sosiaalidemokraattinen piirijärjestö 1906–1922. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto.

KUUSI 1918: Kuusi, Sakari, Keski-suomalaiset sotapolulla. Kappale Suomen vapaussodan historiaa. Jyväskylä.

LAPPALAINEN 1981: Lappalainen, Jussi T., Punakaartin sota 1. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

LAPPALAINEN 1989: Yhden kortin varassa. Suomalainen vallankumous 1918. Toimittaneet Jussi T. Lappalainen, Juhani Piilonen, Osmo Rinta-Tassi ja Marja-Leena Salkola. Helsinki.

LAUKKONEN 1989: Laukkonen, Ilmari, Töysän historia. Vaasa.

LEHTONEN 1991: Lehtonen, Olli, Sota Haapamäen-Pieksämäen radasta. Teoksessa Senpää seudun eestä. Keski-suomalaiset sodassa kautta aikojen. Toimittanut Ari Haasio. Jyväskylä.

MÖNKKÖNEN 1988: Mönkkönen, Mauri, Suomen itsenäistyminen ja 1918 sota Keski-Suomessa. Teoksessa Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä.

NIINI 1931: Niini, Erkki, 25-vuotistaipaleelta. Keski-Suomen Työväen Sanomalehti-, Kirjapaino- ja Kirjakauppaosuuskunta i.l. vuosina 1906–1931. Jyväskylä.

POHJAKERROKSISTA 1911: Pohjakerroksista. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin julkaisu 12.2.1906–31.7.1909. Jyväskylä.

PAAVOLAINEN 1967: Paavolainen, Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II. Valkoinen terrori. Helsinki.

RASILA 1980: Suomen poliittisen historian vuodet 1905–1919. Teoksessa Suomen poliittinen historia 1905–1975. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Keijo K. Kulha. Juva.

RINTA-TASSI 1986: Rinta-Tassi, Osmo, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia. Helsinki.

SALKOLA 1985: Salkola, Marja-Leena, Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa 1. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

SIISIÄINEN 1990: Siisiäinen, Martti, Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle. Jyväskylä.

SOIKKANEN 1975: Soikkanen, Hannu, Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. Vaasa.

SULKUNEN 1986: Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Jyväskylä.

SUOMEN KANSANEDUSTAJAT 1982: Suomen kansanedustajat 1906–1982. Eduskunnan matrikkeli-toimikunta. Helsinki.

TAPIOLA 1968: Tapiola, Hannu, Jyväskylän työväenyhdistys 1888–1968. Tampere.

TOMMILA 1973: Tommila, Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 2: 1886–1917. Jyväskylä.

TYÖVÄEN KALENTERI 1920: Työväen kalenteri XIII 1920. Helsinki.

HELI VALTONEN

Rouva, hänen
kotiapulaisensa
ja kulmakaupan myyjä

Puhuttelusanat
ja ammattinimikkeet
yksilön ja yhteiskunnan
välisen suhteen
ilmentyminä

Ammattinimikkeet, puhuttelusanat ja tittelit sekä niiden käyttötavat voidaan nähdä yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen heijastajina.¹ Ammattinimikkeiden, puhuttelusanojen ja tittelien käyttö on aina sidoksissa yhteiskunnan rakenteeseen ja kulttuuriin. Erilaisten nimikkeiden ja puhuttelujen avulla tuodaan julki nimikkeen kantajan sosiaalinen status. Tässä mielessä nimikkeet ovat yhteiskunnan rakennetta jäsentäviä ja vahvistavia ilmaisuja. Koska nimikkeiden käyttö ei ole ehdottomasti määriteltyä, on ihmisillä mahdollisuus tietyissä määrin vaikuttaa nimikkeiden käyttöön. Toisin sanoen sekä puhuttelusanat, ammattinimikkeet ja tittelit että niiden käyttötavat (esimerkiksi etiketti ja käytöstavat) ovat kulttuurisesti konstruoituja. Nimikkeet ja tavat, joilla nimikkeitä käytetään, vaikuttavat ensiksikin sosiaaliseen vuorovaikutukseen rajaamalla sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoja. Toiseksi tässä samassa vuorovaikutuksessa uusinnetaan nimikkeet ja niiden käyttötavat.² Eli kun ihminen jossakin tilanteessa joko käyttää tai jättää käyttämättä vaikkapa puhuttelusanoja, hän tulee samalla ottaneeksi kantaa puhuttelusanojen kulttuuriseen sisältöön. Hän joko muuttaa tai vahvistaa puhuttelusanojen yhteiskunnallisia ja kulttuurisia merkityksiä.

Kulttuurisiin tapoihin ja toimintamalleihin sisältyy paljon itsestäänselviä merkityksiä, jotka tulevat pintaan silloin, kun yhteiskunnassa tapahtuu muutoksia. Merkitykset kyseenalaistuvat, koska ne eivät enää vastaa yhteiskunnassa vallalla olevaa tilannetta. Esimerkiksi kielenkäyttöön ja käsitteisiin liittyy paljon yhteiskunnallisia oletuksia ja itsestäänselvinä pidettyjä käsityksiä. Käsitteet ja niiden käyttö heijastavat vakiintuneita tapoja, käsityksiä ja arvostuksia, joiden kyseenalaistuminen näkyy kielen ja käsitteiden käyttötapojen muutoksena ja käsitteiden uudelleen määrittelynä. On huomattava, että nämä merkitykset ovat aina historiallisia. Ne ovat siis aina suhteessa

-
1. Yksilö — yhteiskunta -suhteen sijasta voidaan laajemmin puhua myös toimija — rakenne -suhteesta, josta yleistajuisesti esim. Kallioinen 1997.
 2. Giddens 1984, 93—103, 112—119. Vrt. Giddensin ns. sosiaalisen toiminnan teoria, jonka mukaan järjestelmän rakenne määrää rajat ja resurssit sosiaaliselle toiminnalle ja toisaalta tällä sosiaalisella toiminnalla saman aikaisesti uusinnetaan järjestelmän rakenne.

kontekstiinsa, toisin sanoen niillä on aika ja paikka. Esimerkiksi puhuttelusanat — rouva, neiti, herra — edustavat tapakulttuuria, joka ilmenee nimenomaisesti kielenkäytössä.

Ne tittelit ja määreet, joita naisen nimen yhteyteen on kulloinkin liitetty, ja joilla heidän asemansa suhteessa ympäristöön on määritelty, ovat hyvä esimerkki siitä, miten ympäröivä yhteiskunta ja sen muutokset vaikuttavat käytettyihin määritelmiin. Vaikutus perustuu näiden määreiden kulttuuriseen ja historialliseen luonteeseen. Kuten jo edellä todettiin, merkitykset ovat aina sidoksissa aikaan ja paikkaan, minkä vuoksi näissä määritelmissä heijastuu yhteiskunnan rakenne ja ympäröivä kulttuuri. Esimerkiksi säätyyhteiskunnan aikana puhuttelut uusinsivat säätyrakennetta, luokkayhteiskunnan aikana luokkarakennetta. Tässä artikkelissa tarkastellaan aivan tavallisten naisten suhdetta 1900-luvun alkupuolen suomalaisen yhteiskuntaan ammattinimikkeiden ja puhuttelusanojen kautta.³

Kun 1800-luvun lopulla Jyväskylän henkikirjaan merkityt naiset olivat ennen kaikkea 'rouvia', 'neitejä', 'leskiä' ja 'vaimoja' sekä 'emäntiä', 'nismiehen leskiä', 'työmiehen vaimoja', 'lehtorin rouvia' ja puhekielessä lisäksi vielä 'suutarin liisoja', 'kapteenskoja', 'ruustinnoja' ja 'naapurin Matin annoja', niin toisen maailmansodan kynnyksellä heidän joukossaan virallisissa yhteyksissä oli yhä enenevässä määrin myös 'konttoristeja', 'opettajattaria', 'työläisiä', 'hammaslääkäreitä', 'siivoojia', 'ylioppilaita', 'kamppaajia' ja 'maistereita'.⁴ Siis naisia, joiden asema yhteiskunnassa määrytyi heidän oman aktiivisen toimintansa kautta. Tässä mielessä naiset olivat 'yhteiskunnallisia subjekteja' eli aktiivisia toimijoita, kun taas vaimoina, leskinä, rouvina ja neiteinä naiset olivat 'yhteiskunnallisia objekteja' — miesten toiminnan kautta määrittyviä kohteita. Siviilisäätyn perustuva asema ohjasi naisen toimintaa eli naimisissa olevan naisen tuli olla ennen kaik-

3. Artikkelin pohjautuu pitkälti vuonna 1996 valmistuneeseen pro gradu -tutkielmaan, jossa tarkastelin sitä, miten jyvaskyläläiset naiset käyttivät ammattinimikkeitä ilmaisemaan naisten suhdetta yhteiskuntaan ja muihin ihmisiin. Keskeisenä lähteenä käytin Jyväskylän kaupungin henkikirjoja, joihin tässäkin artikkelissa viitataan. Valtonen 1996.

4. JyMa. Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto. Jyväskylän kaupungin henkikirjat 1900–1940.

kea vaimo ja äiti. Lisäksi puolison sosiaalinen status määräsi miten naisen tuli toteuttaa hänen kohdistettuja odotuksia.

Porvarillisen ihanteen mukaan nainen oli vaimo ja äiti. Porvarillisessa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kulttuurissa naisen kuuluminen miehelle ja määrittyminen tämän kautta oli läpikäyvä idea. Naisen tuli jo käytökselläänkin osoittaa kenelle hän kuului.⁵ Hänen keskeinen yhteiskunnallinen tehtävänsä oli kasvattaa tulevat kansalaiset siveellisiksi ja vastuunsa tunteviksi yhteiskunnan jäseniksi. Toiminnallaan perheen sisällä nainen osallistui yhteiskunnan rakentamiseen. Sukupuolten väliset suhteet olivat koko yhteiskunnan perusrakenne, sen siveellinen selkäranka, joka jäseni koko keskiluokkaista kulttuuria. 1800-lukua leimasikin snellmanlainen organinen ihmis-, perhe- ja yhteiskuntakäsitys.⁶

1900-luvun alkupuolella vähittäin tapahtunut muutos puhuttelussa⁷ oli osittain seurausta naisten lisääntyneestä työstä kodin ulkopuolella. Puhuttelun muutokseen vaikuttivat myös lukuisat muut tekijät, kuten tyttöjen ja naisten suorittamien tutkintojen määrän lisääntyminen ja naisia koskevien uusien lakien (avioliittolainsäädäntö) säätäminen. Kyse oli kuitenkin myös tavallisten ihmisten omasta toiminnasta, siitä mitä määrittelyjä ja titteleitä he itse lopultakin päätyivät käyttämään ja mitä jättivät kokonaan käyttämättä. Puhuttelun muutoksen taustalla vaikutti myös 1800-luvulta lähtien vahvistuva individualistinen ihmiskäsitys. Moderniin individualismiin kuului yksilön oikeuksien ja mahdollisuuksien korostaminen.⁸

-
5. Elomaa 1995, s. 32; Vrt. Häggman 1994, s. 100–102. 1800-luvun porvarillisessa avioliitossa miehellä oli valta muokata vaimonsa identiteettiä, esimerkiksi päättämällä mitä nimeä hän halusi vaimostaan käyttää. Miehen valta perustui ainakin osittain aviomiehen useimmiten selvästi korkeampaan ikään.
 6. Häggman 1994, s. 185, 189, 193.
 7. Puhutteluksi ymmärretään tässä kaikki nimen yhteyteen liitettävät määrittelevät nimikkeet, kuten puhuttelusanat (rouva, neiti, herra), ammattinimikkeet, tittelit (esim. oppiarvo) sekä lisäksi sellaiset määrittelyt kuin esimerkiksi leski ja vaimo, jotka eivät selvästi kuulu mihinkään edellä luetelluista kategorioista.
 8. Modernista individualismista esim. Hautamäki 1996, s. 21–35.

Nuori, naimaton, keskikoulun käynyt, keskiluokkainen konekirjoittaja

Ammattinimikkeistö heijastaa ammattirakennetta, joka puolestaan heijastelee kaupungin ja yhteiskunnan rakennetta ja sen muutoksia. Työelämässä erityisesti 1920- ja 1930-luvulla tapahtuneita muutoksia olivat ammattirakenteen monipuolistuminen, vanhojen ammattien korvautuminen uusilla, luokan korostuminen ammattinimikkeiden yhteydessä, naisten kodin ulkopuolisen palkkatyön lisääntyminen ja koulutuksen merkityksen korostuminen.

Henkikirjoihin tehtyjen merkintöjen mukaan 1900-luvun alussa jyväs-kyläläiset naiset toimivat noin parissa kymmenessä eri ammatissa, joiden ilmaisemiseen käytettiin hieman useampaa eri nimikettä. Lisäksi naisia toimi itsenäisinä yrittäjinä, esimerkiksi kauppiaina. Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin sekä naisten edustamien ammattien, että ammattinimikkeiden määrä oli moninkertaistunut. Kokonaan uusia nimikkeitä olivat kopiolaitoksenhoitaja ja konekirjoittaja, talousapulainen ja kylmänruuanlaittaja, silmälääkäri ja terveyssisar. Ammatit ja ammattinimikkeet lisääntyivät voimakkaasti kaikilla aloilla, henkilöpalvelusta lukuunottamatta.⁹

Selkeä ja ensimmäiseksi mieleen tuleva johtopäätös nimikkeistön muutoksista on, että ne kertovat työelämän muutoksista; erikoistumisesta, uusien ammattien kehitymisestä, kokonaan uusien alojen muodostumisesta, naisten työssäkäynnin lisääntymisestä, rationalisointipyrkimyksistä. Erikoistumista, työtehtävien eriytymistä ja samalla myös rationalisointipyrkimyksiä edustavat hyvin konttoreihin syntyneet uudet ammatit. Vuosisadan vaihteessa Jyväskylässä oli henkikirjojen perusteella pari naispuolista

9. Valtonen 1996, s. 36. Ks. myös liitetaulukko 1.

prokuristia ja muutama konttoristi. 1930- ja 1940-lukujen taitteessa erilaisia konttorinimikkeitä oli jo yli kaksikymmentä ja alan työntekijöiden määrä oli moninkertaistunut. Yksinomaan konttoristeja oli liki 90. Konttorien koneellistuminen oli tuonut tullessaan muun muassa konekirjoittajat ja kopiolaitoksen hoitajan. Naisten työssäkäynnin lisääntymistä kuvaa hyvin se, että vuonna 1900 Jyväskylässä oli merkitty henkikirjaan reilut 350 naista, joilla oli ammatti tai jotka olivat yrittäjiä. Neljä vuosikymmentä myöhemmin pelkääntään erilaisia nimikkeitä oli lähemmäs 180.¹⁰

Ilmiselvien asioiden lisäksi ammattinimikkeet heijastelevat yhteiskunnallista järjestystä, luokkien välisiä ristiriitoja ja ylipäänsä luokkakajoa sekä sukupuolten välisiä suhteita. Erityisesti naisten edustamissa ammattinimikkeissä näkyy kulttuurinen käsitys naiseudesta. Naiset sijoittuivat tehtäviin, jotka olivat jatketta naisten kodeissa tekemälle työlle. He kasvattivat lapsia opettajina, huolehtivat toisista sairaanhoitajina, palvelijat muita kotiapulaisina, liikeapulaisina, tarjoilijoina, vaalivat puhtautta siivoojina ja konttoreissa he toimivat niissä välttämättömissä suorittavissa tehtävissä, joita ilman liike-toiminta ei luista. Teollisuustyössä jyväskyläläisiä naisia sijoittui runsaasti erityisesti tekstiiliteollisuuteen ompelijoiksi. Suurimmalle osalle näistä tehtävistä löytyy selvä vastineensa kodin piirissä tapahtuvasta ns. uusintamistyöstä, jolla tarkoitetaan elämän välttämättömien ehtojen välittömään ylläpitämiseen ja elämän perustarpeiden välittömään tyydyttämiseen vaadittavaa toimintaa. Ellen Key käytti vuosisadan vaihteessa käsitettä yhteiskunnallinen äitiys esittäessään, että naisen tuli yhteiskunnassa keskittyä niihin tehtäviin, jotka antoivat naisille mahdollisuuden toteuttaa naisten erityisominaisuuksia – rakkautta ja äidillisyyttä. Anne Ollila on Marttaliikettä koskevassa tutkimuksessaan osoittanut, että Marttojen käsitys naisen yhteiskunnallisesta roolista oli pitkälti Keyn näkemysten kaltainen.¹¹

Keskiluokan naiset olivat keskeisessä asemassa naisten ja miesten maailmojen erkaantumisessa. Irma Sulkunen on käyttänyt tässä yhteydessä käsitettä kaksijakoinen kansalaisuus. Tällä hän on viittannut siihen, että yh-

10. Valtonen 1996, liitetaulukko 1.

11. Ollila 1993, s. 141–149.

teiskunta jakaantui kahtia ja naisten tehtäväksi yhteiskunnassa vakiintui vaikuttaminen feminiinisen elämänpiirin kautta. Feminiinisen elämänpiirin muodosti kodin ja perheen lisäksi perhettä ja kotia lähellä olevat sosiaaliset tehtävät yhteiskunnassa. Yhteiskunnallinen äitiys oli juuri keskiluokan naisten itselleen ottama tehtävä.¹² Vapaaehtoistoiminta ja hyväntekeväisyys oli eräs yhteiskunnallisen äitiyden toteuttamisen muoto, mutta naimattomien naisten kohdalla yhteiskunnallinen äitiys ylitti palkkatyön rajat. Keskiluokan naisille erityisen soveliaita ammatteja olivat opettajan ja sairaanhoitajan ammatit, joissa nainen sai käyttää parhaita naisellisia ominaisuuksiaan — rakkautta ja äidillisyyttä — täysimääräisesti hyväksi.

Naisten toiminnan painopiste oli koko 1900-luvun alkupuolen ajan henkilöpalveluksen lisäksi koulutuksen ja sairaanhoidon piirissä, sekä liikealalla ja liikenteen parissa, joissa naisten ammatit olivat ensisijaisesti hierarkioiden alemmilla ja keskitasoilla — he toimivat esimerkiksi konttoristeina, liikeapulaisina, puhelunvälittäjinä, sekä joskus myös prokuristeina. Sen sijaan johtoportaasta heitä ei juurikaan löytynyt.¹³ Hierarkioiden ylimmät tasot olivat sanan mukaisesti 'miehitetyt'. Esimerkiksi Maritta Pohls kuvaa miten 1800-luvun jälkipuolella postilaitoksen palvelukseen tulleiden naisten oli vaikeaa, jopa lähes mahdotonta, edetä urallaan keskitasoa korkeammalle.¹⁴ Ruotsalainen etnologi Birgitta Conradson on omassa tutkimuksessaan tarkastellut ruotsalaisen vakuutusyhtiön hierarkiaa ja osoittanut selvän jatkuvuuden naisten asemalle alemmissä tehtävissä vakuutusyhtiön hierarkiassa. Naisten ja miesten välinen työnjako muistutti yhteiskunnassa ja perheen piirissä vallalla ollutta työnjakoa. Naisen tehtävät olivat yhtiön sisäisiä, kun miehet edustivat yhtiötä ulospäin. Vastaavasti naisten valta oli epäsuoraa, miesten valta taas suoraa, siis konkreettisten

12. Sulkunen 1989,b.

13. Valtonen 1996, s. 69.

14. Pohls 1994, s. 198–203. Ensimmäiset postin palvelukseen tulleet naiset kuuluivat usein sukuun, jossa jo ennestään oli postin palveluksessa olevia, useimmiten isä. Tutkimuksessaan Pohls kuvaa Rosa ja Thilda Forsténin uria postin hierarkiassa. Heistä Rosa eteni postimestariksi s. 29–54.

päästösten tekoa.¹⁵ Vastaavasti Carola Sundman on tutkinut lähinnä helsinkiläistä konttorihenkilökuntaa 1920–1930-luvuilla, ja todennut naisten sijoittuneen nimenomaan alempiin ja keskitason tehtäviin.¹⁶ Laman ja työttömyyden vaivatessa 1930-luvun alussa myös liikealaa, näkyi konttoreissa vallinnut työnjako myös siinä, että naisille kyettiin järjestämään hätäaputöinä talouskursseja. Liikkeissä ja konttoreissa työskennelleille miehille ei sen sijaan helposti löytynyt sopivia kursseja.¹⁷

Työelämän rakenteen lisäksi nimikkeet voivat myös kertoa halusta samastua johonkin väestöryhmään. Erityisesti työväestöön ja työväenliikkeeseen suuntautuneiden henkilöiden kohdalla jo ammatista käytetty nimitys saattoi korostaa työläisyyttä. Liikealan ammattinimikkeissä heijastuu erityisen selvästi alan kahtiajakautuminen 1900-luvun alkupuolella yhtäältä työväenliikkeeseen suuntautuneeseen ja toisaalta porvarillisesti tai sitoutumattomasti suuntautuneisiin työntekijöihin. Henkilöpalvelijoiden (piiat, palvelijat, kotiapulaiset, talousapulaiset) kohdalla taas korostuu halu karistaa ammatista käytettyyn nimitykseen liitetty negatiivinen leima kannoilta. Sitä mukaa kun nimitykseen tarttui piian-status vaihdettiin nimike uuteen.¹⁸

15. Conradson 1988, s. 170–171, 192–193, on jakanut naispuoliset vakuutustoimihenkilöt kahteen ryhmään; 'itsevarmoin' (självsäkra) ja 'ujoihin' (blyga, jonka voinee tässä yhteydessä kääntää myös 'epävarmaksi'). Itsevarmoilla oli riittävän koulutuksen lisäksi oikeanlainen sosiaalinen tausta, ts. he olivat lähtöisin samasta yhteiskuntaluokasta (keskiluokasta) kuin esimiehensä. Tämä antoi heille varmuutta ja paremmat mahdollisuudet edetä uralla. Epävarmoilta sen sijaan puuttui oikeanlainen tausta.

16. Sundman 1984, s. 28–30.

17. Henkinen Työ 1931: 1. 'Työttömyys liikealalla ja toimenpiteitä siitä aiheutuvan ahdingon lieventämiseksi'; 1930-luvulla järjestettiin myös varsinaisia ammatinedistämiskursseja liikealan työttömille. Henkinen Työ 1933: 3–4. 'Liikealan työttömien ammatinedistämiskurssit'.

18. Valtonen 1996, s. 52.

Ada-rouva ja naisena olemisen sietämätön ristiriita

”...naisella on vain yksi kunnia... Jos hän tuon kunniansa kadottaa ilman vihkimistä, tulee hänestä poljettu olento, joka rangaistukseksi yhä edelleen saa kantaa olematonta kunniaansa nimessään. Jos hän sen säilyttää elämänsä loppuun asti, hänelle nauretaan ja hänestä käytetään epähienoja pilkkanimiä.”¹⁹

Näin kiteytti Ada Äijälä vuonna 1925 naisena olemisen ristiriidan. Ristiriita tiivistyi puhuttelusanoissa. Eräs kipeä seikka, johon Äijälä tässä yhteydessä puuttuu on au-äitien ongelma. Hänen mukaansa avioliiton ulkopuolella lapsen saanut nainen joutuu kohtuuttomasti kärsimään, kun häntä jatkuvasti tituleerataan neidiksi.

”Heitä sanotaan neideiksi, välittämättä ensinkään siitä kauheasta sielullisesta kidutuksesta, minkä tuo nimi heille sisältää... 'Neiti' on siitä erikoinen nimi, että sillä on niin monta merkitystä. Se osoittaa milloin viattomuutta nuoren tytön nimityksenä, milloin se on häpeän merkki naiselle, jonka 'viattomuus' on mennyt, milloin se on hieman hälveksittävä ja naurettava nimi vanhoille 'siveille neitsyeille’.”²⁰

Naimattomien äitien neidittely oli eräs peruste, jonka nojalla Äijälä vaati rouva-nimityksen yleistämistä koskemaan kaikkia naisia siviilisäädystä riip-

19. Äijälä 1925, s. 5.

20. Äijälä 1925, s. 19.

pumatta. Monilla muilla ihmisillä oli toisenlainen näkökanta. Suomen Nainen -lehden vuoden 1924 viimeisessä numerossa esitti nimimerkki 'Arvotar Jukola' näkemyksensä, että rouva-sanan yleistämisellä horjutetaan "heikkojen luonteiden siveellistä ryhtiä" ja annetaan samalla vapaan rakkauden kannattajille suoja toteuttaa ideologiaansa.²¹

Puhuttelusanoihin ja niihin liittyviin sosiaalisiin käyttäytymissäantöihin sisältyy yhteiskunnan perustavanlaatuisia rakenteita ja asenteita, kuten luokka- tai sosiaaliryhmäjakoja vahvistavia käytäntöjä ja sukupuoliin liittyviä jakoja. Puhuttelusanat jakavat erityisesti naiset erilaisiin ryhmiin siviilisäätynsä mukaan; naimattomiin ja naimissa oleviin naisiin.

Puhuttelusanoista käytiin Suomessa keskustelua koko 1900-luvun alkupuolen ajan. Ainakin rouva-nimityksen yleistäminen koskemaan kaikkia naisia siviilisäätyn katsomatta oli keskusteluissa esillä. 1900-luvun alkupuolella asia oli esillä ainakin Naisasialiitto Unionin kannattajakunnan joukossa ja Unionia lähellä olevissa piireissä.²² Ylipäänsä näyttäisi siltä, että asia kosketti enemmänkin ylempää ja keskiluokkaa kuin työväestöä. Sanomalehdistä muun muassa Uuden Suomen mielipidepalstoilla otettiin aiheeseen kantaa ja Suomen Nainen -lehdessä kirjoiteltiin myös aiheesta. Keskustelu oli vilkasta ainakin vuosina 1924 ja 1925.²³ Keskustelu puhuttelusanoista osui yhteen laajemman naisen asemaa koskevan keskustelun kanssa. Erityisesti 1920-luvulla keskusteltiin aviopuolisoiden välisistä suhteista samalla, kun valmisteltiin uutta avioliittolakia. Myös naimissa olevien naisten oikeus kodin ulkopuoliseen palkkatyöhön oli esillä, samoin naisten pääsy valtionvirkoihin. Edellisten lisäksi pohdittiin myös muun muassa tyttöjen ammattikoulutuksen tarvetta ja kotitalouden merkitystä yhteiskunnalle — siis varsin laajasti sitä, millainen naisen aseman yhteiskunnassa tulisi olla.²⁴

21. Suomen Nainen 1924: 12. 'Naisten yhteinen puhuttelusana'.

22. von Alftan 1966, s. 134–135.

23. Suomen Nainen vuodet 1924, 1925.; Uusi Suomi esim. 6.9.1924. ja 12.9.1924.

24. Suomen Nainen 1920–1928. Erityisen usein lehdessä oli kirjoituksia aviopuolisoiden välisiä suhteita koskevasta lainsäädännöstä.

1920-luvulla kysymys puhuttelusanoista näyttäisi todellakin tulleen akuutimmaksi, sillä vuosikymmenen alkupuolella oli asiaa ajamaan perustettu Rouva-nimityksen yleistämiskeskus²⁵, joka vuonna 1925 julkaisi Ada Äijälän kirjoittaman pamfletin 'Voiko olla rouva – ,vaikka ei ole rouva?'. Lisäksi ainakin Kokoomuksen naisjärjestöt olivat keskuudessaan perustaneet komitean pohtimaan naisten yhteistä puhuttelusanaa ja vuonna 1924 järjestettiin kilpailu kaikille naisille sopivan yhteisen puhuttelusanan löytämiseksi. Kilpailun palkintona oli 2000 markkaa ja palkintolautakuntaan näyttäisivät kuuluneen ainakin kansanedustaja Mandi Hannula, professorit E. N. Setälä ja A. V. Koskimies sekä sihteerinä toiminut tohtori Kaino Oksanen.²⁶

Rouva-nimityksen yleistämistä vastustettiin niin tavan vuoksi, kuin vetoamalla siveelliseen vaaraan; naimaton äiti muodosti vaaran yhteiskunnan moraalista vastaan yhteiskunnassa, jonka hallitseva seksuaali-ihanne oli yksiavioisuus ja absoluuttinen sukupuolimoraali. Yksiavioisuuden ”katsottiin parhaiten toteuttavan avioliiton siveellistä, uskonnollista ja yhteiskunnallista tarkoitusta.”²⁷ Toisaalta rouva-nimityksen yleistämistä puoltavat saatettiin vain kuitata kateellisiksi; jos rouva-titteliä ei ollut kyennyt muuten hankkimaan, toisin sanoen ei ollut päässyt naimisiin, oli nimen eteen saatava sana 'rouva' vaikka väkisin.²⁸

Perusteluissa rouva-nimityksen yleistämiseksi vedottiin muun muassa Saksassa vuosisadan alkupuolella käytyyn keskusteluun. Ada Äijälä muun muassa perusti esityksensä puhuttelusanojen historiallisesta kehityksestä aiheesta tehtyyn saksalaiseen tutkimukseen. Pamfletissa vedotaan muutenkin

25. Keskuksesta ei tiedetä kovin paljon, mutta von Althan 1966, s. 137, arvelee nimenomaan Unionin olleen perustamishankkeissa mukana.

26. Suomen Nainen 1924: 8. 'Naisten yhteinen puhuttelusana.'

27. Räisänen 1995, s. 78, 141–142, 155. Räisänen on osoittanut, että porvarillisessa seksuaalidiskurssissa nainen ymmärrettiin seksuaalisesti passiiviseksi ja hänelle kuului miehen vietin kontrollointi. Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, että avioton äiti oli pelottava ilmiö; Vrt. myös Pohjola-Vilkuna 1995, s. 123–125. Valtaapitävät pyrkivät kontrolloimaan rahvaan seksuaalisuutta tavoitteenaan vakaa, siveellinen valtiokansalainen.

28. Äijälä 1925, s. 14.

saksalaisella kielialueella jo käytyyn keskusteluun, joka ilmeisesti oli jonkinlaisena esimerkkinä ja herätteenä keskustelulle Suomessa. Samalla vedotaan käyttöön otettuihin tapoihin, joilla puhuttelusanoja tuolla alueella käytetään.²⁹ Äijälän mukaan 1870-luku oli ratkaiseva puhuttelusanojen käytön kannalta.

”Mutta samalla kuin kaikki sivumerkitykset hävisivät, saivat nuo kaksi sanaa ‘rouva’ ja ‘neiti’, jotka olivat vieneet voiton muista, ensimmäisen kerran nimenomaisen merkityksen ‘nainut’ ja ‘naimaton’.”³⁰

Tässä Äijälä ei tarkkaan ottaen ole oikeassa. Aiemmin käytetyt puhuttelumuodot matami, mamselli ja neitsyt toki hävisivät ja tässä mielessä puhuttelusanojen käyttö demokratisoitui — enää ei tehty eroa porvaris- ja aatelissäädyn välillä. Kuitenkin vielä pitkään 1900-luvun puolella ei olisi tullut kyseeseen puhutella työväestön tai talonpoikaisväestön naisia rouviksi ja neideiksi, ehkä isojen ja varakkaiden talojen naisia lukuunottamatta. Sosiaaliryhmä ilmeni puhutellessa naista esimerkiksi emännäksi tai vaimoksi, joista jälkimmäinen oli työväestöön kuuluvien naimisissa olevien naisten nimitys, kun taas emännän arvo oli varattu talollisten vaimoille. Äijälä sen sijaan korosti rouvaan ja neitiin liittyviä kulttuurisia arvostuksia ja merkityksiä, joita liitettiin sukupuoliin ja joilla määriteltiin sukupuolten välisiä suhteita. Nämä arvostukset ja merkitykset tulivat esiin yhteiskuntaluokkien ja sosiaalisten ryhmien sisällä eivät niinkään niiden välillä. Äijälä huomauttaa, että ”rouva’ säilytti siis edelleenkin säätymerkityksensä, mutta naisen ylempi tai alempi sääty laskettiin nyt sen mukaan, oliko hän naimisissa vai ei.”³¹ Myöhemmin hän tosin palasi rouva-nimityksen sisältämään yhteiskunnallisen statuksen määrittelyyn toteamalla, että ”Rouva-nimi on meidän päiviimme saakka säilyttänyt kaksinkertaisen säätymerkityksen,

29. Äijälä 1925, s. 6–15, 21–23; von Alfthan 1966, s. 134, 138.

30. Äijälä 1925, s. 13.

31. Äijälä 1925, s. 13.

sillä paitsi 'ylempää' aviosäätyä, se on merkinnyt korkeampaa yhteiskunnallista asemaa." Ja jatkaa edelleen:

"Tosin työväenpiireissäkkin jo nykyisin aivan yleisesti käytetään rouva-nimeä itsenäisesti, kuten tätä sanaa onkin käytettävä. Mutta miehen yhteiskunnallisen aseman yhteydessä se kuuluisi oudolta. Sanotaankin sen tähden aina 'työmiehen vaimo', kun muihin aviopuolisoihin nähden sitävastoin saa olla hyvin varovainen ettei 'alenna' heitä vaimo-nimellä."³²

Pamfletissa käytetyt painotukset olivat loogisia, sillä ne edistivät parhaiten kirjoittajan ajamaa asiaa.

Äijälä perustelee, että neiti sanaan liittyy pienuus, kehittymättömyys, koska se useimmissa kielissä on rouva-sanan johdannainen, johon on liitetty pienuutta kuvaava pääte. Äijälä jatkaa perustelujaan:

"Ja kuitenkin on nykyajan, naimattomalla naisella paljon suurempi mahdollisuus osoittaa kypsyytensä mitä erilaisimmilla aloilla kuin entisajan turvattomalla naisparalla... Vaikka nainen on astunut ulos perheen piiristä yhteiskuntaan, ei hänessä voida nähdä muuta kuin perheenjäsen. Vaimo vaiko tytär? Rouva vaiko neiti? Ja tytär on aina tietysti diminutiivi, 'pikku rouva', riippumatta siitä minkä iän tai aseman yhteiskunnassa hän on saavuttanut."³³

Rouva-nimityksen yleistämistä vastustettiin eräissä kannanotoissa esittämällä, että 'rouva' on perheenemännän ammattinimi. Taustalla häämöttää kotitalousideologian keskeinen käsitys, jonka mukaan kotitalous ja perheenemännän työ tuli nostaa sille kuuluvaan arvoon. Tämä tapahtui

32. Äijälä 1925, s. 14–15.

33. Äijälä 1925, s. 16–17.

tieteellistämällä kotitalous.³⁴ Äijälä hyökkää tätä ajatusta vastaan. Hänen mukaansa missään yhteydessä ei käytetä rouva-sanaa (fru) ammattinimenä, sen sijaan puhutaan perheenemännistä (husfru). ”Rouva' ei siis ole mikään ammattinimi, jota sopisi rinnastaa naimattomien naisten virkanimitysten kanssa (joita sitäpaitsi sängen vähän käytetään). Se merkitsee nykyisessä kielenkäytössämme yksinomaan 'avioliittoon vihitty' ja on siis vastakohta neiti-nimelle, joka merkitsee 'vihkimätön'.³⁵

Rouvanimityksen yleistämiskeskus julkaisi loppuvuodesta 1925 päivä-lehdissä kehoituksen, jonka sisältö oli perusteiltaan Äijälän pamfletin tapainen.³⁶ Suomen Nainen lehdessä kehoitukseen vastaa kipakasti nimimerkki 'Rouvia', joka kirjoituksessaan lähtee nimenomaan ajatuksesta, että rouva on perheenemännän ammattinimike.

”Tämähän käy Suomen kotien kunnialle! Perheenemäntien ammattikuntako on aikansa elänyt? ... Tai eikö meidän elämäntyömme olekaan minkään arvoista? Onko häpeäksi katsottava sitä toimialaa, jolla naimisissa oleva nainen työskentelee kotinsa sieluna ja hoitajana sekä lastensa kasvattajana. Kun muiden naisten ammatti- ja opinaronimitykset kunnioittaen jopa ylpeydelläkin mainitaan, niin miksi katsotaan naimisissa olevan naisen nimittämistapa sellaiseksi ”yksityisasiaksi” johon takertuminen pidetään sopimattomana? Nykyinen yhteiskunta rakentuu kuitenkin kodin ja perheen perustalle. Perheenemännän ”ammatti” kestää mielestämme vertailun muiden ammattien kanssa. Nostetakoon naisen työ kodeissa arvoonsa, älköönkä ruvettako sitä yhä enemmän alas painamaan.”³⁷

34. Suomessa kotitalouden arvostusta ajoi 1920- ja 1930-luvulla Laura Harmaja. Esim. Harmaja 1927.

35. Äijälä 1925, s. 18.

36. Uusi Suomi 25.10.1925.

37. Suomen Nainen 1925: 12. 'Mitä paha me rouvat olemme tehneet'.

Äijälän ja 'Rouvien' näkökulma on vastakkainen. Äijälä näkee naisen aseman enemmän hänen yhteiskunnallisen aktiivisuutensa ja koulutuksensa kautta. 'Rouvat' taas näkevät naisen ja hänen yhteiskunnallisen asemansa koti-ideologian valossa. Naisen keskeinen tehtävä on kodin hoitaminen ja perheen kasvattaminen. Eräänlaista ääripäätä naisen ja kodin symbioosin korostamisessa yhteiskunnallisena ihanteena edusti professori Antti J. Pietilä. Hän osallistui naisen asemaa koskevaan keskusteluun vuonna 1923 ilmeisen provokatiivisella kannanotolla. Hänen mukaansa naisen paikka oli ensisijaisesti kotona. Pietilä ei ylipäänsä pitänyt naisten osallistumista yhteiskunnalliseen toimintaan ja laajempaa koulutusta erityisen tarpeellisena. Hänestä naisia ei pitänyt turhaan kannustaa suuntaamaan kiinnostusta kodin ulkopuolelle, jotta naisten sielun rauha ja kotien eheys ja viihtyisyys eivät särkyisi.³⁸ Kotien merkitystä korostettiin myös kansantalouden kannalta. Laura Harmajan mukaan kotien kansantaloudellinen ja siten myös yhteiskunnallinen arvo tuli nostaa esiin. Tämä näkökulma sai kannatusta muun muassa Marttaliiton piirissä.³⁹

Äijälä soimaa erityisesti rouva-nimitystä vastustavia naisia alistumisesta "karsinointiin". Hänen mukaansa siviilisäätyyn perustuva jako on aikansa elänyt, mikä on seurausta naisen muuttuneesta asemasta. "Hän on lakannut olemasta yksinomaan perheenjäsen, ja kypsyytensä ihmisenä ja kansalaisena hän voi osoittaa monella tavalla avioliitosta riippumatta."⁴⁰ Pamflettinsa Äijälä päättää huomauttamalla, että päivitellessämme menneen ajan tapoja,

"me emme huomaa, että me itse elämme samallaista murrosaikaa ja olemme samallaisten ennakkoluulojen kahleissa kuin näyttämöltä poistuneet esivanhempammekin. Kaikki on kehityksen alaista, ja se uudistusvaatimus, joka pinnalta katsoen ehkä näyttää vähäpätöisim-

38. Suomen Nainen 1923: 3. Antti J. Pietilä, 'Nainen ja kotielämä'.

39. Esim. Harmaja 1927.; Marttaliikkeen kotitalousideologiasta tarkemmin Ollila 1993, s. 104–136.

40. Äijälä 1925, s. 19–20.

mältä, voikin kantavuudeltansa olla kaikkein tärkeimpiä. Niin on senkin uudistuksen laita, jota on tässä julkaisussa käsitelty. Se osoittaa naisen kohoamista sukupuoliolennosta täyteen persoonallisuusarvoon — mikä ei tietysti estä häntä olemasta myös sukupuoliolento kuten mieskin.”⁴¹

Kiinnostavaa kyllä monissa kannanotoissa oltiin kuitenkin sitä mieltä, että naisille tulisi löytää yhteinen puhuttelusana. Erimielisyydet syntyivät sen sijaan siitä, mikä sana tulisi ottaa käyttöön. Osa keskustelijoista oli rouva-sanan kannalla, osa taas kannatti kokonaan uuden sanan käyttöön ottoa. Monet kannattivat nimen omaan suomenkielistä⁴² sanaa. Tästä syystä edellä mainitun kilpailun voittaja 'arvotar' näyttää saaneen jonkinlaista kannatusta.⁴³ Sen sijaan ehdotus, että tasapuolisuuden ja yhtenäisyyden vuoksi miehiä tulisi kutsua 'arvoiksi' kirvoitti varsinkin monien miesten kielet lausumaan ehdotukseen jyrkän vastalauseen. Esimerkiksi Uuden Suomen mielipidepalstalla asiasta kirjoiteltiin loppuvuodesta 1924.⁴⁴

Pamfletti, vaikkei suinkaan ole tyhjentävä kuvaus puhuttelunimien ympärillä käydystä keskustelusta, sisältää hyvin paljon sitä keskeistä retoriikkaa, jota vuosisadan alkupuolella eri yhteyksissä naisasian ajamiseksi käytettiin. Samalla se ja kaikki muu keskustelu, joka aiheesta käytiin, osoittaa miten paljon erilaisia ja eri asteisia merkityksiä voi sisältyä kulttuurisiin käytänteisiin ja tuttuudessaan viattomilta tuntuviin sanoihin ja tapoihin.

Keskustelulla puhuttelusanoista oli selvästi yhteys naisten yhteiskunnallista asemaa koskevaan hyvin laajaan ja monitahoiseen pohdintaan, jota käytiin aktiivisesti erityisesti maailmansotien välisenä aikana. Ainakin sekä

41. Äijälä 1925, s. 24.

42. Kannanotot kiertyivät selvästi samaan aikaan käytyyn kielikeskusteluun.

43. Suomen Nainen 1924: 12. 'Naisten yhteinen puhuttelusana'.

44. Uusi Suomi esim. 12.9.1924.

avioliittolainsäädännöstä että puhuttelusanoista käytiin keskustelua Suomen Nainen -lehden lukuisissa numeroissa 1920-luvulla. Samanaikaisesti keskusteltiin myös esimerkiksi naisen oikeudesta kodin ulkopuoliseen palkkatyöhön ja naisen velvollisuuksista kodin piirissä.⁴⁵

45. Suomen Nainen esim. 1924: 12, 1925: 1.

Apulainen liikkeessä

Vielä 1900-luvun alussa Jyväskylän henkikirjoissa ei piika-nimikkeen lisäksi esiintynyt kuin muutama palvelija. Kymmenen vuoden kuluessa palvelijanimike yleistyi ja osittain korvasi piian. Toiseen maailmansotaan mennessä molemmat nimikkeet olivat kuitenkin jo lähes kokonaan väistyneet kotiapulainen- ja talousapulainen-nimikkeiden tieltä. Vastaavanlainen siirtymä tapahtui toisen maailmansodan jälkeen, jolloin käyttöön tuli päiväapulainen. Nimike korosti aiempaa enemmän työntekijän itsenäisyyttä ja riippumattomuutta työnantajasta. Aiemminhan oli ollut tavallista, että apulainen asui työpaikallaan ja oli isäntäperheen parissa 'kellon ympäri'.⁴⁶

Työntekijät siirtyivät aktiivisesti käyttämään uutta nimikettä sen jälkeen, kun kokivat entisen saaneen negatiivisen leiman. Tässä tapauksessa on siis kyse ennen kaikkea siitä, että ilmiöstä käytetty nimike muuttui. Monissa muissa tapauksissa kyse on ennen kaikkea saman nimikkeen sisällöllisestä muutoksesta. Ei tosin sovi unohtaa, että vuosisadan vaihteen piian työolot ja työsopimus toki poikkesivat selvästi 1960-luvun kotitaloustyöntekijän vastaavista. Henkilöpalvelijoiden ja emäntien väliset suhteet ja palvelijoiden asema perheessä oli ollut jo 1900-luvun alkupuolella keskeinen kysymys, johon otettiin kantaa muun muassa naisliikkeen toimesta. Irma Sulkunen on Miina Sillanpäättä koskevassa tutkimuksessaan luonnehtinut palvelijatarkeyttä oireeksi yhteiskunnan kriisistä ja vanhojen rakenteiden hajoamisesta.⁴⁷

46. Karjalainen 1976, s. 101.; Valtonen 1996, s. 52.

47. Sulkunen 1989a, s. 25.

Mistään yksiselitteisestä ilmiöstä ei kuitenkaan ole kyse. Nimikkeen muutokseen vaikuttivat monenlaiset seikat. Ensinnäkin työnantajat saattoivat olla hyvinkin halukkaita ottamaan uusia termejä käyttöön saadakseen ammatin arvostusta kohoamaan ja tehdäkseni sen houkuttelevammaksi uusille työntekijöille. Maailmansotien välillä kotiapulaiskysymys oli paljonkin esillä ja perheenemännät valittivat lehdissä, miten vaikeaa oli saada kunnollisia apulaisia. Mikäli jonkun pätevän onnistui saamaan, oli ”hän niitä ihmislapsia, jotka pyrkivät eteenpäin, ja on ottanut talousalan vain avuksi pääsemään lähemmälle opinlähteitä ja ylimenoksi muille aloille”, kuten eräs perheenemäntä ilmaisi ongelmansa Suomen Nainen -lehdessä 1920-luvulla.⁴⁸

Toiseksi apulaisina työskentelevillä oli omissa intresseissään vaikuttaa ammattinsa arvostukseen. Sama ristiriita, joka työnantajien ja työntekijöiden välillä vaikutti edellä mainittujen halukkuuteen nostaa ammatin arvoa, saattoi työntekijöiden puolelta olla myös merkki omanarvontunnosta ja vaatimustason noususta. He eivät enää olleet valmiita työskentelemään palveluspaikoissa millä tahansa ehdoilla. Samasta syystä he olivat valmiita omaksumaan uusia ammattinimikkeitä sitä mukaa, kun käytettyyn nimikkeeseen tarttui piian negatiivinen leima. Valmius oman ammatin statuksen nostoon viestii samalla myös pyrkimyksestä oman ammatillisen ja sosiaalisen identiteetin vahvistamiseen.⁴⁹

Toisen esimerkin ammattinimikkeestä sosiaalisen identiteetin kuvaajana muodostavat liikeapulaiset. Heidän kohdallaan kyse oli tyystin toisenlaisesta tavasta korostaa sosiaalista identiteettiä, sillä heillä esiin tuli myös pyrkimys luokkaidentiteetin ja poliittisen suuntautuneisuuden korostamiseen. Liikeapulaisten kohdalla ammattinimikkeet – liiketyöntekijä, liiketyöläinen – heijastelevat ammatillisen ulottuvuuden lisäksi yhteiskunnallista järjestystä ja luokkien välisiä ristiriitoja. Ne kertovat halusta samastua johonkin väestöryhmään. Toinen vastaava ryhmä oli työväestö, joka koostui kaupungeissa suurelta osin teollisuustyöväestöstä. Suuntautuneisuus työväenliikkeeseen näkyi ammattinimikkeen työläisyyttä korostavista muodosta, joita

48. Suomen Nainen 1925: 10. 'Palvelijakysymys'

49. Valtonen 1996, s. 52–56.

olivat tehdastyöläinen, työläinen, rakennustyöläinen, kenkätyöntekijä ja lievemmassä muodossaan esimerkiksi tehtaalainen.⁵⁰

Liikealan ammattinimikkeissä työläisyyttä korostavat nimikkeet heijastavat erityisen selvästi alan kahtiajakautuneisuutta yhtäältä työväenliikkeeseen suuntautuneisiin ja toisaalta porvarillisesti tai sitoutumattomasti suuntautuneisiin liikealan työntekijöihin. Jako näkyi myös siinä, että liikealan työntekijät olivat ammatillisestikin järjestäytyneet kahteen eri leiriin. Vuonna 1906 oli perustettu puolueeton Suomen Liikeapulaisten Liitto ja vuonna 1917 Kauppa- ja liiketyöntekijäin liitto, joka oli sitoutunut työväenliikkeeseen.⁵¹

Ammattinimikkeissä jako näkyi selvänä vasta maailmansotien välisenä aikana. Tämä oli seurausta työläisidentiteetin ja työväenliikkeen vahvistumisesta ja ennen kaikkea vakiintumisesta. Työväenliikkeeseen ja työväenluokkaan suuntautuneet käyttivät sellaisia nimikkeitä kuin liiketyöntekijä ja liiketyöläinen, samat nimikkeet olivat käytössä Kauppa- ja liiketyöntekijäin liiton piirissä, jonka äänenkannattaja oli 'Kauppa- ja Liiketyöläinen'. Liitto kuului Suomen Ammattijärjestöön. 1920-luvulla liiton nimi muuttui Suomen Liiketyöntekijäin Liitoksi. Liiton perustamiskokouksessa käytettiin työväenluokkaista retoriikkaa, sillä liiton tehtäväksi määriteltiin koota yhteen kauppa- ja liiketoiminnan eri haarojen ja lähiammattien piirissä työskentelevät työläiset. Tavoitteena oli toimia niin, että liiton jäsenet liittyvät myös sosiaalidemokraattiseen puolueeseen ja näin osallistuvat työväenluokan vapautuspyrintöihin. Voimakas sosialistinen korostus selittyy vuoden 1917 yleisellä poliittisella ilmapiirillä. Oli luonnollista, että voimakas poliittisuus tarttui myös liikeapulaisiin. Myöhemmin 1920- ja 1930-luvuilla korostus lieveni, mutta järjestö säilytti vasemmistolaisen pohjavireensä. Liiton toimintaperiaatteet poikkesivat Suomen Liikeapulaisten Liiton periaatteista muun muassa siinä, että jälkimmäinen pyrki yhteistyöhön työnantajan kanssa, kun vastaavasti

50. Valtonen 1996, s. 72–73, 77–79.

51. Reunanen 1967, s. 21, 27.; Henkinen Työ 1930: 3–4. 'Liikeapulaiset ja Henkisen Työn Yhtymä. Suhteiden selvittelyä ja viitteitä yhteisestä tehtävästä.' R. Liukkonen.

Suomen Liiketyöntekijäin Liitolla oli lähtökohtana työntekijän ja työnantajan vastakkaiset intressit. Suomen Liiketyöntekijäin Liiton jäsenkunta muodostui pääasiallisesti osuusliikkeiden henkilökunnasta.⁵²

Suomen Liikeapulaisten Liitto oli siis perustettu vuonna 1906. Vuoden 1930 Henkinen Työ -lehdessä korostetaan erityisesti, miten tuolloin torjuttiin mahdollisuus, että liikeapulaiset olisivat päätyneet sosialistiseen leiriin. R. Liukkoson kirjoituksessa kaikuu 1930-luvun alun oikeistolainen henki.

”Tosin sosialistit ja kommunistit ovat myöhemminkin heille ominaista toisin ajattelevain parjausmenetelmää käyttämällä koettaneet koota, paitsi varastotyöläisiä ja ajomiehiä, myöskin ammattitaitoista liikeapulaisväkeä sittemmin perustamaansa puoluejärjestöön, mutta vähäisellä menestyksellä. Taloudellisia asioita ymmärtävät liikeapulaiset hyvin käsittävät, että toimeentulon kannaltakin on varminta pysytellä tässä monet koettelemukset kestäneessä, joskin paljossa vielä puuttuvaisessa, nykyisessä yhteiskunnassa kuin syöstä suin päin siihen yksinkertaisten uskon silmille tosin ihanaksi kuvailtuun, mutta teorioissakin hämärään sosialistiseen ”ihanneyhteiskuntaan”, jossa ei ihmislunnon oleellisista ominaisuuksista päätellen varmaankaan olisi isännällä enemmän kuin apulaisellakaan toisilleen antamista, niin pian kuin sosialistien hyljeksimä yksityinen yritteliäisyys, joka on kaiken inhimillisen edistyksen käyttövoimana, olisi poistettu vaikutuksestaan varsinaisten tuotannon tekijöiden joukossa.”⁵³

Toki on huomattava, että edellä esitetyt kannanotot edustavat poliittisesti aktiivisten henkilöiden näkemyksiä ja siten eräänlaisia ääripäitä. Suurin osa Jyväskylää koskevassa aineistossa olevista henkilöistä edusti keskitienkulkijoita – niitä, jotka jättivät ottamatta voimakkaasti poliittisesti kantaa. Kun

52. Reunanen 1967, s. 21, 27, 34, 39–41, 54–55.

53. Henkinen Työ 1930: 3–4. 'Liikeapulaiset ja Henkisen Työn Yhtymä. Suhteiden selvittelyä ja viitteitä yhteisestä tehtävästä.' R. Liukkonen.

lisäksi järjestäytyminen koski voimakkaammin miehiä, on perusteltua olettaa, että jyvaskyläläisistäkin liikeapulaisnaisista suurin osa edusti enemmän tai vähemmän sitoutumattomia. Kuitenkin nimikkeisiin ilmiselvästi sisältyi muitakin kuin puhtaan ammatillisia merkityksiä. Sen osoittavat ne muutamat liiketyöntekijät ja liiketyöläiset, jotka aineistossa ammattinimikkeen perusteella selvästi identifioituvat työläisten ryhmään. Muutoin työläisyyttä korostavat nimikkeet sijoittuvat aineistossa pääasiallisesti teollisuuden piiriin, siis perinteiseen työväenliikkeen kannattajakuntaan.⁵⁴ Liikealan työntekijöiden kohdalla jakautuminen oli kaiken kaikkiaan hyvin selvää.

Eräs liikealaan keskeisesti liitetty piirre 1900-luvun alkupuoliskolla oli keskiluokkaisuus.⁵⁵ Ala tarjosikin alempien sosiaaliryhmien lapsille mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun. Liikeala olikin maailmansotien välisenä aikana eräs nuorten naisten suosikkialoista. Esimerkiksi 1920–1930-lukujen Tampereella työläisperheiden tyttäret pyrkivät hankkimaan liikealan koulutusta juuri paremman tulevaisuuden ja sosiaalisen nousun toivossa. Samalla tavoin teki se jo aiemmin mainittu kotiapulainen, jonka opinhalua hänen emäntänsä tuskitteli. Tampereella kauppa-apulaiskoulu ja kauppakoulu muodostivat merkittävän työläistyttöjen koulutusväylän.⁵⁶

Liikeapulaisten joukon oikealla siivellä korostettiin liikeapulaisten keskiluokkaisia piirteitä, millä selvästikin haluttiin sitoa liikeapulaiset myös keskiluokkaiseen poliittiseen kulttuuriin.

54. Valtonen 1996, s. 77–79.

55. Keskiluokkaisuksi ammateiksi on yleensä tulkittu konttoriammatit ja osa liikeapulaisista. Jako on siinä mielessä kuvaava, että konttoriammateissa toimivilla oli keskimäärin korkeampi koulutustaso kuin myymälä- ja varastohenkilökunnalla. Tutkimus Suomen konttori- ja kauppa-apulaisten oloista. 1909, s. 60; Tutkimus liikeapulaisten työ-, palkkaus- ym. oloista vuonna 1925. 1929, s. 24–26; Konttoreihin rekrytoituikin henkilökunta alun perin hieman ylemmistä sosiaaliluokista, mutta konttorienkin henkilökunta työväenluokkaistui vähitellen. Alemmista sosiaaliryhmistä tuleville työkonttorissa muodosti sosiaalisen nousun väylän. Kaarina 1995, s. 202.

56. Kaarina 1995, s. 115–120.

”Tuskinpa kukaan asioita lähemmin tunteva voi olla eri mieltä siitä, että psykologisesti katsoen ammattitaitoisten liikeapulaisten ryhmä, jonka laajemmatkin kerrokset jo elämäntavoissaan omaavat n.s. keskisäädyn traditiot, on lähempänä Henkisen Työn Yhtymää, kuin työväen järjestöjä. Poliittisista voimasuhteista ei ole tässä tarvis puhua, sillä nehen aina vaihtelevat ajan virtausten mukana.”⁵⁷

Porvarillisessa leirissä paheksuttiin työväenliikkeen nihkeää suhtautumista yksityisyritteliäisyyteen. Vastaavasti vasemmalla nähtiin liikeapulaisten työolot ja sen seurauksena keskiluokkaan kallellaan oleva elämäntapa esteeksi järjestäytymiselle ja ennen kaikkea järjestäytymiselle poliittisesti oikeaan leiriin. Liikeapulaisella oli läheinen suhde työnantajaan, työ oli sisätyötä ja vaati keskimääräistä parempaa koulutusta. Lisäksi työhön sisältyi muun muassa taloudellista vastuuta.⁵⁸ Liikealan työntekijät muodostivat sosiaalisesti heterogeenisen joukon erilaisia ihmisiä. Osa heistä identifioitui selvästi keskiluokkaan, osa taas työväenluokkaan. Heidän kohdallaan voidaan myös puhua työläisluokasta.⁵⁹

Apulaiset olivat 1900-luvun alkupuolella liikkeessä. Liikeapulaiset olivat liikkeessä sosiaalisesti; osalle heistä työ liikealalla merkitsi proletarisoitumista, toisille taas sosiaalista nousua. Kotiapulaisille liike merkitsi sekä useita palvelupaikkoja että ammatin vaihtamista, joka parhaimmillaan tuotti selvän nousun sosiaalisessa hierarkiassa. Kummankin ryhmän naisille liike saattoi olla myös konkreettista liikettä työn perässä paikkakunnalta toiselle.

Edellisissä esimerkeissä näkyy selvästi, miten vaikeaa on erottaa yksilön toiminnan vaikutus yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Jokainen niistä jyväs-kyläläisistä naisista, jotka olivat mukana tarkastellussa aineistossa, eli omaa elämänsä ja teki omia valintojaan tietystä historiallisesta ympäristöstä.

57. Henkinen Työ 1930: 3–4. 'Liikeapulaiset ja Henkisen Työn Yhtymä. Suhteiden selvittelyä ja viitteitä yhteisestä tehtävästä.' R. Liukkonen.

58. Reunanen 1967, s. 33.

59. Haapala 1986, s. 278; Valtonen 1996, s. 74.

Häntä ympäröi tietynlainen kulttuurinen ympäristö käsitteineen, arvoineen, toimintamalleineen. Hän siis sai jo syntyessään rajat elämälleen. Toisaalta ei voida sanoa, että yksityinen ihminen väistämättä olisi ollut tahdoton olento, jonka oli alistuttava täydellisesti historian virran vietäväksi tai ennalta määrättyyn asemaan yhteiskunnassa. On huomattava, että yksilöt pyrkivät ja myös kykenivät vaikuttamaan omaan elämäänsä, vaikkakin vain tietyissä puitteissa. He voivat tietoisesti pyrkiä vaikuttamaan itsestään käytettyihin ilmauksiin ja siten yhteiskunnalliseen statukseensa. Ei pidä sivuuttaa myöskään sitä mahdollisuutta, että uudet ammatit ja uuden tyyppinen, kaupunkilainen elämäntapa sekä muuttoliike yhdessä muodostivat sellaisen ilmapiirin ja olosuhteet, jossa oman taustan neutralointi tuli sekä mahdolliseksi että halutuksi. Tällainen 'katoaminen' uusien ammattien ja nimikkeiden viidakkoon, antoi tilaisuuden uuden identiteetin etsintään.⁶⁰

60. Valtonen 1996, s. 75.

Puhuttelusanat ja ammattinimikkeet yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen ilmentyminä

Sekä puhuttelusanat että ammattinimikkeet ja niiden käyttötavat sisältävät paljon tiedostamattomia käsityksiä yhteiskunnasta. Nämä käsitykset ovat samalla myös yhteiskunnan rakenteiden, mentaliteettien ja kulttuuristen toimintamallien taustalla. Tästä syystä niin puhuttelusanat kuin ammattinimikkeet omalla tavallaan toimivat kulttuurisina merkkeinä tai esimerkiksi merkkeinä yhteiskunnan rakenteesta. Itseasiassa nimikkeet ja niiden käyttö jo itsessään sisältävät yhteiskunnan rakenteita. Käyttäessään puhutteluja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa kommunikaation välineinä, ihmiset sekä tuottavat niille uusia merkityksiä että vahvistavat puhutteluihin liittyviä vanhoja merkityksiä. Merkitykset ovat aina sidottuja historialliseen kontekstiinsa. Kun ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtuu muutoksia, muuttuu myös merkitsijän sisältö eli merkitys. Mielestäni tämä tiivistyy hyvin Pierre Bourdieun ja Luc Boltanskin esittämässä kysymyksessä; onko opettaja, joka on opettajan poika opettaja samassa merkityksessä kuin isänsä?⁶¹ Joskus merkitykset nousevat pintaan ja ne tiedostetaan. Yleensä tiedostaminen tapahtuu tilanteessa, jossa vanhat toimintamallit ovat kriisissä ja uusia, selkeitä vaihtoehtoja ei ole. Näin kävi myös puhuttelusanaille.

Puhuttelusanoina keskusteltiin Suomessa 1920-luvulla, jolloin yhteiskunta oli kriisissä. Sääty-yhteiskuntaa ei enää ollut, suuriruhtinas oli kuollut, kansa oli monessakin mielessä liikkeellä. Elettiin itsenäisessä tasavallassa, jonka kansalaiset etsivät omaa paikkaansa ja koko yhteiskunta uutta raken-

61. Bourdieu & Boltanski 1986, s. 107.

netta. Puhuttelusanojen kautta kulki ristiin monta juonetta naisten asemaa koskevasta laajasta keskustelusta. Ne symboloivat ihmisille monia hyvinkin erilaisia ulottuvuuksia naisen elämästä riippuen siitä kuka asiaa pohti. Naiset eivät olleet ainoita, jotka pyrkivät löytämään itselleen uuden statuksen. Myös yhteiskuntaluokat ja sosiaaliryhmät liikkuvat. Ammatti ja koulutus antoivat parhaimmillaan oivallisen väylän sosiaaliseen nousuun.

Vaikka ammattinimikkeistä, puhuttelusanoista ja tavoista, joilla naiset niitä käyttivät voikin lukea aktiivista pyrkimystä vaikuttaa omaan statukseen, on kuitenkin huomattava, että käyttäessään puhuttelusanoja ja ammattinimikkeitä naiset eivät välttämättä tietoisesti pyrkineet niihin tavoitteisiin, joita aineistosta on tulkittavissa. Vaikka nainen yksilönä olisikin sisällyttänyt toimiinsa jotakin tietoisia pyrkimyksiä, on todennäköistä, että ne pyrkimykset kohdistuivat välittömästi häneen itseensä, eikä yhteiskunnan muuttamiseen. Oman lukunsa toki muodostavat päämäärätietoisesti jonkin asian puolesta toimivat henkilöt, kuten rouva -nimityksen yleistämistä vaatinut Ada Äijälä, jolla oli selkeitä ja harkittuja argumentteja toimintansa puolustukseksi.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMa)

Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto: Jyväskylän kaupungin henkikirjat 1900–1940.

VIRALLISJULKAISUT

Suomen Virallinen Tilasto (SVT)

SVT D II Työtilastoa

VIII Tutkimus Suomen konttori- ja kauppa-apulaisten oloista. Kirj. G.R. Snellman. Helsinki 1909.

SVT XXXII Sosiaalisia Erikoistutkimuksia 10. Tutkimus liikeapulaisten työ-, palkkaus- ym. oloista vuonna 1925. 1929.

45. Karjalainen, Pirkko, Kotiapulaiset ja heidän työnantajansa. Helsinki 1976.

LEHDET

Henkinen Työ 1930–1933

Suomen Nainen 1920–1928

Uusi Suomi 1924–1925

KIRJALLISUUS

VON ALFTHAN 1966: von Alfthan, Märta, Seitsemän vuosikymmentä Naisasialiitto Unionin historiaa. Joensuu.

BOURDIEU & BOLTANSKI 1986: Bourdieu, Pierre & Boltanski, Luc, Titel och ställning. Om förhållandet mellan produktionssystemet och reproduktionssystemet. Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi. Red. Donald Broady. Stockholm.

CONRADSON 1988: Conradson, Birgitta, Kontorsfolket. Etnologiska bilder av livet på kontor. Arlöv.

ELOMAA 1995: Elomaa, Hanna, Porvarillista rakkautta. Oskar ja Mili Hultmanin tarina (1886–1892). Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Retkiä suomalaiseseen mikrohistoriaan. Toim. Katriina Mäkinen, Leena Rossi. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:42. Turku.

GIDDENS 1984: Giddens, Anthony, Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä. Keuruu 1984.

HAAPALA 1986: Haapala, Pertti, Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Hist. Tutk. 133. Vammala.

HARMAJA 1927: Harmaja, Laura, Kotitalouden etujen valvominen julkisessa elämässä. Sosiaalinen Aikakauskirja n:o 4 1927.

HAUTAMÄKI 1996: Hautamäki, Antti, Individualismi on humanismia. Yksilö modernin murroksessa. Hautamäki et. al. Tammer-Paino Oy.

HÄGGMAN 1994: Häggman, Kai, Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Hist. Tutk. 179. Helsinki.

KAARNINEN 1995: Kaarninen, Mervi, Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 5.

KALLIOINEN 1997: Kallioinen, Mika, Onko makrohistoriaa olemassa? Historiallinen Aikakauskirja 1/1997.

OLLILA 1993: Ollila, Anne, Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Hist. Tutk. 173. Tampere.

POHJOLA-VILKUNA 1995: Pohjola-Vilkuna, Kirsi, Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Mikkeli.

POHLS 1994: Pohls, Maritta, Suvusta virkoihin. Postilaitoksen virkakunta 1864–1899. Helsinki.

REUNANEN 1967: Reunanen, Kyösti, Liiketyöntekijäin viisi vuosikymmentä. Helsinki.

RÄISÄNEN 1995: Räisänen, Arja-Liisa, Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920. Bibliotheca Historica 6. Vammala.

SULKUNEN 1989A: Sulkunen, Irma, Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Juva.

SULKUNEN 1989B: Sulkunen, Irma, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Kansa liikkeessä. Toim. Alapuro – Liikane – Smeds – Stenius. Vaasa.

SUNDMAN 1984: Sundman, Carola, Från handelsbokhållare till kontorsfröken. Kontoristyrkets feminisering i Finland under 1900-talets tre första decennier. Naistutkimus monisteita 1984:2.

VALTONEN 1996: Valtonen, Heli, Neiti ja neuvoja, vaimo ja vaateustyöntekijä. Ammattinimike jyvaskyläläisnaisten identifiitumismuotona 1900-luvun alkupuolella. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyvaskylän yliopisto.

ÄIJÄLÄ 1925: Äijälä, Ada, Voiko olla rouva – ,vaikka ei olekaan rouva'? Rouva-nimityksen yleistämiskeskuksen julkaisuja. Helsinki.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Elämäkerta
— aikakauden kuvaus

Mistä elämäkerta
kertoo,
kuinka kohdetta
voidaan lähestyä,
millaisia lähteitä
on käytettävissä?

Johdanto

Henkilöhistoriallisia tutkimuksia on julkaistu melko vakiintuneesti vuodesta toiseen. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että niiden suosio on viime aikoina hieman kasvanut. Varsinkin kirjailijoista, taiteilijoista ja urheilijoista on julkaistu runsaasti biografioita. Sen sijaan on valitettavampaa, että esimerkiksi poliitikoista on laadittu varsin vähän tieteelliset kriteerit täyttäviä elämäkertoja. Tähän vaikuttanee Suomen valtiollisen elämän nuoruus. Ruotsinvallan, autonomian ja itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten henkilöistä on tehty erinomaisia tutkimuksia, mutta toisen maailmansodan jälkeisten vuosien vaikuttaja persoonat odottavat vielä tutkijoiden analyysiä. Poliittisia muistelmia on runsaasti, mutta niistä paistaa enemmän tai vähemmän läpi henkilön oma subjektiivinen näkemys.

Kenestä on sitten aiheellista laatia elämäkerta? Ainoastaan suurmiehistä, taiteilijoista jne.? Jäävätkö rivikansalaiset syrjään? Näin ei saisi olla. Yhteisö on osiensa summa, ja näitä osia ovat nimenomaan kaikki sen jäsenet. Rivikansalaistenkin elämällä on vaikutusta — ehkä hieman vähemmän kuin parrasvaloissa paistatelleilla johtajilla, mutta taustavaikuttajina, harmaina eminensseinä tai "arjen sankareina" he voivat nousta jopa "arvoon arvaamattomaan". Oletettu todellisuus voi tätä kautta saada aivan uusia piirteitä. Tässä piilee elämäkerrallisen tutkimuksen arvo: sen perustutkimusta luovassa luonteessa sekä siinä, että sen kautta voidaan täsmentää ja hienosäätää jo saavutettuja tutkimustuloksia.

Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmana edellyttäen, että työ halutaan tehdä perusteellisesti ja hyvin, on sen vaatima suhteellisen pitkä aika. Tätä heijastelee elämäkerrallisen tutkimuksen popularisoituminen ja pinnallistuminen, jopa näkökulmien valinta. Todella hyviä elämäkertoja julkaistaan varsin vähän. Akateemisina tutkimuksina vieläkin vähemmän. Tältä

osin syynä voivat olla paitsi tutkimuspoliittiset painotukset ja elämäkerrallisten aiheiden työläys myös niiden kanavoituminen tilaustöiksi, mikä omalta osaltaan aiheuttaa jopa tutkijan vapautta rajoittavia sidonnaisuuksia. Tämä ei silti sulje pois sitä, etteivätkö tilaustyötkin voisi tuoda uutta tietoa historian tutkimukselle.

Elämäkerrallista tutkimusta on myös moitittu sanomalla elämäkerran olevan vain yksilöstä laadittu "kaiken kertova" yleisesitys, tietosanakirja, josta puuttuu varsinainen kysymyksenasettelu, problematiikka. Samalla on esitetty vaatimuksia, että tutkijan tulisi keskittyä johonkin tutkittavan elämän vaiheeseen tai keskeiseen ongelmaan. Toisaalta on todettu ongelma-asettelun olevan itse tutkittavassa ja hänen kehityksessään, jossa luonnollisesti on nostettava keskeiseen asemaan hänen merkittävin saavutuksensa, ura, taide, urheilusaavutukset, jne. Vähemmän tärkeät suoritukset ja vaiheet ovat selittävinä tekijöinä taustalla: periaatteena voisi olla kaikki vaikuttaa kaikkeen.

On myös esitetty epäilyjä, onko yksilön elämäkerrallinen tutkimus yleensä tarkoituksenmukaista. Kysymyksen esittänevät varsinkin henkilöt, jotka korostavat historian olevan "ennaltamäärätty", toisin sanoen yksilöiden toimilla ei sinänsä ole merkitystä ja suurtenkin persoonien esiinnousu on aina tulosta vain kulloisestakin historiallisesta tilanteesta. Käsityksen pohjalta nousee mielikuva historiasta eräänlaisena luonnonvoimana, jonka kulkuun ei yksilöillä tai ihmisyhteisöillä voi olla vaikutusta. Mielikuva on lähes absurdi. Se voi olla perusteltavissa sikäli, että historiassa näyttää toistuvan tiettyjä säännönmukaisuuksia tai "lakeja". Kuitenkin mitä "pienempään" tutkimuskohteeseen siirrytään, sitä epäselvemmiksi nämä lainalaisuudet käyvät. Esimerkkinä todettakoon, kuinka valtiosalolla yhteiskunnan rakennemuutokset heijastuvat selkeinä, mutta yksilöiden tutkimuksessa säännönmukaisuutta ei siinä määrin ole havaittavissa. Silti tulee muistaa yksilön ja yhteisön tiivis vuorovaikutussuhde ja se, että historia on osiensa — myös yksilöidensä — summa. Yksilöhistoriallinen tutkimus on siis perusteltua.

Miten elämäkerta rakennetaan — yleisiä periaatteita?

Historian metodit ja elämäkertatutkimus

Elämäkerrallinen tutkimus on osa yleistä historian tutkimusta. Tätä kautta siihen on myös sovellettava yleisiä historian tutkimuksen metodeja ja periaatteita. Käsitys elämäkerrallisesta tutkimuksesta omiana "lajinaan" on jokseenkin vailla perusteita, vaikka ajatus lieneekin ymmärrettävissä. Katsotaanhan yleisesti elämäkertatutkimukseen liittyvän tietty epätieteellinen mielikuvituksellisuus. Luovuutta tarvitaan kaikessa tutkimuksessa — mielikuvitus on osa sitä. Tiukka, tunnollinen ja kriittinen pitäytyminen lähteisiin yhdistettynä kontrolloituun mielikuvituksen käyttöön tuottaa positiivisen tuloksen.

Yleisesti katsotaan, että historiantutkimuksessa — aikakausien, väestön, valtion, kirkon jne. — voidaan ja tietyissä tilanteissa tuleekin pitäytyä rakennekokonaisuuksien selvittämiseen. Näin saadun uuden informaation pohjalta voidaan haluttaessa tehdä arviointeja ja johtopäätöksiä. Henkilöhistoriassa tilanne on jonkin verran ongelmallisempi: uutta informaatiota ei sanan varsinaisessa merkityksessä juuri synny ja myös arvioinnit ja johtopäätökset jäävät lähinnä moraalisten arvoitusten varaan. Elämäkerrallisen tutkimuksen tavoitteet onkin asetettava yleistä historian tutkimusta jonkin verran "lievemmiksi", mikä toteamus ei ole väheksyvä, pikemminkin päinvastoin: Henkilöhistoriallinen tutkimus on monella tapaa erityisen vaikeaa; Yksilön elämän rakenteet (tapahtumat) voidaan selvittää hyvinkin tarkasti, faktat ovat tältä osin yleensä kerättävissä — sen sijaan odotettua ja väistämätöntä arviointia ei kuitenkaan voi saattaa loppuun.

Kyse on tutkijan valinnoista; toisaalta elämää ei koskaan voi selittää lopullisesti.

Usein on todettu, ettei elämäkerralliseen tutkimukseen voi antaa mitään yleispäteviä ohjeita. Toisaalta näitä ohjeita on annettu sängen avokätisestikin: tunne kohteesi, kirjaa kaikki olemassaoleva tieto, vältä korulauseita ja apologiaa, kerro kaikki, -pitäydy kronologiaan... Samalla korostetaan määrätietoista ja tavoitteellista tutkimusasennetta, jossa kohteen ymmärtämiselle ei juuri sijaa anneta. Kriittisyyden vaatimus korostuu: lähteet on tarkistettava, tutkittavan elämän kriisit on nostettava esille, toistot ja epäolennaiset seikat on karsittava... "Totuus" lienee jossain välimaastossa. Perusteellinen lähdemateriaalin keruu ja -kriittikki puolustaa aina paikkaansa, kronologinen jäsentely on varma ratkaisu ja elämänvaiheiden selkeä jaksottaminen luo loogisen kokonaiskuvan ja kertoo, mikä on ollut kyseiselle henkilölle luonteenomaista ja tärkeää. Tätä kautta yksilö voidaan myös sijoittaa osaksi yhteisöään. Toisaalta, koska kyse on ihmisen tutkimisesta, on pyrittävä myös selittämään hänen elämänsä ja toimintaansa. Tässä liikutaankin jo hieman "heikommilla jäillä", sillä muussa historiantutkimuksessa tätä tarvetta ei tässä suhteessa ole. Saadun informaation analysointi ja johtopäätösten teko on tietysti luonnollista kaikessa historiantutkimuksessa, mutta elämäkerrallisessa tutkimuksessa informaatio ei ole yksiselitteistä ja "rakenteellista" — vuorovaikutussuhteet ovat jopa keskenään ristiriitaisia ja motiivit limittäisiä, jolloin tutkija joutuu pohjaamaan analyysinsä ja johtopäätöksensä pitkälti omien lähtökohtiensa mukaisiin arvoituksiin.

Tutkijan onkin tunnettava aikakautensa. Voidakseen ymmärtää tutkitavaansa, hänen toimintaansa ja käyttäytymistään, tutkijan on muun historiantutkimuksen tapaan perehdyttävä myös yleisesti ko. aikakauteen. Vaatimus korostuu, kun muistetaan, että yksilö on kiinteässä vuorovaikutussuhteessa ympäristöönsä, yhteisöönsä, eikä häntä voi käsitellä siitä irrallaan. Toisaalta on muistettava, ettei tutkittava välttämättä ole tyyppillinen aikakautensa ihminen: on selvitettävä, mitä hän on ajastaan omaksunut, mitä hän on hylännyt. Suuret persoonat eivät välttämättä omaksu yleistä hyvää ainoaksi totuudeksi, eivätkä edistysmieliset kulje valtavirran mukana. Aika-

kauden tuntemuksen vaatimus korostuu varsinkin, jos tutkijan oman ja tutkittavan aikakausten moraalisten arvojen ja käsitysten välillä ilmenee ristiriitaisuuksia. Tältä pohjalta juontuu pyrkimys luokitella ja tyyppitellä aikakausia käsitteiden avulla, puhutaan esimerkiksi renessanssi-ihmisestä. Tavoitteena on ikään kuin tasoittaa aikakausten välistä kuilua: se, mikä ei nykypäivän ihmiselle ole hyväksyttävää, tehdään hyväksyttäväksi menneisyyden ihmiselle.

Yksilön toiminnan taustat ja valinnan vaikeus

Elämäkerrallisen tutkimuksen keskeinen ongelma on valinta: mikä on kertomisen arvoista, oleellista tutkittavan elämässä, mitkä seikat tai tapahtumat tulee nostaa muiden yläpuolelle, mitä voi hylätä toisarvoisina, mitä tutkittava itse on arvioinut asiasta tai tilanteesta? Valintaan vaikuttavat väistämättä tutkijan omat arvostukset, ellei hän sitten pyri "kaikenkattavaan" esitykseen ja kertomaan "koko totuuden" eli "kaiken" tutkittavastaan. Tässäkään tapauksessa tuskin voidaan välttää arvioinnin ja valinnan ongelmaa. Lisäksi voidaan epäillä myös tutkijan asenteen mielekkyyttä: eikö elämäkerrallisen tutkimuksen tavoitteena ole nimenomaan hakea yksilön arvoja ja käsityksiä? Mikä oli hänen elämänsä tarkoitus? Toisin sanoen, mikä on yleensä elämän tarkoitus? Tuskin vain valtava määrä asiallisia (kuivahkoja) faktoja!

Henkilöhistoriantutkimuksessa keskeinen kysymys on, mihin yksilön suorittamat teot ja ratkaisut pohjautuvat. Mitkä tekijät vaikuttavat hänen päätöksiinsä. Näistä "mielipiteenmuokkaajista" voidaan mainita esimerkiksi elinympäristö, suku-, perhe- ja kotitausta, työympäristö, harrastuspiirit, koulutus sekä ns. irrationaaliset tekijät, joita ovat esimerkiksi sairaus, onnettomuudet tai sattumanvaraiset tapahtumat. Tutkijan tehtävä on arvioida eri vaikuttajien merkitystä tutkittavan elämässä, vaikutuksen kestoa ja niiden keskinäisiä suhteita.

Tutkijan on paitsi luotava elämäkerrassa kuva yksilön ulkoisista vaiheista myös selvitettävä niitä syitä, jotka ovat olleet tämän toiminnan

taustalla. Toisaalta hänen tulee elävöittää tutkimustaan luomalla elävä ja mahdollisimman totuudenmukainen kuva tutkittavansa persoonasta ja luonteesta. Jokainen tutkittava on yksilö ja sellaisena kohdeltava. Yksilöllisyyden, persoonallisuuden etsiminen ei ole välttämättä helppo tehtävä: lähteiden antama kuva jää usein vajaaksi, tutkijan kyky asennoitua ja eläytyä tutkittavansa ajatusmaailmaan ja elämään joutuu koetukselle, historian tutkimuksen metodit eivät erityisemmin tue tämänkaltaista tutkimusta ja aputieteiden käyttöön liittyy omat vaaransa. Kuvaavaa onkin, että samasta henkilöstä voi kaksi eri tutkijaa saada aikaan kaksi täysin erilaista elämäkertaa.

Luonteenkuvaukselle ei kuitenkaan saa antaa pääpainoa, vaan keskeisenä tutkimusperiaatteena tulee olla yksilön toiminnan ja sen taustojen ja syiden — motiivien — selvittäminen. Tämä on kuitenkin erittäin ongelmallista. Pystymmekö me aina selittämään edes omaa itseämme tai läheistemme toimia? Jos tutkittavan perimmäiset tavoitteet jäävätkin lopullisesti selvittämättä, voi tutkija aina pyrkiä mahdollisimman totuudelliseen tulokseen: tutkittavan toimien tarkka seuraaminen antaa joka tapauksessa suuntaviivoja ja luo keinoja hänen motiiviansa ymmärtämiseen. Toisaalta eläytyminen tutkittavan ajatusmaailmaan voi auttaa myös hänen motiiviansa etsimisessä. Tässä tilanteessa on kuitenkin koko ajan pidettävä mielessä objektiivisuuden ja kontrollin vaatimukset.

Elämäkerrallisen tutkimuksen tavoitteena on kartoittaa kokonaisvaltaisesti tutkittavan henkilön koko elämänsä. On tosin luonnollista, että hänen keskeisin elämäntyönsä saa suurimman painoarvon, mutta tutkimus jäisi pahasti vajaaksi, jos muut elämän osa-alueet "sivutettaisiin vain maininnalla". Ihmisen elämässä kaikki vaikuttaa kaikkeen, eikä vähäiseltäkään vaikuttavan elämänvaiheen merkitystä sovi suoraan hylätä. Tutkijan on kyettävä arvioimaan elämän osa-alueiden suhteita, mikä on keskeistä, relevanttia ja olennaisinta tutkittavalle; tätä kautta voi myös löytää selityksiä muiden osa-alueiden tapahtumille.

Tutkijan olisi syytä pitää mielessään myös yksilön rajallisuus: hänen lähtökohtansa. Syntymänsä ajalle, paikalle ja ympäristölle hän ei mitään voi, kasvu-ympäristönsäkin on pitkälti muiden määräämä, perimäänsä hän

ei voi vaikuttaa millään lailla — yksilön lähtökohdat nousevat lähes täysin hänen itsensä ulkopuolelta. Vasta yleensä aikuisiässä hän on vapaa toteuttamaan itseään, mutta tällöinkin tuo "vapaus" on vähintäänkin kyseenalaistettava: paitsi lähtökohtien asettamiin rajoihin yksilö törmää myös ympäröivän yhteisön ehtoihin ja vaatimuksiin. Tältä pohjalta juontaa myös käsitys yksilön kykenevyydestä vain yhteen historialliseen suoritukseen. Kaikki muu, mitä hän elämässään tekee on johdannaista ja seurausta. Käsitys on vaikeatajuinen, eikä sen omaksumista helpota tutkittavan yksilön elämän monikirjoisuus ja -tahoisuus. Silti perusidean tai muutamien perusideoiden löytäminen on tutkijan keskeisiä tehtäviä.

Tutkijan asenne tutkittavaansa

Minkä asenteen tutkittavaa kohtaan historioitsija voi valita? Yleensä tutkija suhtautuu kiinnostuksella, "peruspositiivisesti", tutkittavaansa. Tällöin tulisi muistaa myös tämän kielteiset tai ainakin tutkijalle vieraat käsitykset ja toimet. Tutkija voi myös lähteä tutkimuksessaan liikkeelle täysin "negatiivisesta" lähtökohdasta. Tässäkään tapauksessa ei saa unohtaa perustotuutta: ei niin suurta pahaa, ettei siinä ole myös jotain hyvää ja päinvastoin. Objektiivisuuden vaatimus korostuu ja sitä enemmän, mitä lähempänä tutkijan omaa aikakautta liikutaan tai mitä merkittävämmästä henkilöstä tutkimuksessa on kysymys. Ulkopuoliset paineet tutkimukselle voivat henkilöhistoriassa kasvaa huomattaviksikin, mutta silti tutkija ei saa jättää mitään osa-aluetta huomioimatta.

Mikä on tutkijan suhde kohteeseensa? Historiantutkimuksessa korostuu objektiivisuuden vaatimus: myötätunto yhtä lailla kuin liika kriittisyyskään tutkittavaa kohtaan ei edistä tutkimusta. Kuinka sitten toteuttaa objektiivisuutta enemmän tai vähemmän arvoväritteisessä ja tunnepitoisessa elämäkerrallisessa tutkimuksessa? Tutkijaa ei luonnollisestikaan voi kieltää reagoimasta ihmisenä tutkittavansa ajatuksiin ja tekoihin, mutta nimenomaan tutkijana hänen tulee pitäytyä "hyvän ja pahan" arvioinnin ulkopuo-

lella. Tämänkaltainen mittaaminen on aina sidoksissa aikaan, yhteisöön ja ennen kaikkea henkilöön. Arvottamista ei voi välttää, mutta se on suoritettava harkiten.

Aputieteiden käyttö

Metodeiltaan elämäkerrallinen tutkimus nojautuu pitkälti yleisiin historian-tutkimuksen keinoihin. Jonkin verran on ollut kokeiluja muiden tieteenalojen yhdistämisestä elämäkerralliseen tutkimukseen. Esimerkiksi psykologian tai yhteiskuntatieteiden menetelmiä on sovellettu selittämään yksilön toimintaa ja sen motiiveja. Tässä piilee kuitenkin ennakoasenteellisuuden vaara. Tutkimuksen objektiivisuus joutuu helposti kyseenalaiseksi. Eksaktit, teoreettiset tieteet eivät voi toteutua tilanteessa, jossa toimitaan olettamusten varassa; eri tieteenalojen menetelmät, tavoitteet ja kysymyksenasettelut poikkeavat siinä määrin toisistaan, että niiden ristiinkäyttöä on harkittava perusteellisesti. Poikkitieteellisyys ei olekaan saavuttanut erityisempää suosiota. Tilanteella on puolensa: historian tutkimukselle vieraiden menetelmien tuomat heikkoudet on vältetty. Toisaalta poikkitieteellisyyden tarjoamat positiivisetkin virikkeet ja ideat ovat jääneet vaille huomiota, mitä sinänsä voidaan pitää myös valitettavana. Saattaahan muiden tieteiden tuntemus auttaa ymmärtämään tutkittavan toimintaa ja antaa tutkijalle uusia näkökulmia ja ajatuksia — sikäli ne puolustavat paikkaansa myös biografi- sessa tutkimuksessa.

Yksilö ja yhteisö — erottamattomat

Yksilöt luovat historiaa — ihminen on myös historiantutkimuksessa pieniin osa-alue, jonka tutkiminen on tiukasti sidoksissa asianomaisen ympäristön historiantutkimukseen. Yksilö ja yhteisö ovat erottamattomat, eikä tältä pohjalta tulkittuna yksilöiden ajatusten ja tekojen esittäminen taustastaan irrallaan ole historiantutkimusta. Perusongelma elämäkerrallisessa tutkimuksessa onkin yksilön ja hänen ympäristönsä suhde. Yksilö on kiinteä osa yhteisöään, ja vuorovaikutussuhteet ovat moninaiset. On makuasia, mille tutkija asettaa painopisteen: onko yksilö ympäristönsä tulos vai onko yksilö ainutkertainen ja yhteisössä tapahtuvat muutokset vain taustaa ja mahdollisesti yksilön toiminnan tuloksia. Luontevin ratkaisu lienee kulkea välimaastossa.

Yksilön toiminta on jokseenkin helppo selvittää, mutta vuorovaikutussuhteiden arviointi ja "mittaaminen" on sen sijaan vaikeampaa. Ei ole mitään ohjetta siihen, missä määrin tutkijan on tuotava esille varsinaista kohdettaan ja minkä verran on annettava painoa hänen ympäristölleen — ratkaisu jää aina tutkijan itsensä harkintaan. Molemmat on kuitenkin huomioitava: yksilöä ei ole ilman yhteisöä ja yhteisö on jäsentensä summa; yksilö vaikuttaa yhteisöön ja yhteisö puolestaan muokkaa jäseniään.

Kollektivistisen elämäkertatutkimuksen vaarana on yksilön hukkuminen ympäristöönsä: tutkittava kuvataan niin pitkälle oman ympäristönsä "tuotteeksi", että yksilö persoonana jää taustalle ja suku- tai kulttuuripiirit korostuvat ylenmäärin. Tutkijan on pystyttävä erottamaan yksilö ja häntä ympäröivä yhteisö (kulttuuriyhteisö, sosiaalinen yhteisö jne.), vaikka niiden väliset sidokset ja vuorovaikutussuhteet ovatkin tiiviit. Yksilö on pitkälti yhteisönsä tuote, mutta hän ei ole yksinomaan sitä. Se, missä määrin tutkittavan taustoja selvitetään ja kuinka paljon ja miten niitä käytetään hänen toimintaansa selittävinä tekijöinä riippuu tutkijan harkinnasta ja asiantuntemuksesta.

Yksilön suhdetta yhteisöönsä tulisi arvioida tämän omista lähtökohdista alkaen. Pitäytyminen yhteisön mittakriteereihin ja normeihin voi johtaa harhaan ja vääristää yksilöstä saatavaa kuvaa. Yhteisön etu, yleinen

hyvä, ei välttämättä ole suhteessa yksilön omaksumiin arvoihin ja hänen toimintaansa. Mitä yksilö on yhteisönsä ja aikakautensa arvoista ja asenteista omaksunut, miten hän on ne suhteuttanut omaan elämäänsä, miten hän on toiminut, millä seurauksilla jne. ovat kysymyksiä, jotka tutkijan tulee ottaa huomioon arvioidessaan yksilön ja yhteisön suhdetta.

Oman ongelmansa muodostaa vuorovaikutussuhteen ja -suhteiden luonne: mitkä ovat yksilön vaikutusmahdollisuudet ja roolit, miten pitkälle yksilö muokkaa ympäristöönsä, onko yksilö vain yhteisönsä tuote. Nämä suhteet eivät suinkaan ole vakioita, mikä tulisi huomioida myös tutkimuksessa. Voitaneen sanoa, että yksilön merkitys yhteisössään vaihtelee merkkipersonan ja "matti meikäläisen" välimaastossa. Luonnollista on, että elämäkerrallisessa tutkimuksessa johtavat, keskeiset vaikuttajahahmot saavat ensisijan ja tavallisen "arkisen" ihmisen historia jää vähemmälle huomiolle. Tämä on hieman valitettavaa. Merkkihenkilöiden historiassa usein korostuu heidän yksilöllisyytensä, so. heidän vaikutuksensa ympäristöönsä — tavallis(t)en ihmis(t)en elämän tutkimus voisi ehkä tuoda enemmän tietoa koko yhteisöstä, yhteisestä arjesta, koko kansakunnan elämästä. Luonnollisesti tutkimuskohteen valintaan vaikuttavat paitsi tutkijan henkilökohtaiset intressit myös lähteiden saatavuus.

Elämäkerrassa on kuvattava yksilö osana yhteisöään — tämä lähestymistapa on väistämätön ratkaisu. Vuorovaikutussuhteet ovat tiiviit, eikä tapahtumien syy—seuraus -suhteita voi erottaa vain yhdestä suunnasta johtuviksi. Vuorovaikutussuhteita on tutkittava yksilöstä lähtevinä, persoonakohtaisina (niin sanotut dualismiparit, poliittisen henkilöhistorian osalta voidaan ottaa muun muassa seuraavia esimerkkejä: doktrinäärit—opurtinistit, taistelija—sovittelija, idealisti—kynnikko, joustamaton—joustava, peluri—varovainen jne.) sekä yksilön ja yhteisön välisinä. Tällöin on eroteltava yksilö ja hänen kasvuyhteisönsä, toisin sanoen vanhemmat, sisarukset, myös puoliso luettaneen tähän lähipiiriin. Toisaalla on työyhteisö ja harrastuspiirit. Kokonaisuutena taustalla vaikuttaa yhteisö kokonaisuutena, sen yleinen moraalit, arvot ja käsitykset. Vuorovaikutussuhteita on katsottava yksilön toimintaa selittävinä tekijöinä, taustavaikuttajina.

Millä lähteillä elämäkerta kirjoitetaan?

Lähteistön käyttömahdollisuudet riippuvat pitkälti tutkittavan yksilöstä: siitä, millaiseksi on muodostunut hänen jäämistönsä. Lähteistön rungon muodostavat sekä kirjallinen että esineellinen jäämistö. Kirjallista materiaalia ovat esimerkiksi päiväkirjat, kirjeenvaihto, virallisasiakirjat, lehtileikkeet, omaelämäkerrat ja julkaistut teokset. Lähteitä arvioitaessa on koko ajan mietittävä niiden todistusvoimaisuutta, johon vaikuttaa yksilön eläminen niin sanotussa "roolimaailmassa". Toisin sanoen on esimerkiksi tutkittaessa kohteen päiväkirjoja pidettävä koko ajan mielessä, mitä tarkoitusta ja ketä varten tutkittava on muistiinpanonsa kirjannut sekä mitä hän on jättänyt merkintöjensä ulkopuolelle. Päiväkirjat on kirjoitettu valikoiden, jopa omia ratkaisuja kaunistellen ja puolustellen. Koko ajan on pidettävä mielessä, miksi kirjoittaja on asiansa näin esittänyt. Päiväkirjojen käyttö lähdeaineistona ei olekaan täysin kiistatonta. Niissä esitetyt faktat ovat luultavasti täysin oikeita — ovathan ne pitkälti tarkistettavissa myös muista lähteistä — mutta tutkijan tulee aina muistaa, että ne ovat kirjoittajan valinnan tulosta. Edellä mainittu pätee myös omaelämäkertoihin ja muistelmateoksiin. Päiväkirjat voitaneenkin tulkita lähinnä muistelmaluontoisiksi. Myös ulkopuolista näkökulmaa tarvitaan. Tässä voi olla apuna kirjeenvaihto: tutkittavan oma kirjeenvaihto, muiden henkilöiden kirjeenvaihto tutkittavan kanssa, muiden kirjeenvaihto keskenään jne. Yksilön "virkaminästä" puolestaan kertovat virallisuontoiset, työhön ja harrastuksiin liittyvät asiakirjat. Esineistön merkitys lähteenä korostuu varsinkin taiteilijoista, eri alojen ammattimiehistä jne. laadittavissa elämäkerroissa.

Tutkittavan henkilön jäämistöjen tarjoamat lähdemateriaalit vaativat kahtaalta tapahtuvaa lähestymistä. Toisaalta lähde tarjoaa sen sisältämän

puhtaan asiatiedon, mutta mikäli tutkijalla on tiedossa myös tutkittavansa elämäntilanne lähteen kautta saadut faktat saattavat asettua aivan uudenslaisiin yhteyksiin. Merkitykset voivat jopa muuttua, jos nyt ei aivan täydellisesti, niin huomattavasti ainakin. Mikä onkaan ollut kirjoituksen todellinen tarkoitus? Esimerkkinä mainittakoon vaikkapa fiktiivinen, mutta kuitenkin arkipäiväinen tapahtuma. Kohtelias irtisanomiskirje työntekijälle: firma joutuu supistamaan tuotantoa. Tosiasiassa työntekijän pummipoika karkasi pomon tyttären kanssa. Tai; Poliitikot julistavat suuria lupauksia ja esiintyvät ahkerasti ja näyttävästi tiedotusvälineissä juuri ennen vaaleja. Viimeksi mainitusta esimerkistä nouseekin esiin kysymys niin sanotusta roolipelistä. Ihminen toimii eritavalla erilaisissa rooleissa ja hänen toimintansa taustalla vaikuttaa jokin motiivi! Kaksisuuntainen lähestymistapa korostuu varsinkin kirjailijoiden ja yleensä taiteilijoiden elämäkertatutkimuksessa: missä määrin voidaan käyttää lähteinä heidän omia teoksiaan selittämässä heidän persoonallisuuttaan. Toisaalta kuinka elämäntilanteet heijastuvat taiteeseen.

Toisaalta ongelmana on usein lähdeaineiston sisältämien yksityiskohtien runsaus. Tässä piilee kaksikin vaaraa: tutkija voi joko päätyä liialliseen yleistämiseen tai tutkimuksesta tulee yksityiskohtien luettelo, josta puuttuu kiinteys ja rytmikkyys. Tosiasioiden tulee olla tutkimuksen perusta, mutta elämäkerrallisessa tutkimuksessa ei voi välttää valintaa, relevanssien tietojen etsimistä. Kuitenkin on muistettava, ettei runsainkaan lähdeaineisto ole kaikenkattava, jotain jää aina puuttumaan.

Voitaneen sanoa, että ihmisen halu löytää syy yksilön toiminnalle luo ongelman lähdeaineiston käytölle. Ovatko lähteistä ilmenevät seikat sittenkään sopusoinnussa todellisuuden kanssa? Yksilön jäämistöstä — päiväkirjoista, kirjeenvaihdosta, jne. — ilmenevät asiatiedot joutuvat helposti kyseenalaisiksi: mitä tarkoitusta hänen kirjoituksensa loppujen lopuksi palvelevat? Onko tutkittavalla "yksityisminä", joka puolestaan eroaa hänen "julkisesta persoonastaan"? Ihmisten välinen "roolipeli" nousee näin tutkimusta vaikeuttavaksi (ja rikastuttavaksi) tekijäksi.

Mistä näkökulmasta aihetta tulee lähestyä?

Elämäkerrallisen tutkimuksen näkökulma voi olla joko tutkittavan itsensä tai ulkopuolisen. Mikäli näkökulma on tutkittavan itsensä, hänen tulee tällöin "kertoa itse", toisin sanoen lähteiden on annettava "puhua" mahdollisimman pitkälle. Tutkijan tehtävä on laatia esityksestä looginen, kronologinen kokonaisuus, joka perustuu syyn ja seurauksen suhteille laadittuun dispositioon. Hänen tulee myös arvioida kohdehenkilön lähiympäristössä olleiden/työskennelleiden ihmisten vaikutusta tutkimuskohteeseen. Tutkijan on myös arvioitava esityksen eri osa-alueiden välisiä suhteita. Ulkopuolisen näkökulman valitseminen luo tutkittavasta hieman erilaisen kuvan. Se on "ulkopuolisen tarkkailijan" käsitys tutkittavan henkilön elämänvaiheista, siihen vaikuttaneista tekijöistä ja kohteen toiminnan motiiveista. Molemmilla näkökulmilla on puolensa, mutta riippumatta valinnasta tutkijan tehtävä on pyrkiä luomaan tutkittavan elämästä kattava synteesi, pelkkä (oma)elämäkerta ei riitä. Tutkijan on arvioitava mielessään kriittisesti lähdeaineiston antamaa informaatiota sekä pyrittävä "menemään sisälle" aikakauteen, toisin sanoen sijoitettava tutkittava aikakauteensa ja arvioitava, oliko hän ajalleen tyypillinen tai epätyypillinen "tapaus". Tutkijan omat arviot ja päätelmät tulisi sijoittaa elämäkerran loppuun synteessin/analyysin omaisesti.

Mitä elämäkerta on, mitä se kertoo?

Mikä on elämäkerran tarkoitus ja tehtävä? Periaatteessa sen tavoitteena on koota yksilöön liittyvät faktat sekä luoda näistä irtonaisista yksityiskohdista mielekäs, looginen, yhtenäinen ja kattava kokonaisuus, kirjallinen muotokuva yhden yksilön toimista, arvoista ja asenteista "kehdosta hautaan". Toisin sanoen tarkoituksena on rekonstruoida yksilön elämä. Samalla pyritään selittämään tutkittavan elämän tapahtumat — ymmärtämään tutkittavaa yksilöä ja sitä kautta ihmistä yleensäkin sitoutumatta tällöin mihinkään erityiseen aikaan tai paikkaan. Esitys on yleensä kronologinen, aikakausi-epioideittain jaksottuva (lapsuus, nuoruus, varhainen aikuisikä, virkaura, jne.).

Elämäkerta on myös tietyn aikakauden kuvaus. Yksilön kautta luodaan kuvaa kokonaisuudesta, ihmisryhmän arkielämästä, paikallisyhteisöstä. Elämäkerran kautta heijastuu muun muassa mikä oli ominaista juuri tuolle aikakaudelle.

Artikkelia kirjoitettaessa on tutustuttu seuraaviin kirjoituksiin:

Hovi, Kalervo, Kansainvälisten suhteiden historian ranskalainen koulukunta. Historiallinen Arkisto 1982. Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle. Toimittaneet Marjatta Hietala — Päivi Setälä — Matti Viikari. Helsinki 1984.

Huotelin, Hannu, Elämäkertatutkimuksen metodologiset ratkaisut: esimerkkitapauksena "Koulutuksen merkitystä etsimässä" -projektin menetelmälliset valinnat. Joensuu. Joensuun yliopisto 1992.

Kerro vain totuus: elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus. Toimittaneet Elina Haavio-Mannila ... Helsinki 1995.

Kostiainen, Auvo, Elämäkerta historiantutkimuksena. Käsitteestä ja ongelmista. Turun historiallinen arkisto 38. Turku 1982.

Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri, Johdatus poliittiseen historiaan. Espoo 1983.

Paavolainen, Jaakko, Biografisen tutkimuksen ongelmia. Artikkeliteoksessa Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä. Toimittanut Maria-Liisa Nevala. Tietolipas 94. Juva 1983.

Paavolainen, Jaakko, Poliittisen elämäkertatutkimuksen ongelmia. Historiallinen Aikakauskirja 3/1986.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, Elämäkerrallisesta historiatutkimuksesta. Historiallinen arkisto 82. Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle. Toimittaneet Marjatta Hietala — Päivi Setälä — Matti Viikari. Helsinki 1984.

Puntila, L. A., Elämäkerta historiallisena tutkimuksena. Suomalainen Suomi 6/1936.

Renvall, Pentti, Menneisyyden kuvan hahmottaminen. Suomen historian jatkokoulutusseminaari 1973. Alustukset ja keskustelut. Helsingin Yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 2. Helsinki 1973.

Renvall, Pentti, Nykyajan historian tutkimus. Porvoo 1965.

Saarikoski, Vesa, Henkilöhistoriallisen tutkimuksen luonteen ja metodiikan ongelmia. Artikkeliteoksessa Turun koulu. Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja 12.3.1989. Toimittanut Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:26. 1989.

Smith, Robert, Derrida and autobiography. Cambridge. University Press 1995.

Uino, Ari, Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Kanava 1985. Artikkeliperustuu lectio praecursoriaan, jonka Uino piti väitöstilaisuudessaan nuoresta Urho Kekkosesta.

JYVÄSKYLÄN HISTORIALLINEN ARKISTO

1. Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. 322 s. 1995.
2. Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. 277 s. 1996.
3. Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Toimittanut Heikki Roiko-Jokela. 282 s. 1997.